

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ

ગ્રંથાંક - ૭૧

શ્રી ગજસાર મુનિ વિરચિત

દણ્ડક પ્રકરણ

તથા

પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત-

જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણી

પ્રકાશક :

શ્રી બાબુલાલ જેશિંગલાલ મહેતા

ડૉ. શ્રી મફતલાલ જે. શાહ

ઓ. સેક્રેટરીઓ

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા અને

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ

મહેસાણા

(સદ્ગત શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત)

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ

ગ્રંથાંક - ૭૧

શ્રી ગજસાર મુનિ વિરચિત

દહુક પ્રકરણ

તથા

પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત-

જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણી

પ્રકાશક :

શ્રી બાબુલાલ જેશિંગલાલ મહેતા

ડૉ. શ્રી મફતલાલ જે. શાહ

ઓ. સેક્રેટરીઓ

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા અને

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ

મહેસાણા

(સદ્ગત શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત)

આવૃત્તિ ૭મી

વિક્રમ સંવત : ૨૦૫૩

પ્રત : ૩૦૦૦

વીર સં. ૨૫૨૩

કિંમત રૂ. : ૨૫-૦૦

સને - ૧૯૯૭

પ્રસ્તાવના

દંડક તથા લઘુસંપ્રહણીના વિસ્તારાર્થના પુસ્તકની આ સાતમી આવૃત્તિ અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પહેલાં આ વિસ્તારાર્થ સિનાર નિવાસી માસ્તર ચંદુલાલ ન્હાનચંદ્ર પાસે લખાવવામાં આવ્યો હતો. તેમાં દંડકમાં ઘણું ઠેકાણું, તેમજ લઘુસંપ્રહણીમાં ભગભગ સર્વ સ્થળોએ ફેરફાર કરીને આ આવૃત્તિ અમોએ છપાવેલ છે.

દંડક પ્રકરણનો અભ્યાસ કરવાથી કયા જીવમાં કયા કયા ગુણો, શક્તિઓ વગેરે છે, તે જાણી શકાય છે. તે એક જ્ઞાતનું પદ્ધતિસર પદાર્થવિજ્ઞાન છે. શ્રી ભગવતી સૂત્ર વગેરે પૂજ્ય આગમ ગ્રંથોમાં ઘણા પદાર્થો-દ્વારા ઘટાવ્યા છે, તે ચોવીશ દંડક પદોની મર્યાદા બાંધીને તેના ઉપર ઘટાવ્યા છે. એટલે આ પ્રકરણનો અભ્યાસથી એ વિષયમાં પ્રાથમિક વિદ્યાર્થી સારી રીતે પ્રવેશ કરી શકે છે, અને આગળના મોટા ગ્રંથોમાં સહેલાઈથી આગળ વધી શકે છે.

લઘુસંપ્રહણીમાં જૈન દષ્ટિ પ્રમાણેનો ક્ષેત્રવિચાર છે. જેને કાળમાં ભૂગોળ કહે છે. હાલમાં જેમ ભૂગોળ-અગોળ વગેરે વિશ્વરચનાના વિષયો પણ જીવનમાં ઉપયોગી હોવાથી ભણવા જરૂરના છે, તેજ પ્રમાણે આત્મ કલ્યાણના પરમ સાધનભૂત જૈન શાસ્ત્રોના અભ્યાસ માટે, અને તે દ્વારા પરંપરાએ આત્મકલ્યાણમાં ઉપયોગી થાય માટે, આ વિષયનું જ્ઞાન કરવું અત્યંત આવશ્યક છે. આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાથી આ વિષયના ઘણા ન મોટા બાબત ગ્રંથોમાં સહેલાઈથી પ્રવેશ કરી શકાય તેમ છે. ગ્રંથ નાનો છતાં ક્ષેત્રવિચારના પારિભાષિક શબ્દોનું જ્ઞાન કરવાને ખાસ ઉપયોગી છે.

હાલના અને જૈનશાસ્ત્રમાં ખતાવેલા ક્ષેત્રવિચારમાં ઘણી ખામતોમાં પરસ્પર ઘણો મેળ મેસતો નથી. તે ઉપરથી જૈન શાસ્ત્રમાં ખતાવેલ ક્ષેત્રવિચાર કલ્પિત છે, એમ માનવાને જૈન ધર્મ તરફ આદર ધરાવનાર કોઈ પણ તૈયાર થઈ શકે તેમ નથી. હાલનું સાયન્સ હજુ શોધાય છે, તે શોધો અપૂર્ણ છે. અને તેમાં અનેક વિદ્વાનોના અનેક મતભેદો છે. તેમજ નક્કી થયેલા ઘણા સિદ્ધાંતો પાછળથી તદ્દન જુદાજ સ્વરૂપમાં બદલાઈ ગયા છે. તથા પ્રથમની શોધો કેવળ કાલ્પાર્પદ જેવી થઈ પડવાના પણ ઘણા દાખલા છે. ત્યાં સુધી તે સાયન્સમાં ખર્ચ ન થાય, ત્યાં સુધી તેની સાથે તુલના કરવીજ નકામી છે. પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણસિદ્ધ જેવી ખામતમાં પણ જુદુંજ દષ્ટિબિંદુ અને નવા મુદ્દાઓ મળતાં આશ્ચર્યકર

રીતે ફેરફાર થઇ ગયા છે, અને અભિપ્રાય બદલવા પડ્યા છે. આરાંશ કે-હાલનું સાયન્સ શોધાઇને સંપૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી તેની સાથે પ્રાચીન તત્ત્વોની તુલના કરવી, અને તેના ઉપર શ્રદ્ધા-અશ્રદ્ધાનો આધાર રાખવો એ નકામી બાબત છે. તે ઉપરથી અમે કહેવા એ ઇચ્છીએ છીએ કે-“કોઇએ શાસ્ત્રીય બાબતો ઉપરથી શ્રદ્ધા ખેંચી લઈ પાઠ્યક્રમમાંથી તેવા ગ્રંથો કે પ્રકરણો બાદ કરી નાંખી વિદ્યાર્થીઓના મનને જૈન શાસ્ત્રન પ્રત્યે શકિત કરવાનો દોષ ન સેવવો જોઇએ, પરંતુ ઊંડા આ વિષયના સંગીન અભ્યાસીઓ વધારી તેના વિષેની શોધોમાં ઉત્સાહિત કરવા જોઇએ.”

હાલનું સાયન્સ શોધાય છે, તેની અનેક શાખાઓ છે, અને શાખાઓની પેટાશાખાઓ પણ અનેક છે. અને તે દરેકની મોટી પ્રયોગશાળાઓમાં શોધો ચાલી રહી છે, અને ત્યાં અનેક અખતરાઓ થાય છે. જ્યારે તેનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા મનમાં થાય છે કે-“ વાહ! અત્યારની ગોરી પ્રગ્ન શોધો પાછળ કેટલી જહેમત ઉઠાવી રહેલ છે !”

આ તરફ જ્યારે ભારતનાં શાસ્ત્રો અને તેમાં ખાસ કરીને જૈનશાસ્ત્ર જોઇએ છીએ, ત્યારે અત્યારે પણ તેના કરતાં અનેક ગણા વિદ્વાનો અને તેના શાખા-પ્રશાખાના તથા તેનીએ શાખા-પ્રશાખાઓના વિચારો મળે છે, ત્યારે તે એમજ થાય છે કે-“ બસ, અનન્ત જ્ઞાનીઓ વિના આમાંનો એક પણ શબ્દ સંભવિત નથી. ”

એટલું ખરું છે કે-આજે વિજ્ઞાનની કોઇ પણ શોધ માટે કરોડો રૂપિયા ખર્ચાતા હોય છે, મોટા મોટા આલીશાન મકાનો, તેનું વિવેચન કરનારા મોટા મોટા પુસ્તકો અને અખતરા માટે સંખ્યાબંધ સાધનો નજર પડે છે, ત્યારે જૈનશાસ્ત્રમાં એ વાત એકાદ પદ, ગાથા કે નાના પ્રકરણમાં આપી દીધી હોય છે. હાલનું વિજ્ઞાન અને જૈનશાસ્ત્રમાં આવતા વિદ્વાનોની તુલના કરવી એ ઘણું જ ગંભીર અને મહાન કાર્ય છે. લગભગ અશક્ય જ છે. તો પણ વિચાર કરતાં એટલું સમજી શકાયું છે કે-હાલના કેટલાક તત્ત્વો તેની સાથે મળે છે, અને કેટલાક નથી મળતા, ને કેટલાક મળતા થતા જાય છે. કેટલાક ખ્યાલમાં નહોતા તે હાલ ખ્યાલમાં આવતા જાય છે. જૈન શાસ્ત્રોનો અત્યારે અમુક જ ભાગ મળે છે, એટલે તેમાં કેટલાક વિદ્વાનોની સંપૂર્ણ વ્યાખ્યા ન પણ મળે. પરંતુ કેટલાકના સૂચનો મળે છે. તે ઉપરથી પણ અનુમાન કરી શકીએ, કે તે કેટલું અગાધ અને સૂક્ષ્મ છે ?

દાખલા તરીકે—ચક્રવર્તિ તમિસા ગુફામાં કાઢિથી રત્નથી એવા મંડળો કરે છે કે-જેથી ત્યાં પ્રકાશ થાય છે. મંડળનું ગણિત અને માપ-આકાર વગેરે આપેલ છે, એ તે રેડીયમ હશે કે વીજળી હશે ? કે પ્રકાશ કરનાર કોઈ પણ બીજી જ વસ્તુ હશે.

બીજો દાખલો: હમણાં અમેરિકાના ચિકાગો શહેરમાં એક પ્રહનો પ્રકાશ પકડી તેના બળથી પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું. તે કઈ રીતે કરવામાં આવ્યું ? તે વિષે તો તેના વિદ્વાનોજ કહી શકે. પણ સામાન્ય પ્રજા તો એમ સમજે કે “ વાહ ! પ્રહ પાસે પ્રદર્શનનો ઓરડો ઉઘડાવી પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકાવ્યું ? કેટલું સામર્થ્ય ! !” હવે આ તરફ સર્વ-ચંદ્ર બીજા વિમાનો વિકુલીને મૂળ વિમાન સાથે પ્રભુ મહાવીર સ્વામીને વંદન કરવા આવ્યાની વાત જ્ઞાત્રીઓમાં નોંધાઈ છે. આ આશ્ચર્ય કારક ઘટના વિજ્ઞાનના ક્યા નિયમ પ્રમાણે બની હશે ? તે આપણે કહી શકતા નથી. પરંતુ એ મહાન પુરુષોનો પ્રસાદ તો વ્યક્ત કરેજ છે.

દાખલો ત્રીજો—ચમરેન્દ્ર વૈક્રિય શરીર કરી શકેન્દ્ર સાથે લડવા હિમ્મત આપાવે છે. ઇન્દ્ર તેના પર વજ્ર છોડે છે, તે દોડીને શ્રી મહાવીર પ્રભુના પગમાં ભરાઈ જાય છે. ઇન્દ્રને આ વાતની ખબર પડે છે, કે-ઇન્દ્ર વજ્ર પકડી લેવા દોડે છે. ચાર આંગળ અપ્રાપ્ત વજ્રને પકડી લે છે અને આશાતનાથી બચે છે. વજ્ર આગળ, પાછળ ઇન્દ્ર. આગળની વસ્તુને પાછળવાળો કેમ પકડી શકે ? અને પકડી શકે તો તેની ગતિ કેટલી વધારે હોય ? આ શંકા થાય, અસંભવ તેના ખુલાસો ન હોત તો એ શંકા એમને એમ પડી રહેત. પરંતુ એ વાતનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરીને—ગતિનું તત્ત્વ સમજાવવામાં આવ્યું છે અને એ સમજાવતાં ગતિનું આખું વિજ્ઞાન સૂચિત થઈ જાય છે. જીવ કેટલો વેગ કરી શકે ! પરમાણુ વધારેમાં વધારે એક સમયમાં કેટલી ગતિ કરે, દેવો વગેરે વિષે પણ વિચાર આવે. ગતિ કેવા ક્રમથી થાય ? અનુક્રોણ કે વિક્રોણ ? વગેરે તત્ત્વો છુટક છુટક મળે છે. ત્યારે હાલ પણ પ્રકાશની, હવાની, યંત્રોની, પથુ. પક્ષિ વગેરે ની ગતિઓના વેગ સાચાં જ જણાવેલા હોય છે.

સારાંશ કે-હાલના સાયન્સ કરતાં અનેક ગણા વિજ્ઞાનોનો વિચાર આવે પણ જન જ્ઞાત્રીઓમાં તરવરતો જણાય છે. અને તે શાસ્ત્રના ઉપદેશનું ખાસ ધ્યેય જીવનમાં ઉપયોગી થવાનું અને જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું છે. તે ઉપદેશ કોઈ પણ જાતે ઉપયોગીમાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવો છે. એ તેની વિશેષ મહત્તા છે. એ જીવનમાર્ગ જે નક્કી કર્યો છે, તે સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના ઓધ વિના શક્ય નથી.

હાલનું સાયન્સ હજુ કોઈપણ પ્રકારનો જીવનનો માર્ગ નક્કી કરી શકે તેમ નથી, કેમ કે તે પોતે જ અપૂર્ણ છે. સંપૂર્ણ થયા વિના જીવનમાર્ગ નક્કી થઈ શકે જ નહીં, અને જ્યાં સુધી જીવનમાર્ગ નક્કી ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેનો ગમે તેવો ચમત્કાર હોય, તોપણ તે કેવળ પાણી વલોવવા બરાબર જ છે. અને ત્યાં સુધી જૈન શાસનનો માર્ગ જ પ્રાણીઓને શરણ રૂપ હોવાથી, એમ જ સાબિત કરે છે કે જૈન આગમો સર્વજ્ઞ પ્રણીત છે. પછી તેમાં કેટલીક બાબતો અત્યારે ન મળતી હોય, વિચિત્ર થયેલી હોય, છુટી-છવાઈ મળતી હોય, છતાં જગતની તે એક મહાન્ વસ્તુ છે. જગતનું અનન્ય શરણ છે. માટે તેના ઉપર કોઈપણ બહાનાથી અશ્રદ્ધા કેળવવી ન જોઈએ. કારણ કે તેના જેવું જગત્માં બીજું કોઈપણ પાપ હોઈ શકે નહીં. માટે જ મિથ્યાત્વ સૌથી વધારે ભયંકર છે.

આ આવૃત્તિનું પ્રુફ સંશોધન સંસ્થાના ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી હાલના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પાઠશાળા-અમદાવાદના અધ્યાપક શ્રી રતિલાલ ચીમનલાલ દોશી લુદરાવાળાએ કાળજીપૂર્વક કરી આપેલ છે.

આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાની સામાન્ય રીત.

૧. પ્રથમ મૂળ ગાથાઓ મોઢે કરેલી હોવી જોઈએ.
૨. પછી ફક્ત એકલા શબ્દાર્થ સાથે ગાથાર્થ કરી જવા.
૩. પછી દંડકમાં પાછળ આપેલ અને લઘુસંગ્રહણીમાં શરૂઆતમાં, આપેલ કોઠાઓ મોઢે કરી લેવા, જેથી મુખ્ય મુખ્ય વિષયો બરાબર આવી જશે.
૪. પછી વિશેષાર્થ વાંચવો અને સમજવો તથા તેનું મનન કરવું.
૫. સાથે આપેલ જંબૂદ્વીપનો નકશો, અભ્યાસીઓને ક્ષેત્રોના સ્થળો જોવા વિશેષ ઉપયોગી થશે.

સંવત ૨૦૫૪
કારતક સુદ ૩
સોમવાર

}

શ્રી બાબુલાલ જે. મહેતા
ડૉ. શ્રી મફતલાલ જે. શાહ
ઓ. સેક્રેટરીઓ
શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા

❖ સંબંધ ❖

જગતમાં આપણે અનેક સજીવ-નિર્જીવ પદાર્થો જોઈએ છીએ, તે દરેક વિષેની હકીકતો જાણવા કોઈપણ જિજ્ઞાસુને ઈચ્છા થયા વિના રહેતી નથી. જ્ઞાની પુરુષોએ જગતના તમામ પદાર્થોનું સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી સ્વરૂપ મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુઓ માટે આગમ ગ્રંથોમાં સમજાવેલ છે. તેમાંથી સજીવ પદાર્થો વિષે પણ ઘણા જ વિસ્તારથી સમજાવેલ છે. એ હકીકતો સમજાવવાની સગવડ માટે સર્વ-સજીવ પદાર્થોનો ચોવીશ વિભાગોમાં સામાન્ય રીતે સંગ્રહ કરી લીધો છે, અથવા ચોવીશ વિભાગોમાં તેને વહેંચી દીધેલ છે.

એ ચોવીશ સ-જીવ પદાર્થો વિષે અનેક હકીકતો સમજાવનાર સંખ્યાબંધ દ્વારો આગમગ્રંથોમાં ઉતારેલ છે. એક દ્વાર પૂરું થાય કે તુરત બીજા દ્વારની શરૂઆતમાં ફરીને એના એ ચોવીશ સ-જીવ પદાર્થો આવે અને તેના ઉપર બીજું દ્વાર ઉતરે, આમ વારંવાર ચોવીશ સ-જીવ પદાર્થવાળો સૂત્રપાઠ આવે, અને અખંડ રીતે આગળ બધેય ઉપયોગમાં આવ્યા કરે, માટે તેવા વારંવાર આવતા અને મહત્વના સૂત્રપાઠોને દંડક પાઠ કહે છે.

એ દંડક પાઠમાં ગણાવેલા ચોવીશ સ-જીવ પદાર્થોની હકીકત સમજાવનાર આગમગ્રંથોમાં તો અનેક દ્વારો સમજાવ્યાં છે. સાધારણ બાળજીવો તેમાં એકાએક પ્રવેશ ન કરી શકે-માટે બાળજીવોને તેમાં સરળતાથી પ્રવેશ કરાવવા તે વિષયનું ટૂંકામાં સ્વરૂપ સમજાવનાર તરીકે આ ગ્રંથની રચના ઉપકાર-બુદ્ધિથી કરી છે.

આ ઉપરથી જીવ-વિચાર અને નવ-તત્ત્વના વિષયોથી આ ગ્રંથનો વિષય, અને વિષયનું બંધારણ-વિષયની ગોઠવણ કાંઈક જુદાં પડે છે, તે સમજાશે.

જીવવિચારમાં માત્ર ખાસ કરીને જીવોનું સ્વરૂપ અને ભેદ-પ્રભેદોની માહિતી આવે છે. નવતત્ત્વમાં આખું વિશ્વજ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન આવે છે. તેમાંના ફક્ત જીવ-તત્ત્વના મુખ્ય ભેદોના ગુણો, સ્વભાવો, વગેરે બતાવવા આ પ્રકરણ છે, એટલે કે એ એક જ વિષયમાં જીવવિચાર કરતાં આ પ્રકરણ આગળ વધે છે.

ॐ अहम

श्री ६९५ उ प्र उ र ए।

[विचार -५५-त्रिंशिका, विज्ञप्ति-५५-त्रिंशिका, विचार-स्तव
छन्दु-संग्रहणी]

[सार्थ]

स्वनामः—

श्री गजसार मुनि.

આ ગ્રંથનાં બીજાં નામો

- ૧ દંડકપદોને મુખ્ય [પણે ઉદ્દેશીને] રાખીને વિષયનું વિવેચન કરેલું હોવાથી આ ગ્રંથનું એક નામ દંડક પ્રકરણ છે.
- ૨ દંડકપદોને મુખ્યપણે રાખીને વિવેચનપદ્ધતિ રાખેલી હોવા છતાં, તેના ઉપર જે જે દ્વારોથી આગમોમાં વિચાર કરવામાં આવેલો છે, તે વિચાર પણ મહત્વનો હોવાથી તથા પ્રકરણની મૂળ ગાથાઓ ૩૬ હોવાથી બીજું નામ વિચારપદ્-ત્રિંશિકા છે.
- ૩ આ પ્રકરણની રચના એવી કરવામાં આવી છે કે- દંડકપદો ઉપર વિચાર થતો જાય અને તીર્થંકર ભગવંતોની વિનતિ રૂપે સ્તુતિ થતી જાય, તેથી ત્રીજું નામ વિજ્ઞપ્તિપદ્-ત્રિંશિકા પણ છે.
- ૪ અથવા વિચાર અને વિનતિને સાથે જોડીને વિચાર અને વિજ્ઞપ્તિ=એટલે વિચાર-સ્તવ એવું થાયું નામ છે. [બીજા પણ એવા ઘણા ગ્રંથો છે, કે જેમાં સ્તુતિ અને અમુક કોઈ પણ એક વિષય સંકળાયેલો હોય છે.]
- ૫ દંડકપદો ઉપર આગમગ્રંથોમાં ઘણા જ વિસ્તારથી અનેક દ્વારોનું વિવેચન મળે છે, ત્યારે આ ગ્રંથમાં ખતાવેલાં દ્વારોમાં માત્ર તેમાંથી ટુંકો-પ્રચલિત-વિશેષ ઉપયોગી-તથા મુખ્ય મુખ્ય સંગ્રહ છે. માટે લઘુ-સંગ્રહણી એવું પાંચમું નામ પણ જોવામાં આવે છે. [૩ જી, ૮ થી, ૧૦ મી, ૧૬ મી, ૧૭ મી. ગાથાઓ તે સ્પષ્ટ રૂપે બીજા ગ્રંથોની જણાય છે.]

મંગળા. વિષય, સંખંધ, અધિકારી અને પ્રયોજન.

નમિઉં ચડવીસજિણે, તસ્મુત્તવિચારલેસદેસણઓ;
દંડગપ્પહિં ને ચિચય થોસામિ, સુણેહ મો ! મઘ્વા ॥૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

તત્ત્વા ચતુર્વિંશતિજિનાન્, તત્સૂત્રવિચારલેશદેશનતઃ,
દ્વંડગપ્પદેસ્તાનેવ, સ્તોષ્યામિ શુણ્ધં મો ! મઘ્વા ! ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—

નમિઉં=નમસ્કાર કરીને
ચડવીસ=ચૌવીસ
જિણે=જિનેન્દ્રશેને
તસ્મુત્ત=તેઓના—સૂત્રમાંના

સિદ્ધાન્તમાંના

વિચાર=વિચાર, ૨૫૩૫

લેશ=લેશ, અદ્ય

દેસણઓ=દેખાડવાથી, કહિવાથી

દંડગ=દંડકનાં

પ્પહિં=પદોવડે, પદોદ્ધાર

તે=તે શ્રી જિનેન્દ્રશેને

ચિચય=નિશ્ચય, જ

થોસામિ=સ્તવીશ, સ્તુતિ કરીશ

સુણેહ=સાંભળો

મો=હું !

મઘ્વા=ભવ્ય પ્રાણિઓ !

અન્યસહિત ૫૬૨છેદ

ચડવીસ-જિણે નમિઉં, દંડગ-પ્પહિં તસ્મુત્ત-વિચાર-લેસ-દેસણઓ
ને ચિચય થોસામિ, મો ! મઘ્વા ! સુણેહ ॥૧॥

ગાથાર્થ :

ચૌવીસ જિનેન્દ્રશેને પ્રણામ કરીને, દંડકપદો દ્વારા
તેઓના સૂત્રોમાંના વિચારના લેશભાગને બતાવતો
બતાવતો તેઓની જ હું સ્તુતિ કરીશ, તો હું ભવ્ય છવો
તમે સાંભળો. ૧

વિશેષાર્થ :

આ ગાથામાં—મંગળાચરણ, વિષય, સંખંધ, પ્રયોજન,
અને અધિકારી ગણાવેલા છે.

૧ મંગળાચરણ—અન્તરયના રૂપ ઉત્તમ કાર્યની પૂરકતામાં
કોઈપણ વિધન ન આવે, માટે હિતસ્વી અને આસ્તિક શિષ્યરુપોની

આજ્ઞા અનુસાર તપશ્ચર્યા, ગુરુ આજ્ઞા, ધ્યાન-પ્રણિધાન, સ્તુતિ, પવિત્ર મન વગેરે જે જે મંગળક્રિયાઓ અથવા શરૂ કરતાં અન્યકાર આચાર્ય મહારાજએ કરેલી, તે આચાર શિષ્યોને વારસામાં મળતો રહે, માટે નમિત્તં ચતુર્વીસ-જિજ્ઞે—એ મંગળાચરણનાં પદો પ્રથમ મૂક્યાં છે.

૨ વિષય—૬૦૬ પદો ઉપર શ્રી જિનેન્દ્રોના આગમમાં બતાવેલો વિચાર ટુંકામાં સમજાવવાનો છે. ઢંઢગ-પળ્હિં૦ વિચારલેસ-દેસળઓ એ પદોથી વિષય બતાવેલ છે.

૩ સંબંધ—એ વિચાર પોતાના મનની કલ્પનાથી સમજાવવાનો નથી, પરંતુ જિનેન્દ્ર પ્રભુઓના શાસ્ત્રોમાં જે બતાવેલો છે, તેને અનુસરીને કહેવાનો છે એટલે કે-આગમશાસ્ત્રો સાથે આ પ્રકરણને સંબંધ છે. તે તસ્મૃત્ત-વિચાર પદોથી બતાવેલ છે.

૪ પ્રયોજન—ભવ્ય બાળજીવોને—ટુંકમાં જ્ઞાન કરાવવું, અને સંસારી જીવોની વિટંબણા સમજાવી, મોક્ષ માટે ઉત્સુક કરવા, મોક્ષ મેળવવાને ઉત્સુક જીવોને મોક્ષના ઉપાય તરીકે શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવંતો અને તેના ઉપદેશજી શરણું લેવાને સૂચવી પરંપરાએ સ્વ અને પરને મોક્ષના નિમિત્તભૂત કરવાનું પ્રયોજન છે.

આ કાળના બાળ જીવો વિસ્તારથી સમજી ન શકે, તેો તેઓ શાસ્ત્રના બોધથી વંચિત રહે, શાસ્ત્રના બોધથી વંચિત રહેવાથી અધિગમ ન થાય, તેો પછી સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? માટે ટુંકામાં બોધ કરાવવા આ પ્રકરણની રચના જરૂરી છે.

પ્રયોજનો—૧ સંક્ષેપમાં પદાર્થબોધ કરાવવો [લેમ—દેસળઓ]

૨ પદાર્થ બોધ કરાવીને મોક્ષની અભિલાષા જાગ્રત કરવી.

૩ મોક્ષની અભિલાષા જાગ્રત કર્યા પછી અરિહંતોનું શરણું સ્વીકારવાની ભલામણ પોતાના દાખલાથી કરવી.

તેચિત્ત—થોસામિ.

[ભગવાનની સ્તુતિ કરવી. એ પણ સમ્યક્ ચારિત્ર છે. સમ્યગ્ જ્ઞાન તેજ કહેવાય કે જેના પરિણામમાં સમ્યક્ ચારિત્ર હોયું જ બેઠ્યું.]

૪ અને સમ્યગ્જ્ઞાન ગલિત સમ્યક્ચારિત્ર ભાક્ષનો ખાસ હેતુ છે. પરંપરાએ પોતાને અને શ્રોતાઓને ભાક્ષપ્રાપ્તિ પણ પ્રયોજન છે.

૫ અધિકારી-આ ગ્રંથના અભ્યાસ, શ્રવણ અને મનન માટે ભવ્ય જીવો અધિકારી છે. કેમકે તેઓમાં જ આ જાતના પ્રયત્નનું વહેહા-મોડું પણ પરિણામ આવી શકે છે. સુંગ્ગ મો! મમ્મા! એ પદોથી એ સૂચવાય છે. અભવ્યોને શાસ્ત્રોપદેશ દેવાથી, તે ભાક્ષ પ્રાપ્તિને અધોગ્ય હોવાથી, તે ઉપદેશ નિષ્ફળ જાય છે.

૬ ૨૪ ની સંખ્યા-આ ગાથામાં-૨૪ ચોવીશ તીર્થંકર ભગ-વંતોને પ્રણામરૂપ મંગળાચરણ કયું છે. તે ૨૪ ચોવીશયના એકે સરખા અભિપ્રાયવાળા સૂત્રોને અનુસારે જ ૨૪ પ્રકારના વિચારો, ૨૪ દંડકો દ્વારા સમજાવતાં સમજાવતાં તે જ ૨૪ ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ આ ગ્રંથ રચવામાં આવે છે.

૭ દ્વંડક પદ-દંડક શબ્દનો અર્થ=મુખ્ય અને અતિ મહત્વના વારંવાર ઉપયોગમાં આવતા આગમના સૂત્રપોદો, એવો અર્થ થાય છે. અને તેમાંનાં વાક્યો, તે દંડકપદો [સામાયિક દ્વંડક ઉચ્ચરા-વોજી] અથવા દળદ્યન્તે જીવા યસ્મિન્, સ દળદકઃ એટલે કે-સિદ્ધ, બુદ્ધ, નિર્ભળ, નિરંજન, નિરાકાર, અનંત બળ, વીર્ય, જ્ઞાન, દર્શનવાળો આત્મા જેમાં કર્મોદિકથી દંડાધિને અનેક પ્રકારની વિપત્તિ-સ્થિતિ ભોગવે, તેવાં પદો. પણ દળદક પદો. [દંડક-પય-મગ્ગ-મગ્ગ-હિયયસ્મ. [૩૩]]

આ ગાથાની રચના ઘણી જ ખૂબીવાળી છે. માટે બહુ જ ધ્યાન આપીને સમજવી.

૨૪ દંડક પદો.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
નેરૈયા અમુરાઈ પુઠ્ઠવાઈ વૈન્દિયાદિઓ ચેવ;

૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨
ગમ્મયતિરિય-મણુસ્સા, વંતર, જોડમિય, વેમાણી ॥૨॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નેરયિકા અમુરાદયઃ, પૃથ્વીદયો દ્વીન્દિયાદયૃચ્ચૈવ ।

ગમ્મજનિર્ગમ્મનુષ્યા, વ્યન્તરો વ્યોતિષ્કો વૈમાનિકઃ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—

નેરડયા=નારકો	તિરિચ=તિર્યંચ
અસુરાઈ=અસુરકુમાર વગેરે	મણુસ્સા=[ગર્ભજ] મનુષ્ય
બુદ્ધવાઈ=પૃથ્વીકાય વગેરે	વંતર=વ્યંતર
વેન્દિયાદજો=દ્વીન્દ્રિય વગેરે	જોહસિચ=જયોતિષી
મન્મય=ગર્ભજ	વેમાર્ણા=વૈમાનિક

અન્યસહિત પદ્મછંદ

આથાવત—

ગાથાર્થ :

નારકો, અસુરકુમાર, વગેરે, પૃથ્વીકાય વગેરે, દ્વીન્દ્રિય, વગેરે, ગર્ભજ—તિર્યંચ અને મનુષ્યો, વ્યંતર, જયોતિષી અને વૈમાનિક ર.

વિરોપાર્થ:

૧ રત્નપ્રભા નારક, ૨ શકેરાપ્રભા નારક, ૩ વાલુકાપ્રભા નારક, ૪ પંકેપ્રભા નારક, ૫ ધૂમપ્રભા નારક, ૬ તમ:પ્રભા નારક, અને ૭ તમસ્તમ:પ્રભા નારક, એ પ્રમાણે સાત પૃથ્વીના ભેદને અનુસરીને ૭ પ્રકારના નારકનો ૧ દંડક ગણ્યો છે.

તથા ૧×અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ વિદ્યુતકુમાર, ૪ સુવર્ણકુમાર ૫ અગ્નિકુમાર. ૬ દ્વીપકુમાર. ૭ ઉદ્ધવિકુમાર, ૮ દિશિકુમાર, ૯ વાયુકુમાર અને ૧૦ સ્તનિતકુમાર એ ૧૦ પ્રકારના ભવનપતિ દેવોના ૧૦ દંડક છે.

તથા પૃથ્વીકાય-અપકાય—તેજસ્કાય (=અગ્નિકાય)-વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય એ પૃથ્વીકાય વગેરે પાંચ સ્થાવરોના અથવા પાંચ એકેન્દ્રિયોના ૫ દંડક છે.

દ્વીન્દ્રિય—ત્રીન્દ્રિય—અને ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડક છે.

તથા ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧, ગર્ભજ મનુષ્યનો ૧, ૧૬ વ્યંતર-

× ૧૫ પ્રકારના પરમાધાર્મિક દેવોને આ અસુરકુમાર નિકાયમાં ગણવા.

૧. વ્યંતરો સર્વ મળી ૧૦૫ પ્રકારના છે, તેના ભેદ ગ્રન્થાન્તર-સ્થી જાણવા.

ચેતો ૧, ૫ જ્યાંતિપીના ૧, અને ૨૬ વેમાનિક+ દેવોનો ૧ દંડક મળી ૫ દંડક છે, એ સર્વ મળી ૨૪ દંડક છે.

પ્રશ્ન:—૪૬૫ ભવનપતિના ૧૦ દંડક ગણ્યા, તે ૧૬ વ્યન્તરેતો, ૫ જ્યાંતિપીઆનો. ૨૬ વેમાનિકોનો અને ૭ નારકોનો એકેક દંડક કેમ ગણ્યો ? તથા સમ્મૂર્ચિમ જીવો કેમ ન ગણાવ્યા ?

ઉત્તર:—સિદ્ધાન્તોમાં પૂર્વ પુરુષોએ એ પ્રમાણે જ દંડકની ગણતરી કરેલી હોવાથી આ ગ્રંથમાં પણ સિદ્ધાન્તને અનુસારે દંડકોની સંખ્યા રાખેલી છે.

સમ્મૂર્ચિમ જીવો તથા સમ્મૂર્ચિમ મનુષ્યો વિષે માત્ર 'અસંગથી ૪૦ મી ગાથાના અર્થમાં કહીશું'.

૨૪ દ્વારોનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ

સંવિત્તયરી ૩ ઇમા, સરીરમોગાદ્ધના ય સંઘયના;^૩

સન્ના સંઠાણ કમાય લેસિન્દિય દુ સમુગ્ધાયા ॥૩॥^૪

દિટ્ટી દંસણ નાણે જોગુવઝોગોવવાય ચવણ ઠિઈ;^{૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮}

પજ્જતિ કિમાહારે, સન્નિ ગઈ આગઈ વેઈ ॥૪॥^{૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪}

સંસ્કૃત અનુવાદ

સંક્ષિપ્તત્વ વિચાર શરીરમવગાહના ચ સંઘનનાનિ ।

સંજ્ઞાસંસ્થાનકપાય—લેશ્યેન્દ્રિયદ્વિસમુદ્ધાતાઃ ॥૩॥

દષ્ટિર્દર્શન જ્ઞાન, યોગ ઉપયોગ ઉપપાતશ્ચ ચવન સ્થિતિઃ ।

પર્યાપ્તિઃ, કિમાહારઃ સન્નિતિરાગતિર્વદઃ ॥૪॥

+ ૧૨ કલ્પ, ૯ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર એ ૨૬ પ્રકારના વેમાનિક દેવ છે. ૩ કિશ્કિપિક દેવો—પહેલા બીજા—ત્રીજા, ચોથા અને છઠ્ઠા કલ્પના દેવોમાં, અને ૯ લોકાન્તિકને પાંચમા બ્રહ્મકલ્પમાં ગણવા.

* પ્રશ્નરત્નાકર (સેનપ્રશ્ન) ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—“પ્રશ્ન:—ચતુર્વિંશતિ-દ્વંડકમધ્યે મવનાધિપાનાં દ્વંડકદશકં પ્રોક્તમપરેણાં વ્યન્તરાદિકાનાં દ્વંડક પૈકૈક:પ્રોક્તસ્તત્રકિં કારણમ્ ? ઉત્તર:—અત્ર સૂચકૃતાં વિવક્ષૈવ પ્રમાણમિતિ=૨૪ દંડકમાં ભવનપતિઓના ૧૦ દંડક કહ્યા અને બીજા અત્તર વગેરેનો એકેક દંડક કહ્યો તેનું શું કારણ ? ઉત્તર—એમાં સૂત્રકારોની વિવક્ષા (તથા પ્રકાશની કહેવાની ઇચ્છા) એજ પ્રમાણ છે.”

શાબ્દાથ^૧

સંસ્કૃત્તયરી=અતિ સંક્ષિપ્ત
 ડ=વળી
 રમા=અા
 સરીર=શરીર
 ઓગાહના=અવગાહના
 સંઘયણા=સંઘયણ
 સન્ના=સંજ્ઞા
 સંટાણ=સંસ્થાન
 કસાય=કપાય
 લેસ=લેશયા
 રંદિય=ઇન્દ્રિય
 સમુગ્રાયા=સમુદ્ઘાત
 દિટ્ઠી=દષ્ટિ

દમ્પણ=દર્શન
 નાળે=જ્ઞાન (૫) અજ્ઞાન(૩)
 જોગ=યોગ
 ડવઝોગ=ઉપયોગ
 ડવવાય=ઉપપાત, જન્મ
 ચવણ=ચવન-મરણ
 ડિરં=સ્થિતિ, આયુષ્ય
 પજ્જત્તિ=પર્યાપ્તિ
 કિમાહારે=કિમાહાર, દિગાહાર
 સન્નિ=સંજ્ઞા
 ગરં=ગતિ
 આગરં=આગતિ
 દેવ=વેદ

અન્ય સહિત પદચ્છેદ

ડ સંસ્કૃત્તયરી રમા, સરીર ઓગાહના ય સંઘયણા ।
 સન્ના સંટાણ કસાય, લેસા રંદિય ડુ સમુગ્રાયા ॥ ૩ ॥
 દિટ્ઠી દમ્પણ નાળે, જોગ ડવઝોગ ડવવાય ચવણ ડિરં ।
 પજ્જત્તિ કિમાહારે, સન્નિ ગરં આગરં દેવ ॥ ૪ ॥

ગાથાથ^૧

અતિ સંક્ષિપ્ત x સંબ્રહ આ પ્રમાણે છે—શરીર-
 અવગાહના-સંઘયણ-સંજ્ઞા-સંસ્થાન-કપાય-લેશયા-ઇન્દ્રિય
 યે સમુદ્ઘાત-દષ્ટિ-દર્શન-જ્ઞાન-અજ્ઞાન-યોગ-ઉપયોગ-
 ઉપપાત-ચવન-સ્થિતિ-પર્યાપ્તિ-કિમાહાર-સંજ્ઞા-ગતિ-
 આગતિ અને વેદ.

x ૨૪ વંદકમાં ઉતારવા યોગ્ય દ્વારે ઘણાં છે. તે પણ અર્થે સંક્ષિપ્ત
 રીતે ૨૪ દ્વારે જ ઉતાર્યાં છે, તે કારણથી, અથવા આ યે ગાથાઓ વર્તમાન
 સમયમાં બૃહદ્સંબ્રહ્મણીના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ ૩૦૦ રૂગભગ ગાથાવાળા
 લઘુસંબ્રહ્મણી નામના પ્રકરણની છે, તે કારણથી પણ આ પ્રકરણની વૃત્તિના
 કર્તા શ્રી રૂપચંદ્ર મુનિએ આ ૬૭૬ પ્રકરણનું લઘુ સંગ્રહણાં નામ રાખ્યું
 હોય એમ સંભવ છે. વૃત્તિની પહેલી ગાથા—

વિશેષાર્થ :-

૨૪ દાંડકપદમાં ઉતારવા-ગણવા યોગ્ય દ્વારે ૨૪ થી પણ ઘણાં છે. તે પાળ અહિં અતિસંક્ષેપમાં કેવળ ૨૪ દ્વારેતો જ સંગ્રહ કર્યા છે, મારે મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે इमा=આ (સંગ્રહણી) સંલિત્તયૈરો=અતિ સંક્ષિપ્ત છે, જેથી વૃત્તિકર્તાએ આ પ્રકૂલનું નામ લઘુ 'સંગ્રહણી રાગ્યું' છે.

૧ — શરીર	<div> <div>ઓદારિક</div> <div>લૈકિય</div> <div>આહારક</div> <div>તેજસ</div> <div>કામૈણ</div> </div>		<div> <div>આહાર</div> <div>લય</div> <div>મેથુન</div> <div>પરિગ્રહ</div> </div>
૫	<div> <div>ઓદારિક</div> <div>લૈકિય</div> <div>આહારક</div> </div>	<div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> </div>	<div> <div>ઓઘ</div> <div>લોક</div> </div>
૨ — અવગાહના	<div> <div>લૈકિય</div> <div>આહારક</div> </div>	<div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> </div>	<div> <div>કોષ</div> <div>માન</div> <div>માયા</div> <div>લોભ</div> </div>
૩		૪-સંજ્ઞા ૪-૬-૧૦	
૩ — સંઘયણ	<div> <div>વજ્રકપલ નારાય</div> <div>કપલ નારાય</div> <div>નારાય</div> <div>અર્ધ નારાય</div> <div>કીલિકા</div> <div>છવદ્વં</div> </div>	૧૬	<div> <div>મોહ</div> <div>ધર્મ</div> <div>મુખ</div> <div>દુઃખ</div> <div>જગુષ્મા</div> <div>શોક</div> </div>

પ્રણય પરયા મક્ત્યા, જિનેન્દ્રચરણામ્બુજમ ।

લઘુસંગ્રહોટીકાં. કરિયેહં મુદ્દા વગમ ॥ ૧ ॥

અર્થ :- અત્યંત ભક્તિવડે શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવંતના ચરણકમળને નમસ્કાર કરી હું (રૂપચન્દ્રમુનિ) હાઈપૂર્વક આ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણની શ્રેષ્ઠ દીક્ષા કરીશ.

* પરંતુ આ પ્રકરણની સ્વોપજ્ઞ (શ્રી ગજસારમુનિ કૃત) અવ-ચૂરિમાં તે “આ ૨૪ દ્વારની એ ગાથાઓ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણમાંથી લીધેલી, એમ કહેવું છે, તેથી લઘુસંગ્રહણી બીજી જ ગ્રન્થ છે. અને તે ૩૦૦ સંગમગ ગાથાવાળી બૃહત્સંગ્રહણી છે.

	સમયતુરસ્ત ન્યઓષિ પરિમંડળ	૯-સમુ-	વેદના
૫-સંસ્થાન	સાદિ	૬વાત	કપાય
૬	વામન	૭	મરણ
	કુબ્જ		વૈકિય
	હુંડક		તોજસ
૬-કપાય.	કોવ	૧૦-દષ્ટિ	આહારક
	માન	૩	કેવલી
૪	માયા		મિથ્યા
	લોભ		મિશ્ર
			સમ્યક્
૭-સેશ્યા	કુબ્જ	૧૧-દર્શન	ચક્ષુઃ
	નીલ	૪	અચક્ષુઃ
	કાષાત		અવધિ
૬	તેજ	૧૨-જ્ઞાન	કેવલ
	પદ્મ	૫	મતિ
	શુકલ		શ્રુત
			અવધિ
	દ્રવ્ય	૧૩-અજ્ઞાન	મનઃપર્યાય
		૩	કેવળ
	૧૦		મતિઅજ્ઞાન
			શ્રુતઅજ્ઞાન
			વિભંગજ્ઞાન
૮-ધન્વિયો	આદ્ય	૧૪-ચોગ	મન
	નિવૃત્તિ	૪	૪
	૫		સત્ય
			અસત્ય
			સત્યાસત્ય
			અસત્યઅમૃષા
			સત્ય
	સન્ધિ	૫	વચન
		૪	૪
			અસત્ય
			સત્યાસત્ય
			અસત્યઅમૃષા
૫	ભાવ	૩	કાયા
			૭
	૧૦		ઓદારિક
			વૈકિય
			આહારક
			ઓદારિકમિશ્ર
	ઉપ		વૈકિય મિશ્ર
	ચોગ		આહારકમિશ્ર
			તોજસકાર્મણ
	૫		

૧૫-ઉપયોગ ૧૨	<div> સા { મતિજ્ઞાન કા { શ્રુત જ્ઞાન ૨ { અવધિજ્ઞાન મતિઅજ્ઞાન ૮ { શ્રુતઅજ્ઞાન વિભંગ જ્ઞાન મનઃપર્યાય કેવળજ્ઞાન </div> <div> નિરા { ચક્ષુ દર્શન કાર { અચક્ષુદર્શન ૪ { અવધિદર્શન કેવળ દર્શન </div>	૧૯-પર્યાપ્તિ { આહાર શરીર ઇન્દ્રિય ધાસોચ્છવાસ ભાગા મન	૨૦-કિમા- { ૧ ત્રણ દિશાનો હાર { ૨ ચાર દિશાનો { ૩ પાંચ દિશાનો { ૪ છ દિશાનો	૨૧-સંજ્ઞા { હેતુવાદોપદેશિકી ૩ { દીર્ઘકાલિકી { દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી	૨૨-ગતિ { ક્યા દંડકમાંથી જાય ?	૧૭-અવન { એક સમયમાં કેટલા ? કેટલો વખત નહીં ?	૨૩-આગતિ { ક્યા દંડકમાંથી આવે ?	૧૮-સ્થિતિ { જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ	૨૪-વેદ { પુરુષ ૩ { સ્ત્રી નપુंसક
----------------	--	---	---	---	----------------------------------	--	-----------------------------------	-------------------------------	--

૨૫-અદ્ય બહુતવ (પ્રાસંગિક)

ઉપયોગી વ્યાખ્યાઓ

૧ શરીર

શરીર, દેહ, કાયા વગેરે પર્યાય નામો છે. શરીરનો શબ્દાર્થ નાશવંત થાય છે. શીર્ષતે યન્, તન્ શરીરમ્ શરીર પાંચ છે. ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તૈજસ, કર્મણ.

૧ ઔદારિક-ઉદાર તે ઔદારિક શરીર. ઉદાર એટલે વિશાળ,

૧ વિશાળ — દેવો અને નારદો સિવાય તમામ જીવોને હોય છે. તે

ઉદારગુણ, ઉત્તમ, સ્થૂલ ઉચ્ચ.

વૈક્રિય શરીર—વિક્રિયાવાળું તે વૈક્રિય. વિક્રિયા એટલે #જીદી જીદી ક્રિયાઓ અથવા વિશિષ્ટ અદ્ભુત ક્રિયાઓ, આ શરીર ઔદારિક કરતાં કંઈકવધારે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ વર્ગણોઓમાંથી રચાય છે. તેનું અધારણ સ્વાભાવિક રીતે અધાય છે, પરંતુ ઔદારિકની પેઠે તેમાં સાત ધાતુને ક્રમ નથી હોતા.

શરીર તીર્થ કર ભગવંતો, ચક્રવર્તિઓ, ગણધરો, કેવળી મહારાજનો, વાસુદેવો, અજદેવો, પ્રતિવાસુદેવો, નારદો, રુદ્રો, વગેરે મહાપુરુષોને પણ હોવાનો વિશાળ ગુણ ધરાવે છે.

૧ ઉદારગુણ—મોક્ષ અને અનંત લબ્ધિઓ પણ આ શરીર મારફત જ મેળવી શકાય છે.

૨ ઉત્તમ—ખીજા ચાર શરીરો કરતાં આ શરીર ઉત્તમ ગાંધો, શરીરની સુંદરતા અને ક્ષાન્તિ (તીર્થ કરોની અપેક્ષાએ) ધારણ કરી શકે છે.

૩ સ્થૂલ—આઠ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણોઓમાંની ઔદારિક શરીરપણે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વર્ગણોમાં પુદ્ગલ પરમાણુઓ ઘોડા હોય છે. પરંતુ તેનો પરિણામ સ્થૂલ હોય છે. એવી સ્થૂલ વર્ગણાતું અનેક હોવાથી સ્થૂલ.

૪ ઉચ્ચ-મોટું—ખીજા શરીરોની સ્વાભાવિક ક્રિયાઈ કરતાં ઔદારિક શરીરની ઉચ્ચાઈ સૌથી વધારે છે. એટલે કે દબ્બર યોજનથી પણ કંઈક અધિક ઉચ્ચાઈ છે.

* જીદી જીદી ક્રિયાઓ—નાતું થઈ મોટું થાય, મોટું થઈ નાતું થાય, એક અનેક, ભૂચર, ખચર, ભારે, હલકું, દશ્ય, અદશ્ય, વગેરે અનેક ફેરફારવાળું થઈ શકે છે.

+ અદ્ભુત—કાખ નેજનથી પણ કંઈક અધિકતા સુધી મોટું થઈ શકે છે. તેમજ દેવોના સૌન્દર્યની અપેક્ષાએ અદ્ભુત છે.

આ શરીર દેવો તથા નારજીને ભવપ્રત્યયિક હોય છે, અને લબ્ધિ વાળા પચેન્દ્રિય તિર્થંચ-મનુષ્યો અને બાહર પયાંત વાયુકાયને લબ્ધિ-પ્રત્યયિક હોય છે. લબ્ધિ પ્રત્યયિક એ પ્રકારનું છે—તપશ્ચર્યાદિકથી મુનિઓને હોય તે, ગુણપ્રત્યયિક, અને વાયુકાય, ચક્રવર્તિ અને વાસુદેવ વગેરેને તપશ્ચર્યાદિક વિનાજ કાર્યપ્રસંગે બનાવી શકવાની શક્તિથી હોય, તે લબ્ધિ પ્રત્યયિક કહેવાય છે. દિગમ્બરો આને પણ ભવપ્રત્યયિક કહે છે.

૩ આહારક શરીર—આમર્ષીપદિ વગરે લબ્ધિવાળા યૌદ પૂર્વધર મુનિમહાત્માઓજ ખાસ કરીને આહારકવર્ગીણાના પુદ્ગલોના આહારણ-ગ્રહણ કરીને ખનાવે છે, મારે-તેનું નામ આહારક શરીર કહેવાય છે. આ શરીરની રચના કરવાનું પ્રયોજન એ હોય છે કે-તે પૂર્વધર પુરુષોને કોઈ પણ જાતનો સંશય પડે, ત્યારે શરીર ખનાવીને દૂર કે નજીક વિચરતા કેવળી ભગવંતો કે તીર્થંકર ભગવંતો પાસે મોકલવા, તથા તીર્થંકર ભગવંતોની સમવસરણાદિક નુદિ જોવા, એક હાથ જેવડું [મૂઠી વાળેલા એક હાથનું], વૈકિય શરીર કરતાં અતિશય દેહીધ્યમાન શરીર ખનાવી મોકલે છે. ત્યાંજ વાંદનાદિક કરી પાછું આવી આત્મપ્રદેશો મૂળ ઔદારિક શરીરમાં દાખલથતાં તુરંતજ વેરાઈ જાય છે. આ શરીર વખતે ઉત્તરવૈકિય શરીરની જેમ મૂળ અને ખનાવેલા ખન્ને ય શરીર વચ્ચે આત્મપ્રદેશોની લાંબી શ્રેણી થાય છે.

આ શરીરની વર્ગીણાઓ વૈકિયશરીરની વર્ગીણા કરતાં સૂક્ષ્મ અને તેજસ્વી હોય છે. આ શરીર આખા સંસારચક્રમ ૪ વારંજ કરી શકાય છે.

૪ તૈજસ શરીર—તૈજસ વર્ગીણાના પુદ્ગલોમાંથી આ શરીર રચાય છે. શરીરમાં અને જઠરમાં જે ગરમી જણાય છે, તે આ શરીરની છે. તપશ્ચર્યા વગરેથી આ શરીરને એવું તૈયાર કરી શકાય છે કે-જેથી બીજને ક્રોધથી શાપ આપી બાળી શકાય છે, અથવા અનુગ્રહબુદ્ધિથી બીજ બળતા પદાર્થોને ઈંડક આપી ખુઝાવી પણ દઇ શકાય છે. તે વખતે તેનું નામ તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ અને શીતલેશ્યાની લબ્ધિ કહેવાય છે.

આ શરીર કાર્મણ શરીર સાથે અનાદિકાળનો સંબંધ ધરાવે છે, અને આહારક શરીરની વર્ગીણા કરતાં આ શરીરની

* આમર્ષીપદિ એટલે શરીરમાં કે તેના કોઈપણ અવયવમાં એવી લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે કે જેના સ્પર્શમાત્રથી જ સર્વે રોગો નાશ પામે છે.

+ આ લબ્ધિઓ વિના તથા યૌદ પૂર્વધર વિના આહારક લબ્ધિ હોતી નથી.

વર્ગણામાં પરમાણુઓ વધારે હોય છે. છતાં પરિણામ તેના કરતાં સૂક્ષ્મ હોય છે.

૫ કાર્મણ શરીર—જીવ દરેક સમયે કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલો બ્રહ્મણ કરી આત્મા સાથે તે જ વખતે બાંધે છે. તેનું નામ કર્મબંધ કહેવાય છે. આવી રીતે તેજસ વર્ગણા કરતાં અત્યંત સૂક્ષ્મ કાર્મણ વર્ગણાના આત્મા વડે બ્રહ્મણ કરતા પુદ્ગલોના એક જાતના સમૂહની એક જાતની આકેય કર્મપણે વહેંચણી થઈ શકે એવી ગોઠવણી થાય છે કે જેને કાર્મણ શરીર કહેવાય છે.

૨ અવગાહના

અવગાહના એટલે લંબાઈ, ઉંચાઈ, તે ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) અને જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) એમ બે પ્રકારે છે. તે મૂળ શરીરની અને ઉત્તર શરીરોની પણ હોય છે.

૩ સંઘયણ.

સંઘયણ=હાડકાનો બાંધો. સંઘયણમદિઠનિચઓ તે છે હોય છે. ૧ જ્ઞાનપલ નારાય, ૨ ઋષભનારાય, ૩ નારાય, ૪ અર્ધ નારાય, ૫ કીલિકા. ૬ સેવાત=છેવદ્દં.

૧ જ્ઞાનપલ નારાય-જ્ઞાન=ખીલો; ઋષભ=પાટો, નારાય=ખન્નેય બાળુ મર્કટબંધ=એટલે વાંદરીને તેનું માંકડું (ખચ્ચું વાંદરું) બરાબર વળગી રહે છે. તેના જેવો બાંધો તે મર્કટબંધ. એટલે કે-મર્કટબંધ ઉપર પાટો વીંટી, તેના ઉપર આરપાર ખીલો

* આ શરીર આત્મા સાથે અનાદિકાળથી જોડાયેલું છે. લગ્યને મોક્ષમાં જતાં મુખી અને અલગ્યને અનંતકાળ પર્યંત સાથે રહે છે. આ શરીર જ્યાં મુખી હોય ત્યાં મુખી કર્મબંધ થાય અને ઉપરનાં ચારેય શરીરો ધારણ કરવાં પડે છે. આ શરીર ક્યાંય રોકાતું નથી. એટલે કે તે પ્રતિ-ઘાત રહિત છે. તેમજ કોઈને રોકતું પણ નથી. આ શરીર સીધી રીતે ધર્મ-અધર્મ-કર્મબંધ-કર્મનિર્જસ, મુખ, દુઃખ, હિંસા વગેરે કાંઈ કરી શકતું નથી. પરલવમાં જીવની સાથે તેજસ, કાર્મણ એ બે શરીરો સાથે હોય છે, અને ઉત્પન્ન થતાંની સાથેજ એ બે શરીરોની મદદથી પ્રથમ સમયે જીવ આદાર ત્રણેય કરે છે.

મારીએ, અને જેવી મજબૂતી થાય, તેના જેવો મજબૂત હાડકાનો બાંધો-તે વજ્રકપલનારાચ સંઘયણ.

૨ કપલનારાચ-[વજ્ર=ખીસી વિના] મર્કટખંધ ઉપર પાટો હોય એવી મજબૂતીવાળો હાડકાનો બાંધો.

૩ નારાચ-માત્ર મર્કટખંધની મજબૂતી જેવી મજબૂતીવાળો હાડકાનો બાંધો.

૪ અર્ધનારાચ-અર્ધા મર્કટખંધની મજબૂતી જેવી મજબૂતીવાળો હાડકાનો બાંધો.

૫ કીલિકા-મર્કટખંધ વગરના બે સાંધા ઉપર આરપાર ખીસા ઘાસેલો હોય, તેના જેવી મજબૂતી જેવો મજબૂત બાંધો,

છેદસ્પૃષ્ટ અથવા સેવાર્ત-સંવિસ્થાને સામસામા આવેલા બે છેડા ખાંડણીમાં રાખેલા મુશળની પેઠે એક છેડાની ખોલણમાં ખીજા છેડાનો ખૂટો ભાગ રહેજા ઉતરીને-સ્પર્શીને રહેલ હોય છે, માટે છેદસ્પૃષ્ટ (=અસ્થિના બે છેડા વડે સ્પર્શીલ) સંઘયણ કહેવાય છે. અથવા જે સાંધા તૈલાદિકના મર્દનરૂપી સેવાર્થી આર્ત એટલે ખીડાયા છતાંજ (એટલે મર્દનાદિકથીજ) દૃઢ રહે છે, તેથી સેવાર્ત કહેવાય છે. તથા છેદવર્તિ અથવા છેદવૃત્ત (છેદ એટલે અસ્થિના પર્યંત ભાગ, તે વડે વૃત્ત=વર્તનારૂં તે) એવાં પણ નામ છે.

૪ સંજ્ઞા ૪-૬-૧૦-૧૬

સંજ્ઞાનરૂપની ચેતના જેથી જાણી શકાય, તે સંજ્ઞા-ચેતના. તે બે પ્રકારની છે. મતિજ્ઞાન આદિ ૮ જ્ઞાન, તે જ્ઞાનસંજ્ઞા, અને માહનીય આદિ કર્મના ઉદયથી અથવા ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થએલ, તે અનુભવસંજ્ઞા ૪-૬-૧૦ અને ૧૬ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે-

* એ પ્રમાણે ખાંડણીમાં મુશળવત્ સ્પર્શીને રહેલ હોવાથી જ હાડકાને તાબુતાં અથવા પરી જતાં ખોલણમાંથી નિકળી આવેલા હાડકાને “હાડકું” ઉતરી ગયું” એમ કહેવામાં આવે છે.

સિદ્ધાન્તોમાં અનુભવસંજ્ઞા માટે સંજ્ઞા એટલે અભિલાષ અર્થ કર્યો છે.

સંજ્ઞાઓ.

- ૧ આહાર-આવાની ઇચ્છા
- ૨ ધ્ય-બ્રીહ
- ૩ મૈથુન-વિપયસેવનની ઇચ્છા
- ૪ પરિગ્રહ-સંબ્રહની ઇચ્છા
- ૫ ઓગ્રસંજ્ઞા- ૧ પૂર્વસંસ્કાર
૨ ભોધમ-મુગું ૩ સામાન્ય
શબ્દ-અર્થનું ભાન
૪ (દર્શનાપયોગ)
- ૬ લોકસંજ્ઞા-૧ લોકવ્યવહારને
અનુસરવાની વૃત્તિ ૨ શબ્દ-
અર્થનું વિશેષજ્ઞાન ૩
(જ્ઞાનાપયોગ)

૭-૮-૯-૧૦ ક્રોધ, માન, માયા,

લોભ

- ૧૧ મોહ-મમત્વ
- ૧૨ ધર્મ-ધર્મ કરવાની વૃત્તિ
- ૧૩ સુખ-સુખની-આનંદની
લાગણી
- ૧૪ દુઃખ-દુઃખની લાગણી
- ૧૫ જુગુપ્સા-કંટાળાની લાગણી
- ૧૬ શોક-દિલગીરીની લાગણી

કયા કર્મના ઉદયથી ?
અજ્ઞાતાવેદનીયના ઉદયથી
ભય મોહનીયના ઉદયથી
વેદ મોહનીયના ઉદયથી
લોભ મોહનીયના ઉદયથી
મતિ જ્ઞાનાવરણીયના તથા
દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી

કપાયમોહનીયના ઉદયથી
મોહનીયના ઉદયથી
મોહનીયના ક્ષયાદિથી
મતિ મોહનીયના ઉદયથી

અરતિમોહનીયના ઉદયથી
જુગુપ્સા મોહનીયના ઉદયથી
શોકમોહનીયના ઉદયથી

૭૫ જે સંજ્ઞિ અથવા અસંજ્ઞિ કહેવાય છે. તે આ અનુભવ-
સંજ્ઞાઓથી નહિ પણ આગળ કહેવાતી દીર્ઘકાલિકી આદિ
સંજ્ઞાઓથી છે.

૧ વેલડીઓ સપાટ જમીન છોડી બીંત, વૃક્ષ અથવા વાંટી ઇત્યાદિ ઉપર
ચઢે છે, તે (અથવા ખાસકો જન્મતાં જ સ્તનપાન કરે છે) ઈત્યાદિ ઓગ્રસંજ્ઞા છે.

૨ કૃતરા યક્ષ છે, કૃતરા યમતે દેખે છે. આલ્મણ દેવ છે, કાગડા કપિ
અથવા પૂર્વજ છે, મયૂરીને મોરની પાંખના વાયુથી અથવા મોરનાં આંસુ
ચારવાથી ગર્ભ રહે છે. કણુ કાનમાંથી થયો, અગરત્ય કપિ સન્દ્ર પી ગયા.
ઈત્યાદિ અનેક લૌકિક દૃશ્યનાઓ તે લોકસંજ્ઞા.

તથા આ મંજાઓમાંથી દેવને મુખ્યત્વે પરિવ્રલસંજ્ઞા અને લોભસંજ્ઞા છે, નારકને લયસંજ્ઞા તથા ક્રોધસંજ્ઞા છે, તિર્યંચોને આહાર તથા આયા સંજ્ઞા અને મનુષ્યોને મુખ્યત્વે મૈથુનસંજ્ઞા અને માનસંજ્ઞા છે.

૫. સંસ્થાન ૬

સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણ યુક્ત અથવા પ્રમાણ રહિત થયેલો શરીરનો જે આકાર તે સંસ્થાન, તે ૬ પ્રકારનાં છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન—શરીરના સર્વ અવયવો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેા પ્રમાણે પ્રમાણસર હોય, તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય, જર્ભજ મનુષ્યને અંગ વિચારીએ તો પર્યાકાસને (પદાસન વાળી) બેઠેલા મનુષ્યના ડાબા હીંચણથી જમણા ખભો, જમણા હીંચણથી ડાબો ખભો, ડાબા હીંચણથી જમણા હીંચણ, અને પર્યાકાસનના મધ્ય ભાગથી નાસિકાનો અગ્રભાગ, એ ચારેય માપમાં સરખાં હોય તો [સમ=સરખાં ચતુઃ=(બે ખભા બે હીંચણ ૩૫) ૪=ચાર, અન્ન=ખાનું અથવા ખુણાવાળું] સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય.

૧. પુરુષ પોતાના અંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ ઉંચો હોય, તેમાં પણ શુદ્ધ (એડી ઉપરનો દેકાનો ભાગ) ૪ અંગુલ, જંધા (એડીયા ઉપરનો અને ગુડાથી નીચેનો દીર્ઘ ભાગ) ૨૪ અંગુલ, જનુ (ગુડાનો દેકો) ૪ અંગુલ, સાથલ ૨૪ અંગુલ, ખસ્તિ (કુલાનો ભાગ) ૧૨ અંગુલ, ઉદર ૧૨ અંગુલ, જાતી ૧૨ અંગુલ, ગ્રીવા (કંક-કોક) ૪ અંગુલ અને મુખ ૧૨ અંગુલ, એ રીતે ૧૦૮ અંગુલની ઉંચાઈ રહેવી. તથા પગતલિયું અંગુલો સહિત ૧૪ અંગુલ દીર્ઘ, અને ૬ અંગુલ વિસ્તૃત, કેડની લંબાઈ ૧૮ અંગુલ, જાતીનો વિસ્તાર ૨૪ અંગુલ, અંગુલો સહ હાથની લંબાઈ ૪૬ અંગુલ, મસ્તકની લંબાઈ ૩૨ અંગુલ, જંધાનો પરિધિ ૧૮ અંગુલ, જનુનો પરિધિ ૨૧ અંગુલ, સાથળનો પરિધિ ૩૨ અંગુલ, નાભિ નીચેનો પરિધિ ૪૬ અંગુલ, જાતી અને પીડ બે મળીને પરિધિ ૫૬ અંગુલ તથા ગ્રીવાનો પરિધિ ૨૪ અંગુલ ઈત્યાદિ રીતે અંગાપાંગનાં બીજાં પણ નાનાં નાનાં પ્રમાણ અનેક છે.

૨ ન્યગ્રોધ પરિમંડલ-ન્યગ્રોધ એટલે વડવૃક્ષની પેઠે પરિમંડલ એટલે ચારે તરફ ઉપરથી મંડલાકાર અર્થાત્) નાભિથી ઉપરના અવયવો પ્રમાણયુક્ત હોય અને નાભિથી નીચેના અવયવો (વડના થડની પેઠે) પ્રમાણ રહિત હોય, તે ન્યગ્રોધ સંસ્થાન કહેવાય.

૩ સાદિ-પગના તળીયા ઉપરથી નાભિ સુધીનો=જાદિ એટલે શરીરનો પહેલો અર્ધભાગ પ્રમાણયુક્ત હોય અને ઉપરનો અર્ધભાગ પ્રમાણ રહિત હોય તે સાદિ સંસ્થાન, આ સંસ્થાનને કેટલાક અંધકારો સાચી (=શાદમત્રીવૃક્ષના આકારવાળું) પણ કહે છે.

૪ વામન-મસ્તક-ઝીવા-હાથ અને પગ એ ૪ અવયવ પ્રમાણ-યુક્ત હોય, અને શેષ (પીઠ, ઉદર અને છાતી) અવયવો પ્રમાણ-રહિત હોય, તે વામન સંસ્થાન.

૫ કુબ્જ-વામનથી વિપરીત (એટલે મસ્તક આદિ ૪ અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય, અને પીઠ વગેરે શેષ અવયવો પ્રમાણયુક્ત) હોય તે કુબ્જ સંસ્થાન.

૬ હુંદક-પ્રાયઃ સર્વ અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય તે હુંદક સંસ્થાન.

૬ કપાય-૪

કપાય એટલે મહિનતા. કર્મબંધનું મુખ્ય કારણ કપાયરૂપી આત્માની વેલાવિક મહિનતા છે. અને કર્મો સંસારનું કારણ છે. તેથી કપનો એટલે કર્મનો કે સંસારનો. આર્ય એટલે લાલ અપાવનાર, તે કપાય, તે કોવ-માન-માયા-લોભ એ ૪ પ્રકારના પ્રસિદ્ધ છે.

૭ લેશ્યા-૬

કેટલાક માણસો કેટલીકવાર ઘણા કોધી હોય છે, કોઠક કપટી હોય છે. કોઠક લોભ કરે છે. કોઠક અભિમાન કરે છે. વગેરે લાગણીઓ અમુક અમુક નિમિત્તોથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું નામ તે કપાય કહેવાય છે. છતાં પ્રાણીમાત્રના સ્વભાવનું જન્મથી એક જાતનું બંધારણ બંધાયેલું હોય છે. એટલે કે પ્રસંગ આવતાં પ્રાણીઓ કપાયો કરે છે. પરંતુ જન્મથીજ અમુક જાતનો સ્વભાવ હોય જ છે. જેમકે-કોઈ પ્રાણી શાંત-ઠંડો. ઉશ્ચ-આકરો. ઘાતકી કરે. દયાળુ. ધીમા. ઉતાવળો હોય છે. આ સ્વભાવના બંધારણને લેશ્યા કહે છે.

કર્મચંથના અભિપ્રાયથી આઠ કર્મો અને તેના પેરા ભેદો પાડ્યા છે. તેમાં લેશ્યાના કર્મો અને તેના વિપાકો બતાવ્યા નથી. તો લેશ્યા એ શા પદાર્થ છે ? એ પુદ્ગલની અસર છે ? કે જીવાત્માની અસર છે ? એ ખાસ શંકા થાય તેમ છે.

ત્યારે, લેશ્યા એ 'લોકિક વ્યવહાર ઉપરથી કરવામાં આવેલું' લાગણીઓનું પૃથક્કરણ છે. અને કપાયો, એ કર્મચંધશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવેલું પૃથક્કરણ છે. એટલે કે લેશ્યા એ એક જાતના કપાયો જ છે. કપાયોમાં તેનો સમાવેશ છે. અને કપાયો પણ એક જાતની લેશ્યાઓ છે. એટલે કે-કપાયોના કર્મપુદ્ગલોમાં ભળેલા કાળા વગેરે રંગના જે કર્મપુદ્ગલો, તે દ્રવ્ય લેશ્યા છે. અને તે દ્રવ્યલેશ્યાથી ઉત્પન્ન થતા પ્રાણીઓના સ્વભાવો, તે ભાવ લેશ્યા છે.

[લેશ્યાને કપાયાન્તર્ગત ગણીએ તો ૧૧ મેંથી ૧૩ માં ગુણકાણા મુધી શુદ્ધ આત્મભાવને ઉપચારથી શુદ્ધલેશ્યા ગણી શકાય. અથવા શાસ્ત્રમાં વણ યોગમાં પણ લેશ્યાના પુદ્ગલોને અન્તર્ગત ગણ્યા છે. તો ૧૩ માં ગુણકાણા મુધી યોગ હોવાથી એ અપેક્ષાએ પણ ત્યાં મુધી લેશ્યા છે.]

લેશ્યાઓ-દ્રવ્યલેશ્યાના-

ભાવલેશ્યાની-

નાં નામ પણ ગંધ રસ સ્પર્શ લાગણી
કૃષ્ણ, આંતકાળો અતિદુર્ગંધી અતિકડવો અતિકઠોર અતિકૂર
નીલ, આછાકાળો આછાદુર્ગંધી આછાકડવો આછાકઠોર કાંઈક
કાષોત, ભૂરો અદ્યપદુર્ગંધી અદ્યપકડવો અદ્યપકઠોર અદ્યપકૂર

૧ જૈનશાસ્ત્રમાં આવી રીતે વણ પૃથક્કરણો જોવામાં આવે છે. જેમ કે-સંજાઓ, એ એક જાતના મતિજાનના જ પ્રકારો છે. પરંતુ મતિ-ચુત વગેરે જ્ઞાન અને લાગણીઓ વિષેના શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસરના જ્ઞાનના અભાવવાળા અભ્યાસોને પ્રાણીઓમાં જણાતી એ ચેતનાશક્તિઓ વિષે કેવી રીતે સમજવી શકાય ? ત્યારે ચાર-દશ-અને સોળ સંજાઓના ભેદથી એ વાત સમજાવેલી છે. અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી જાણકારને કર્મચંધમાંના સિદ્ધાંતોથી સમજતાં એ બધું આવી જ બન્યું છે.

તેજે, લાલ કાંઈક સુગંધી કાંઈક મીઠા કાંઈક કાંઈક શાંત
સુવાળો

પદ્મ, ખુલતો પીળો સુગંધી મીઠા સુવાળો શાંત
શુકલ. અતિસદૃઢ અતિ સુગંધી અતિ અતિસુ- અતિ શાંત
મીઠા વાળો

ઐટલે કે-ત્રણ અશુભ અને ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ હોય છે. ચૌદમા અયોગી ગુણસ્થાનક સિવાયના બીજા કોઈ પણ ગુણસ્થાનકે વર્તનાર મનુષ્યોને તથા પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધીના તિર્યંચોને ઉપરની સંભવતા કોઈને કોઈ લેશ્યા અન્તર્મુદૂર્તે અંતર્મુદૂર્તે ફરતી હોય છે. તેમજ દેવતા-નારડીની લેશ્યા પાછલા ભવમાં અગાઉ અને આગામિ ભવમાં અન્તર્મુદૂર્ત સુધી સાથે હોય છે.

લેશ્યાની લાગણીઓ સમજવાને જાનખૂ ખાવાની ઈચ્છાવાળા છ ભૂખ્યા માણસો અને છ ધ્યાન પાડનારાઓના દષ્ટાંત બહુ ઉપયોગી છે.

૮ ઇન્દ્રિયો-૫

કોઈ પણ પ્રાણીમાં રહેલા આત્માની ચૈતન્યશક્તિ હ્રદયસ્થ જીવો ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ જાણી શકે છે. મોટે ઇન્દ્રિયો એ આત્માને આજ્ઞાવાની નિશાની છે, તે ઉપરથી ઇન્દ્રિય શબ્દનો-ઇન્દ્ર ઐટલે આત્મા અને તેને ઇન્દ્ર પ્રત્યય-તેના ચિહ્ન અર્થમાં લાગીને ઇન્દ્રિય શબ્દ બનેલો છે. તેથી ઇન્દ્રિય ઐટલે આત્માનું ચિહ્ન એવો શબ્દાર્થ થાય છે.

૧ દરેક જીવતા શરીરમાં-૭૩. ઉનો વગરે ૮ પ્રકારના સ્પર્શો

૧. જાંજી ખાનારાના છ અભિપ્રાયો

૧ જાડને મૂળથી ઉખેડી નાંખીએ.

૨ ના, મોટી મોટી ટાળીઓ તોડીએ.

૩ ના, નાની ટાળીઓ તોડીએ.

૪ ના, જાંજીના લુપ્તના નીચે પાડીએ.

૫ ના, માત્ર દેવો જ નીચે પાડીએ.

૬ ના, માત્ર નીચે પડેલાં જ ખાઈએ.

૨. ધ્યાન પાડનારાના છ અભિપ્રાયો

૧ માણસો અને દોરો બધાને કાપી નાંખો

૨ ના, માત્ર માણસોને જ કાપો.

૩ ના, જીઓને તો ન જ મારવી [તહીં].

૪ ના, શસ્ત્રધારી સિવાય બધા પુરુષોને પણ

૫ ના, રહામે થનારા જ શસ્ત્રધારીઓને

મારવા.

૬ ના, કોઈને માર્યા વિના માત્ર

ધન-માલ લુટીને ચાલ્યા જવું.

ઝાળખવાને સ્પર્શનેન્દ્રિય તો હોય છે. શરીરમાં એ ઇન્દ્રિય અંદર અને બહાર બધે ય સૂક્ષ્મ આકારથી ફરી વળેલ હોય છે. શરીર ઉપરની ચામડી વગેરેમાં તે ફેલાયેલ છે. એટલે તેનો બાહ્ય આકાર કોઈપણ જાતનો જણાતો નથી, તો પણ વ્યવહારથી બાહ્ય ચામડીને લોકમાં સ્પર્શનેન્દ્રિય કહે છે. શરીરની અંદરનો કે બહારનો કોઈપણ ભાગ એ ઇન્દ્રિય વિના ખાલી નથી. એટલે કે-શરીરના અંદરના જઠર, હૃદય વગેરે કોઈપણ અવયવ ઉપર ઉતું પાણી રેડીએ, તો તેને ઉબ્જતા જણાયા વિના નહીં રહે.

૨ એકેન્દ્રિય સિવાયના જીવોને મધુર, તીખા, કડવો વગેરે રસો ચાખવાને રસનેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે પ્રાણીઓના મોઢામાં જણાતી જીભ રસનેન્દ્રિય-કહેવાય છે.

૩ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય સિવાયના જીવોને સુગન્ધ, દુર્ગન્ધ સુંઘવાને ઘ્રાણેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે નાકને ઘ્રાણેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

૪ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, અને તેઇન્દ્રિય સિવાયના પ્રાણીઓને શ્વેત, રક્ત, પીત, વગેરે વર્ણ-રંગો જોવાને ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે આંખને ચક્ષુરિન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

૫ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય સિવાયના પ્રાણીઓને શબ્દો-ધ્વનિ સાંભળવાને શ્રોત્રેન્દ્રિય વગેરે હોય છે. સામાન્ય રીતે કાનને શ્રોત્રેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ

આપણને એમ લાગે છે કે-આપણાં આંખ, કાન, નાક, જીભ અને ચામડી આપણને દેખાડે છે, સાંભળાવે છે, સુંઘાડે છે, ચખાડે છે અને સ્પર્શનો અનુભવ કરાવે છે, પરંતુ કેવળ એમ થતું નથી.

દાખલા તરીકે-એ આંધળા માણસની જીભના ટેરવા ઉપર ઘોળી ચળકતી જુદી જુદી જાતની બે કણીઓ મૂકીશું, તો એક કહેશે કે-“આ ગળી છે.” અને બીજો કહેશે કે-“આ ખાટી છે.” કેમકે પહેલી કણી સાકરની હતી, અને બીજી કણી ફરકડીની હતી, તો એ ગળાપણ અને ખટાશ નક્કી કરી આપનાર કોણ ? ત્યારે તમે કહેશો જ, કે-જીભ.

પરંતુ કેવળ એમ નથી. જીભને બદલે જો એ કણી નાકમાં મૂકી હોત તો “આ ગળી છે.” એમ તો તે ન જ કહી શકત. એટલે જીભ જો કે ગંધની પરીક્ષા કરી શકતી નથી. પણ સ્વાદ જોખાખવામાં તો ઉપયોગી છે જ. તેના વિના સ્વાદ જણાય જ નહીં. પણ જીભ કાંઈ એકલી એ કામ આપી શકતી નથી.

જીભની અંદર અસ્થાની ધાર જેવો સૂક્ષ્મ જ્ઞાનતન્તુનો આકાર છે. તેની સાથે જીભ ઉપર મૂકાયેલી સાકરનો સંબંધ થાય છે, તે જ વખતે ગળ્યો રસ જણાવાની આત્મામાં રહેલી જ્ઞાનશક્તિ જગ્રત થઇને તરત તેને જાણી લઇને બીજી જ્ઞાનશક્તિને લીધે મનમાં નિશ્ચય થાય છે કે “આ ગળ્યો રસ છે.”

દ્રવ્ય અને ભાવ ઇન્દ્રિયો

હવે આમાં-મુખ્ય બે કામ થયાં. શરીરનું અને આત્માનું. જીભ અને તેની અંદરનો સૂક્ષ્મ આકારનો અવયવ એ બંનેય શરીરના તરવામાંથી બનેલ છે, અને તેને લીધે આત્માનો જે જ્ઞાનગુણ જાગી ઉઠે છે, એ આત્માનું જ્ઞાન તરવ છે. ગળ્યો રસ જણાવાને જ્ઞાનશક્તિ તો આત્મામાં હોય છે, પરંતુ તે નિમિત્ત મળતાં જાગી ઉઠે છે. અને પછી બરાબર વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લઈ, મનથી નક્કી કરે છે, તે પણ એક જાતના જ્ઞાનગુણની જાગૃતિ છે.

આમાં જીભ અને તેની અંદરનો અવયવ એ નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય કહેવાય છે. તેમાં પોતાનો જ વિષય જણાવાની જે અમૂક શક્તિ છે, તેને ઉપકરણ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય કહે છે. હવે નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયમાં જીવનો બાહ્ય અવયવ. એ નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. અને અંદરનો અવયવ-અત્યંતર નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય રૂપે ઉત્પન્ન થયેલ છે. અને કામમાં આવતી વિષય જણાવાની શક્તિને ઉપકરણ એટલા માટે કહેવાય છે કે તે શક્તિથી એ બાહ્ય અને અત્યંતર અવયવો પણ વસ્તુ જણાવા સમર્થ થઈ શકે છે.

હવે આત્મામાં રહેલી જ્ઞાનશક્તિ અને તેની જાગૃતિને ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે જિહ્વેન્દ્રિયમનિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો

ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અને તે એક જાતની શક્તિરૂપે હોવાથી તેનું નામ લઙ્ઘિ ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. લઙ્ઘિ એટલે શક્તિ.

શક્તિ આત્મામાં હોવા છતાં જ્યાં મુધી તેનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ નથી મળતો ત્યાંમુધી એ શક્તિ એમ ને એમ પડી રહે છે, પરંતુ જલ ઉપર સાકરની કણી મૂકતાની સાથે જ એ શક્તિ જાગી ઉઠે છે. તે જાગી ઉઠવાનું નામ ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય છે.

આ રીતે કોઈ પણ ઈન્દ્રિયનો રડ માંના પોતપોતાના વિષય સાથે બાહ્ય આકાર મારફત અંદરના આકાર સાથે સંબંધ થાય છે, અને પોતાની શક્તિથી પોતાના વિષય પુરતો જ જાણવાનો પ્રયત્ન દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય કરે છે કે તુરત તેની અસર આત્મામાં રહેલા ક્ષયોપશમ ઉપર થાય છે, અને તે જાગૃત થઈ “આ ગાત્રું છે.” એમ જાણીને નિશ્ચય કરે છે કે—“મેં ગાત્રો રસ ચાખ્યો” તથા આ છેલ્લો ગિણું શબ્દમાં ગોઠવવો, તે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ સમજવો. પરંતુ શબ્દમાં ગોઠવાય નહિ છતાં નિશ્ચય થાય, ત્યાં મુધી જિહ્વેન્દ્રિયના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતો જિહ્વેન્દ્રિયમતિ-જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમનો ઉપયોગ સમજવો.

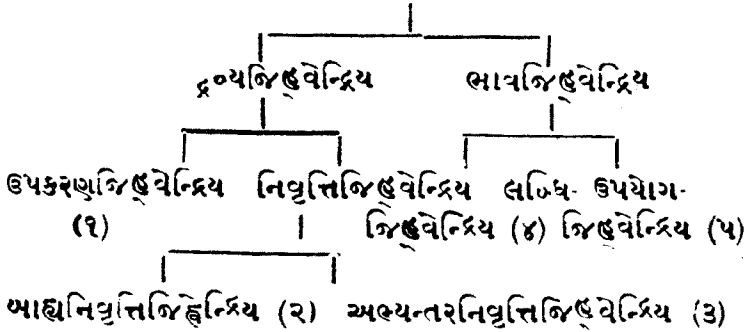
આ પ્રમાણે-દરેક ઈન્દ્રિયો માટે સમજ લેવું. માત્ર દ્રવ્ય ઈન્દ્રિયોના બાહ્ય આકારો પ્રાણીઓમાં જુદાજુદા જોવામાં આવે છે. જેમ કે હાથીની મુંઠ એ તેનું લાંબું નાક છે. ત્યારે માણસોને જુદી જાતનું છે. વળી પશુઓ તથા પક્ષીઓને તેથી જુદી જ જાતનું હોય છે. એમજ જલ વિષે-સર્પને જલમાં ચીરો છે. આંખો વિષે પણ-કોઈની ગોળ હોય છે, અને કોઈની લંબગોળ હોય છે.

સ્પર્શનેન્દ્રિયને બાહ્યનિવૃત્તિ આકાર જુદો નથી. કેમકે શરીર અને ઈન્દ્રિય જુદાજુદા છે. અને ચામડી શરીરમાં ગણાય છે. બાહ્ય આકારો જુદા છતાં અભ્યન્તર નિવૃત્તિ ઈન્દ્રિયમાં નીચે પ્રમાણે સૌ પ્રાણીઓને એકસરખા આકારો હોય છે.

- ૧ સ્પર્શનેન્દ્રિયનો અભ્યન્તર આકાર જુદો જુદો આકાર છે.
- ૨ રસનેન્દ્રિયનો—ધુરપ્ર (અસ્ત્રો અથવા ખરપી) જેવો.
- ૩ ગ્રાણીન્દ્રિયનો—પડવમ (વાદ) જેવો.
- ૪ ચક્ષુરિન્દ્રિયનો—ચંદ્રના આકાર (કીકીમાં છે) જેવો.
- ૫ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો—કદમ્બના પુષ્પના જેવો આકાર છે.

આ રીતે દરેક ઇન્દ્રિયોમાં સ્પર્શનેન્દ્રિયના ૪ ભેદ અને બીજાના પાંચ ભેદ ગણતાં ૨૪ ભેદો કુલ થશે, જેમકે :-

જિહ્વા-ઇન્દ્રિય

૯ સમુદ્ઘાત-૭

જીવ સમુદ્ઘાત અને અજીવ સમુદ્ઘાત એમ ૨ પ્રકારના સમુદ્ઘાત છે. આગળ કહેવાતા કેવલિ સમુદ્ઘાતની રીત પ્રમાણે કોઈક અનંત પરમાણુઓનો બનેલો અનન્તપ્રદેશી સ્કંધ તથાવિધ વિશ્રાંતિ પરિણામ વડે (સ્વાભાવિક રીતે) ચાર સમયમાં સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ પુનઃ બીજા ચાર સમયમાં અનુક્રમે સંહારાઈ મૂળ અવસ્થાવાળો એટલે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણનો થાય છે, તે અહિં અજીવ સમુદ્ઘાત ગણાય. એ સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થવાની યોગ્યતાવાળા અથવા વ્યાપ્ત થયેલા પુદ્ગલસ્કંધો અનન્ત છે. અને તે સર્વે અચિત્તમહાસ્કંધના નામથી ઓળખાય છે.

૧ આહ્યનિવૃત્તિ જિહ્વેન્દ્રિય=અકાર દેખાતી જીભ.

૨ અભ્યન્તરનિવૃત્તિ જિહ્વેન્દ્રિય=જીભમાં રહેલો અસ્ત્રા નેવો આકાર

૩ ઉપકરણ જિહ્વેન્દ્રિય=અહારના તથા અંદરના આકારમાં રહેલી તલવારની ધારમાં કાપવાની શક્તિની જેમ વિષય પકડવાની શક્તિ.

૪ લજ્જિભાવજિહ્વેન્દ્રિય-જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમ અનુસાર જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનશક્તિ.

૫ ઉપયોગભાવજિહ્વેન્દ્રિય-જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમરૂપ જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનનો વ્યાપાર.

સમુદ્ઘાત=ખળાતકારે આત્મપ્રદેશો એકાએક બહાર નીકળી પડી, વધારે પડતા જુના કર્મોની ઉદીરણા કરી, ભોગવી નાશ કરવાનો પ્રયત્ન, સમ્=એકી સાથે, ઉત્ત=ઊંચેથી-પ્રખળતાથી ઘાત=નાશ-કર્મોનો નાશ, જે પ્રયત્નમાં થાય, તે સમુદ્ઘાત.

૭ સમુદ્ઘાતો

૧ વેદના સમુદ્ઘાત=(અશાતા વેદનીયની) વેદના વડે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા, જે પ્રસંગે પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી ઉદર વગેરેના પોલાણ ભાગ પૂરી, તથા ખણા વગેરેના આંતર પૂરી, શરીરની ઉંચાઈ તથા જાડાઈ જેટલો એકસરખો દાંડકારે થાય છે, અને તે વખતે પ્રખલ ઉદીરણાકરણવડે અશાતા વેદનીય કર્મના ઘણા કર્મપ્રદેશો ઉદ્યાવલિકામાં નાખી ઉદ્યમાં આણી વિનાશ પમાડે છે. તે પ્રસંગ.

૨ કપાય સમુદ્ઘાત=કપાયવડે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા (વેદના સમુખમાં કહ્યા પ્રમાણે) જે વખતે દાંડકારે થઈ, પ્રખલ ઉદીરણાવડે કપાય મોહનીય કર્મના ઘણા કર્મપુદ્ગલો ઉદ્યાવલિકામાં નાખી ઉદ્યમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે, અને ઘણા નવા કર્મપ્રદેશો બાંધે પલ્લુ છે, તે પ્રસંગ.

૩ મરણ સમુદ્ઘાત=મરણાન્ત વખતે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા મરણથી અંતર્મુહૂર્ત પહેલાં પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢી, જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે સ્થાન સુધી, સ્વદેહ પ્રમાણ જાડા દાંડના આકારે, જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમે ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય યોજન સુધી લાંબાવી, અન્તર્મુહૂર્ત સુધી તેવી જ અવસ્થાએ રહી (કોઈ જીવ ફરીથી મૂળ શરીરમાં દાખલ થઈ પુનઃ એ રીતે જ દીર્ઘ દાંડકાર થઈ અવશ્ય) મરણ પામે છે, તે પ્રસંગ. એ દાંડઅવસ્થામાં આયુષ્ય કર્મના ઘણા પુદ્ગલોને પ્રખલ ઉદીરણાવડે ઉદ્યાવલિકામાં દાખલ કરી ઉદ્યમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે, અહિં નવીન કર્મપ્રહલુ નથી.

૪ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત=વૈક્રિય લબ્ધિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતયોજન દીર્ઘ

અને સ્વશરીર પ્રમાણુ જાડો દંડાકાર રચી પૂર્વોપાર્જિત વૈક્રિયનામ-કર્મના ઘણા પ્રદેશોને ઉદીરણાવડે ઉદ્યમાં લાવી વિનાશ કરવા સાથે, રચવા શરેલા વૈક્રિય શરીર યોગ્ય વૈક્રિય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી વૈક્રિય શરીર બનાવે છે, તે પ્રસંગે આ સમુદ્ઘાત હોય છે.

૫ તૈજસ સમુદ્ઘાત-તેજોલેશ્યાની લબ્ધિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંજ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણુ જાડો દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત તૈજસનામકર્મના પ્રદેશોને પ્રખલ ઉદીરણા વડે ઉદ્યમાં લાવી નિર્જરવા સાથે તૈજસ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તેજોલેશ્યા અથવા શીતલેશ્યા મૂકે છે, તે પ્રસંગે હોય છે.

૬ આહારક સમુદ્ઘાત-આહારક લબ્ધિવાળા ચૌદ પૂર્વધર મુનિમહાત્મા શ્રી જિનેન્દ્રની સમવસરણાદિ ઋદ્ધિ દર્શન, અથવા શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉપજેલા સૂક્ષ્મ સંદેહનું નિવારણ, ઇત્યાદિ કારણથી પોતાના આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંજ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણુ સ્થૂલ દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત આહારક નામકર્મનાં પુદ્ગલો પ્રખલ ઉદીરણા વડે ઉદ્યમાં લાવી નિર્જરવા સાથે આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આહારક શરીર બનાવવાના પ્રસંગે આ સમુદ્ઘાત કરે છે.

૭ કેવલિ સમુદ્ઘાત-જે કેવલિ ભગવંતને નામ, ગોત્ર અને વદનીય એ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ જો પોતાના આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિથી અધિક ભોગવવી બાકી રહે તેમ હોય તો તે ત્રણેય કર્મની સ્થિતિઓને આયુષ્ય કર્મની જેટલી સ્થિતિવાળી બનાવવા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી પહેલે સમયે લોકના નીચેના છેડાથી ઉપરના છેડા સુધી ૧૪ રજજુપ્રમાણુ ઉંચો અને સ્વદેહપ્રમાણુ જાડો આત્મપ્રદેશોનો દંડાકાર રચી, બીજે સમયે ઉત્તરથી દક્ષિણ (અથવા પૂર્વથી પશ્ચિમ) લોકાન્ત સુધી કપાટ આકાર બનાવી, ત્રીજે સમયે પૂર્વથી પશ્ચિમ (અથવા ઉત્તરથી દક્ષિણ) બીજે કપાટ આકાર બનાવવાથી મંથન આકાર (ચાર પાંખડાવાળા રવૈયાનો આકાર) બનાવી, ચોથે સમયે ચાર આંતરા પૂરી (તે કેવલિ ભગવંતનો આત્મા) સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. ત્યારબાદ પાંચમે સમયે આંતરાના આત્મપ્રદેશો સંહરી છઠ્ઠે સમયે મંથન (નાં બે પાંખ)ના આત્મપ્રદેશો સંહરી, સાતમે સમયે કપાટ સંહરી,

આંત્રિય સમયે ૬૭ સંહરી પૂર્વવત્ સંપૂર્ણ દેહસ્થ થાય, તે કેવલિ સમુદ્ધાત. એમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ કર્મનો પ્રભલ (ઉદીરણાદ્રારા નહિ પણ) અપવર્તના દ્વારા ઘણો વિનાશ થઈ જાય છે.*

૮. દષ્ટિદ્વાર-૩

દરેક પ્રાણી બીજા પદાર્થો જુદી જુદી રીતે ખ્યાલમાં લે છે. આ આભાસને દષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. દૃશ્યતે યયા સા દષ્ટિ: તે ત્રણ પ્રકારે છે.

૧ મિથ્યાદષ્ટિ—ખોટા આભાસ. વસ્તુ હોય તેના કરતાં જુદો જ ખ્યાલ. જેમ મદિરા પીધેલ મનુષ્ય માતાને સ્ત્રી જાણે અને સ્ત્રીને માતા જાણે, એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ રૂપ મદિરાના ઉન્માદથી જેનો વિવેક નાશ પામ્યો હોય છે, એવા વિવેકવિકલ જીવો સત્ પદાર્થને અસત્ જાણે અને અસત્ને સત્ જાણે,

*કાળ-કેવળી સમુદ્ધાતનો ૮ સમય અને આક્રીતાઓનો અન્તમુહૂર્ત.

નવીન કર્મ ગ્રહણ-કપાય સમુદ્ધાતમાં નવાં કર્મ ઘણાં જ ગ્રહણ થાય છે. તેના પ્રમાણમાં જુના ઓછાં ખયે છે.

પૂર્વ કર્મોનો નાશ—વેદના, મરણ અને કેવળ સમુદ્ધાતમાં પૂર્વના કર્મોનો નાશ થાય છે, પરંતુ નવાં કર્મ ગ્રહણ કરતાં નથી.

શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ—વૈક્રિય આહારક અને તૈજસ એ ત્રણ સમુદ્ધાતમાં તે જાતનાં પૂર્વ કર્મોનો નાશ થાય છે. નવાં કર્મો ગ્રહણ થતાં નથી. પણ તે શરીરની રચના માટે વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસનાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવા પડે છે.

અનાભોગિક-વેદના, કપાય, મરણ, એટલે કે એ ત્રણ ઇશાપૂર્વક કરી શકાતા નથી.

અભોગિક-વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કેવળી.

અનિયત—વેદના, કપાય, મરણ, તેમજ કેવળી સમુદ્ધાત દરેક વેદનાદિકના પ્રસંગે અને દરેક કેવળીને હોય જ એવો નિયમ નથી.

નિયત સમુદ્ધાત—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ત્રણ સમુદ્ધાત અવશ્ય તે તે શરીર રચનારને તે તે શરીર રચતી વખતે હોયજ.

ધર્મને અધર્મ જાણે અને અધર્મને ધર્મ જાણે. ઇત્યાદિ રીતે વસ્તુ જે સ્વરૂપે હોય તે સ્વરૂપે ન સમજતાં વિપરીત સ્વરૂપે સમજે, તે દષ્ટિનું નામ મિથ્યાદષ્ટિ.

૨ સમ્યગ્દષ્ટિ—ખરો ખ્યાલ કરે, ખરો ભાસ થાય. તે મિથ્યા-ત્વમોહનીય કર્મના ઉપશમથી, ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયથી થાય છે. સત્ત્વને સત્ અને અસત્ત્વને અસત્, એટલે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય, તેવા સ્વરૂપે સમજે, તે દષ્ટિનું નામ સમ્યગ્દષ્ટિ.

મિશ્રદષ્ટિ—કાંઈક સાચો કાંઈક ખોટો ભાસ. મિશ્રમોહનીય કર્મના ઉદયથી વસ્તુતત્ત્વ સમજવામાં મધ્યમ રહે, અર્થાત્ સર્વજ્ઞે કહેલા તત્ત્વ પ્રત્યે રુચિ નહિ, તેમ અરુચિ પણ નહિ, તે દષ્ટિનું નામ મિશ્રદષ્ટિ.

૧૧. દર્શન—૪

પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય-વિશેષ ધર્મોમાંના માત્ર સામાન્ય ધર્મને જાણવાની આત્માની શક્તિ, તે દર્શન.

અશુદ્ધી રૂપમાં રહેલ સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ, તે ચક્ષુર્દર્શન.

અશુદ્ધિ: સિવાયની ઇન્દ્રિયો અને મનથી રસાદિમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ તે અચક્ષુર્દર્શન.

અવધિજ્ઞાન વડે જાણવા યોગ્ય રૂપી પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે અવધિ દર્શન.

સકળ પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે કેવલ દર્શન.

૧૨. જ્ઞાન—૫

દરેક પદાર્થોમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ એ જો ધર્મ છે, તેમાંનો વિશેષ ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ, તે જ્ઞાન.

૧ મતિજ્ઞાન—મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી વિષયોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મ જાણવા જે જ્ઞાનશક્તિ જાત્ર થાય છે, તે જ્ઞાનશક્તિ મતિજ્ઞાન.

શ્રુતજ્ઞાન—શબ્દ ઉપરથી અર્થનો અને અર્થ ઉપરથી શબ્દનો સંબંધ જાણવાની જે જ્ઞાનશક્તિ મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી જાત્ર થાય છે, તે જ્ઞાનશક્તિ શ્રુતજ્ઞાન.

૩ અવવિજ્ઞાન-૩૫ી પદાર્થોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મને જાણવા ધ્વન્દ્વ્યાદિકના નિમિત્ત વિના [સાક્ષાત્ આત્માદ્વારા] સીધી રીતે જે જ્ઞાનશક્તિ જાગત્ થાય છે, તે જ્ઞાનશક્તિ અવધિજ્ઞાન.

૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન=આત્મસાક્ષાત્પણે અઢીદ્વીપમાં રહેલા સંજ્ઞિ છવોના મનોગત ભાવ જાણવા જાગત્ થતી જ્ઞાનશક્તિ તે મનઃપર્યવજ્ઞાન.

૫ કેવલજ્ઞાન—આત્મસાક્ષાત્કારપણે સર્વ પદાર્થોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાની શક્તિ તે કેવળજ્ઞાન.

૧૩ અજ્ઞાન-૩

અજ્ઞાન એટલે જ્ઞાન જ નહીં એવો અર્થ ન કરવો, પરંતુ “જ એટલે કૃત્સિત-નિંદ-ખરાખ, અથવા વિપરીત જ્ઞાન, તે અજ્ઞાન” એમ કરવો, વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે સમજાય નહીં, પરંતુ ઉલટી રીતે સમજાય, તે જ્ઞાન ખોટું ગણાય. માટે અજ્ઞાન ગણાય. અને તેથી સદગતિ અથવા મોક્ષ ન મળી શકે. માટે તે કૃત્સિત નિંદ-ખરાખ કહેવાય છે, અથવા વિપરીત હોવાથી પણ નિંદ છે.

૧ મતિ અજ્ઞાન-ખોટું મતિજ્ઞાન તે મતિ અજ્ઞાન.

૨ શ્રુત અજ્ઞાન-ખોટું શ્રુતજ્ઞાન તે શ્રુત અજ્ઞાન.

વિભંગ જ્ઞાન-ખોટું અવધિજ્ઞાન તે વિભંગ જ્ઞાન. વિ=વિરુદ્ધ, મંગ=જ્ઞાન જેમાં હોય તે વિભંગજ્ઞાન. જેમ દ્વીપ-સમુદ્ર અસંખ્યાત છે. પરંતુ શિવરાજપિનામના ઋષિને ૭ દ્વીપ અને ૭ સમુદ્ર જેટલું અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં આટલા જ દ્વીપ સમુદ્ર છે, અધિક નથી, એવી શ્રદ્ધા થવાથી તે અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાન તરીકે ગણાયું અને ત્યારબાદ ભગવંતના વચનથી અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રની શ્રદ્ધાવાળા થયા ત્યારે તેજ અવધિજ્ઞાન તરીકે ગણાયું.

તથા સત્ય-અસત્યના વિવેક રહિત ખોલનાર પુરુષનું સત્ય વચન પણ અસત્ય અને અસત્ય વચન પણ અસત્ય ગણાય, તેમ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી વિવેકરહિત પુરુષનું મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન તે અજ્ઞાન જ ગણાયું.

૧૪ યોગ-૧૫

યોગ એટલે આત્માના પ્રદેશોમાં થતું સ્ફુરણ, વ્યાપાર, આંદોલન. હલન-ચલન, ઉત્થલ-પાથલ, તે પુદ્ગલોના સંબંધને લીધે જ થાય.

છે. જે સ્કુરણ મનોયોગ યોગ્ય વર્ગજ્ઞાના બનેલા મનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે મનોયોગ કહેવાય છે, વચનને યોગ્ય વર્ગજ્ઞાના બનેલા વચનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે વચનયોગ કહેવાય છે, અને શરીરની વર્ગજ્ઞાઓના બનેલા શરીરોને લીધે પ્રવર્તે છે, તે કાયયોગ કહેવાય છે. કૌર્મ્યજ્ઞ વિપચનું ચિંતન કરવું તે મનોયોગ, બોલવું તે વચનયોગ અને હાલવું-ચાલવું ઇત્યાદિ શરીર સંબંધી ક્રિયા તે કાયયોગ કહેવાય, એ ત્રણ મૂળ યોગ છે, તેમાં મનોયોગ ૪ પ્રકારનો, વચનયોગ ૪ પ્રકારનો, અને કાયયોગ ૭ પ્રકારનો છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. મનોયોગ ૪.

૧ સત્યમનોયોગ—જે વસ્તુ જે રીતે હોય, અથવા તેનો જે ગુણ, સ્વભાવ,ધર્મ જે રીતે હોય તે રીતે તે વસ્તુ સંપૂર્ણ વિચારવી, અથવા તેના ગુણ, સ્વભાવ કે ધર્મના સત્ય વિચાર કરવો, તે કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૨ અસત્ય મનોયોગ—સત્ય વિચારથી વિરુદ્ધ વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૩ સત્ય મૃષા (દ્વિશ્ર) મનોયોગ—કાંઈક સત્ય અને કાંઈક અસત્ય વિચાર વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૪ અસત્ય-અમૃષા—જે વિચારને વ્યવહારદૃષ્ટિથી સાચો તેમજ જુકો પણ ન કહી શકાય. તેવો વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

દાસ્યતા તરીકે:—૧ વીતરાગ પ્રભુને સુદેવ, ત્યાગી ગુરુઓને સુગુરુ અને અહિંસામય શુદ્ધ ધર્મને શુદ્ધ ધર્મ વિચારવો તે સત્ય મનોયોગ.

૨ તેથી વિરુદ્ધ એટલે વીતરાગ પ્રભુને અદેવ, અને સરાગી દેવને સુદેવ વિચારવા. તેજ પ્રમાણે ગુરુને કુગુરુ અને હિંસાદિના ઉપદેશક કુગુરુને ગુરુ તરીકે ધારે. અને ધર્મને અધર્મ તથા હિંસાદિ અધર્મને ધર્મ વિચારે તે અસત્ય મનોયોગ.

૩ આંખા વગેરે વાણા ઝાડોવાળા વનને મુખ્યતાની અપેક્ષાએ આંખાનું વન વિચારે તેવા ભિન્ન-ઓપચારિક વાક્યો વિચારે તે મિશ્ર.

૪ વ્યવહારમાં આપણે જે જે અનેક પ્રકારના “આવો, એસો” વગેરે કામ પુસ્તાં વાક્યો જે વિચારથી બોલીએ છીએ, તથા પશુઓ વગેરે અસ્પષ્ટ વિચાર કરે છે, તે દરેક આ ચોથા પ્રકારમાં આવી શકે છે.

૨ વચનયોગ ૪

ઉપર પ્રમાણે ૪ પ્રકારે વચનયોગ પણ સમજાવો.

૩ કાયયોગ ૭

૧. ઔદારિક કાયયોગ—ઔદારિક શરીરની ગમનાદિક ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્ત્તો વ્યાપાર.

૧. કેટલાક આચાર્યો—શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધી મિશ્રયોગ માને છે. અને કેટલાક આચાર્યો—અર્ધ પર્યાપ્તિ સંપૂર્ણ થતાં સુધી મિશ્ર-યોગ માને છે.

એટલે કેટલાક શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિકાયયોગ માને છે. અને કેટલાક અર્ધ પર્યાપ્તિઆ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિક કાયયોગ માને છે.

૨. કમંચન મતે—વૈક્રિય અને આહારક શરીરની રચના વખતે અને સંદરણ વખતે વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર કહે છે.

સિદ્ધાંતને મતે—માત્ર સંદરણ વખતેજ વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર માને છે.

૩ ઔદારિકમિશ્રયોગ—૧. મનુષ્યો અને તિર્યંચોને ઉત્પત્તિ વખતે કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે. ૨. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર રચતી વખતે, પ્રારંભમાં વૈક્રિય સાથે મિશ્ર હોય છે. ૩. આહારક શરીર રચતી વખતે પ્રારંભમાં આહારક સાથે હોય છે. ૪. કેવલી ભગવંતને કેવલી સમુદ્ધાતાના ૨, ૬, ૭ મા સમયે હોય છે.

૪ વૈક્રિયમિશ્ર—દેવ-નારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અને ઉત્તરવૈક્રિય કરતી વખતે, તથા મનુષ્ય-તિર્યંચો અને વાયુને વૈક્રિય શરીર કરતી વખતે હોય છે—[અને સિદ્ધાંતને મતે સંદરણ વખતેજ હોય છે.]

૫. આહારકમિશ્ર—એજ પ્રમાણે આહારક શરીર રચતી વખતે શરૂઆતમાં અને સિદ્ધાંતના મતે સંદરણ વખતે હોય છે.

૨. ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ—કામંજી શરીર અને ઔદારિક શરીર અથવા ઔદારિક શરીર અને વૈક્રિય અથવા આહારક શરીરના મિશ્રણવાળા શરીરની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૩. વૈક્રિય કાયયોગ—વૈક્રિય શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૪. વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ—વૈક્રિય શરીર અને કામંજી શરીરના તથા વૈક્રિય શરીર અને ઔદારિક શરીરના મિશ્રણવાળા શરીરની ગમનાદિ-ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૫. આહારક કાયયોગ—આહારક શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૬. આહારકમિશ્ર કાયયોગ—ઔદારિક શરીર અને આહારક શરીરના મિશ્રણ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૭. કાર્મણ કાયયોગ—કેવળ કામંજી અને તેજસ શરીર વ્યારે એકલાં હોય ત્યારે તેની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૧૫ ઉપયોગ-૧૨

૧. સાકારોપયોગ—પાંચ પ્રકારની જ્ઞાનશક્તિ અને ત્રણ પ્રકારની અજ્ઞાન શક્તિનો વપરાશ, તે ૮ પ્રકારનો સાકારોપયોગ છે.

૨. નિરાકારોપયોગ—ચાર પ્રકારની દર્શનશક્તિનો વપરાશ તે ૪ પ્રકારનો નિરાકારોપયોગ.

૧૬ ઉપપાત

ક્યા દંડકમાં એક સમયમાં કેટલા જીવો ઉત્પન્ન થાય, તે ઉપપાતદ્વારમાં વિચારાયો. તથા ક્યા દંડકમાં કેટલા વખત સુધી કોઇપણ જીવ ઉત્પન્ન ન જ થાય તે વિરહદ્વાર પણ પ્રસંગ વિવેચનમાં આપીશું.

૧૭ વ્યવન

ક્યા દંડકમાંથી એક સમયમાં કેટલા જીવો વ્યવે—મરણ પામે ? અથવા કેટલા વખત સુધી કોઇપણ જીવ મરણ ન પામે ?

૧૮ સ્થિતિ-૨

સ્થિતિ એટલે આયુષ્ય. ક્યા દંડકના જીવોનું કેટલું આયુષ્ય

હોય તે આયુષ્યકાળનો નિયમ દર્શાવેલો. ઓછામાં ઓછું કેટલું આયુષ્ય હોય, તેનો નિયમ કહેવો. તે ૧ જઘન્ય સ્થિતિ દ્વાર અને વિશેષમાં વિશેષ કેટલું આયુષ્ય હોય તેનો નિયમ કહેવો તે ૨ જઘન્ય સ્થિતિ દ્વાર કહેવાય.

૧૯ પર્યાપ્તિ-૬

પર્યાપ્તિ—પર્યાપ્તિઓ છ છે. આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છવાસ, લાપા અને મન.

જે જીવ સ્વયંચાલ્ય પર્યાપ્તિઓ પુરી કરવાનો ન જ હોય, તે લગ્નિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે.

અને જે જીવ સ્વયંચાલ્ય સર્વ પર્યાપ્તિ પુરી કરવાનો જ હોય, તે લગ્નિ પર્યાપ્તો કહેવાય છે.

શરૂઆતની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પુરી કરે અથવા તેમાંની કોઈ પણ એકજ પુરી કરે, અથવા સ્વયંચાલ્ય જે જે પુરી કરે, તેટલા પુરતો તે કરણ પર્યાપ્તો કહેવાય છે અને શરૂઆતની પણ પુરી ન કરી હોય અથવા તેમાંની જે જે પુરી ન કરી હોય અથવા સ્વયંચાલ્ય જે જે પુરી ન કરી હોય તેટલા પુરતો તે કરણ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે.

આહારાદિ પુદ્ગલોનો પરિણામ કરવા માટે ઉત્પત્તિ સમયથી માંડીને દર સમયે સમયે મળતા પુદ્ગલોના સમૂહમાંથી આત્મા છ પ્રકારની જીવન-ક્રિયાઓ ચલાવવાને જે સાધનો ઉભાં કરી લે છે, તે પર્યાપ્તિ કહેવાય છે, અને પર્યાપ્ત નામકર્મ કે અપર્યાપ્ત નામકર્મના ઉદયથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વ વિશેષ વિચાર નવતરવની ૬ ઠી ગાથાના વિવેચનથી જાણવો.

૨૦ કિમાહાર-૪

કિમ્ ? આહાર:=કંઈ દિશાનો અથવા કેટલી દિશાનો આહાર ? તે કિમાહાર દ્વાર અથવા વિગાહાર નામ પણ છે. ૧ કોઈપણ જીવને ઓછામાં ઓછી ત્રણ દિશામાંથી આવેલો આહાર મળે છે, તેથી વધીને—

ચાર, પાંચ, અને છ દિશાનો આહાર મળે છે. એમ કિમાહાર દ્વાર ચાર પ્રકારનું છે.

દિશાઓ છ છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉપર, અધો. એક ચારના ડબ્બામાં રાઈના દાણા ઠાંસીને ભરેલા છે. એક દાણાની પાસે ચારે બાજુમાં અને ઉપર-નીચે એમ છ દાણા ઝાઝવાયેલા હોય છે. દાખલા તરીકે-એવી રીતે વચમાં રહેલા એક એક દાણામાં કોઈપણ એક જીવ છે. તે પોતાની બાજુના છ દાણાઓની છ દિશા તરફથી આહાર મેળવી શકે છે.

પરંતુ બરાબર ઉપરના ખુણામાં રહેલા છેવટના એક દાણાની બે બાજુમાં અને નીચેની એક બાજુમાં સીધી લીટીમાં રહેલા દાણામાંના ત્રણજ દાણા અરીને રહેલા છે. એટલે તેમાં રહેલા જીવને બીજી ત્રણ બાજુ ડબ્બાનું પતરું આવેલું છે. માટે ત્રણજ દિશાનો આહાર મેળવી શકે છે.

એ રીતે ખુણામાં રહેલા દાણાની બાજુમાં એ જ ઉપલા થરમાં છેલ્લી હારમાં રહેલા દાણાને ચાર દિશાનો આહાર મળેલો.

કેમકે-તેની એક બાજુ ઉપલી હારના બે બાજુએ બે, અને પાછળની હારનો એક તથા નીચેની હારનો છેલ્લો એક દાણો બાજુમાંજ આવેલા છે. સામેની બાજુએ અને ઉપર ડબ્બાનું પતરું આવેલ છે. આ રીતે વિચારતાં ચાર દિશાનો આહાર મળેલો.

હવે-એજ ઉપરના થરની છેલ્લી હારમાં રહેલો બીજા દાણાની બાજુનો દાણો લઈએ, તો તેની બે બાજુએ એક એક દાણો છે. અને બીજી બે બાજુએ બે હારો છે. તેને એક એક દાણા અડેલા છે. નીચે એક હાર છે. તેનો દાણો અડેલો છે. એમ પાંચ દાણા અડી શકે છે. માત્ર ઉપર ડબ્બાનું પતરું અડેલું છે. આ રીતે તેની પાંચ બાજુએ પાંચ દાણા છે. માટે તેને પાંચ દિશાનો આહાર મળે છે.

હવે પાંચ બાજુએ રાઈના દાણા આવી રહેલા હોય, તેની નીચેના દાણાની બાજુમાં છ દાણા આવી રહેલા છે. એટલે તેને-નીચેના દાણાને છ દિશાનો આહાર મળેલો.

આ રીતે ચોદ રાજસોડમાં છેડે તથા ખુણે આવેલા જીવોને ૩-૪-૫ દિશાનો આહાર હોય છે.

અને વચ્ચેના જીવોને છ દિશા તરફના આહાર હોય છે.

ચીઃ રાજલોકમાં એવી જ રીતે આકાશપ્રદેશો ભરેલા છે. અને તેની છએ દિશામાં શ્રેણીઓ છે.

લોકની બહાર અલોક છે. કેટલાક લોકાકાશના છેવટના આકાશપ્રદેશો ઉપર રહેલા જીવોને એક બાબુએ, કેટલાકને બે બાબુએ અને કેટલાકને ત્રણ બાબુએ અલોક સ્પર્શે છે, તેથી તે દિશાનો આહાર ન મળી શકે. ત્રસ જીવોને છએ દિશાનો આહાર હોય છે. અને સ્થાવર જીવોને ૩, ૪, ૫ દિશાનો આહાર હોય છે.

૨૧ સંજ્ઞા-૩

પૂર્વે ૪થા દ્વારમાં કહેલી આહાર-ભય-મૈથુનઆદિસંજ્ઞાઓ બૂદી છે, અને આ ૨૧ માં દ્વારમાં કહેવાતી સંજ્ઞાઓ ખજ બૂદી છે. આ સંજ્ઞાઓ ૩ પ્રકારની છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા—જેમાં વર્તમાનકાળના વિષયનું જ ચિંતન-ઉપયોગ-વિચાર હોય, તે હેતુવાદો સંજ્ઞા કહેવાય. આ સંજ્ઞાવાળા જીવો વર્તમાન સમયે વર્તતા દુઃખની નિવૃત્તિનો અને સુખની પ્રવૃત્તિનો ઉપાય શોધે છે, અને તે ઉપાય તૂટ અંગી-કાર કરે છે, પછી તે ઉપાયથી ભૂતકાળમાં ભલે દુઃખ થયું હોય, અથવા ભાવિકાળમાં દુઃખ થવાનું હોય, તો પણ તે સંખ્યાતેને ખ્યાલ હોતોજ નથી. આવા પ્રકારની સંજ્ઞા-મનોવિજ્ઞાન રહિત એવા અસંજ્ઞિ ત્રસ જીવોને (દ્વી૦ ત્રિ૦ ચતુ૦ અને અસં૦ પંચેન્દ્રિયને) હોય છે, કારણ કે એ જીવો જે સ્થાને રહ્યા છે, તે સ્થાને તેઓને અગ્નિ તાપ વગેરેનો ઉપદ્રવ લાગે તો તૂટજ તેઓ ખસી જાય છે ખરા, પરંતુ ખસીને જે સ્થાને નિરાંત મેળવી છે તે સ્થાને તે અગ્નિ અથવા તાપ આવીને પુનઃ ઉપદ્રવ કરે એમ છે કે નહિ અથવા પહેલાં પણ આ સ્થાન ઉપદ્રવવાળું હતું કે નહિ ઇત્યાદિ આગળ પાછળનો વિચાર=ખ્યાલ કરી શકતા નથી, પરંતુ કેવળ વર્તમાન સમયના સુખનાજ ખ્યાલવાળા હોય છે, માટે એ અસંજ્ઞિઓ હેતુ સંજ્ઞાવાળા કહ્યા છે, કારણ કે એ જીવોને એવા પ્રકારની વિચારશક્તિવાળું મનોવિજ્ઞાન છે જ નહિ. [અહિં હેતુવાદ એટલે ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ એ જ નિમિત્ત રજીતું ઉપદેશ એટલે કથન જેમાં છે તે હેતુવાદોપદેશિકી અને રૂ=સમ્યક્ પ્રકારનું જ્ઞા=જ્ઞાન તે સંજ્ઞા.]

૨ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા—દીર્ઘકાલ એટલે ભૂતકાળ અને ભાવિ
વ્યકાળની વિચારશક્તિવાળી સંજ્ઞા તે દીર્ઘં સંજ્ઞા. આ સંજ્ઞા
મનોવિજ્ઞાનવાળા અથવા મનોપદ્યર્થજિવાળા સંજ્ઞિ જીવોને સર્વને
હોય છે. જીવોના સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એવા બે ભેદ જે વારંવાર
આવે છે તે આ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાથી જ થયેલા છે, અર્થાત્ દીર્ઘ
કાલિકી સંજ્ઞાવાળા જીવો તે સંજ્ઞિ અને એ સંજ્ઞાથી રહિત જીવો
તે અસંજ્ઞિ કહેવાય. આ જીવો ભૂતકાળમાં શું બન્યું હશે ? આ
કાર્યનું શું પરિણામ આવ્યું હશે ? તથા હવે આનું શું પરિણામ
આવશે ? અને હવે શું કરવું ? इत्यादि દીર્ઘકાલનો વિચાર
કરી પછી તે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત-નિવૃત્ત થાય છે, આ સંજ્ઞાનું બીજું
નામ સંપ્રધારણસંજ્ઞા છે.

૩ દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા—અહિં દૃષ્ટિ એટલે સમ્યક્ત્વ-
અમ્યક્દર્શન સંબંધિ વાદ-કથન. તેના ઉપદેશ=અપેક્ષાવાળી,
અથવા દૃષ્ટિવાદ એટલે શ્રુતજ્ઞાન, તેના ઉપદેશ-કથનવાળી તે દૃષ્ટિ-
વાદોપદેશિકી સંજ્ઞા. અર્થાત્ વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનના ક્ષયોપશમચુકિત
સમ્યક્ત્વવાળી સંજ્ઞા તે દૃષ્ટિવાદો સંજ્ઞા, અર્થાત્ જ જીવ સમ્ય-
દૃષ્ટિ હોય, વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન (ના ક્ષયોપશમ) વાળો હોય અને
તે સાથે યથાશક્તિ હેયોપાદેયની પ્રવૃત્તિવાળો (એટલે અશ્વિત
આચરણનો ત્યાગ કરનાર અને હિત આચરણની-કલ્યાણમાર્ગની
પ્રવૃત્તિવાળો) હોય તેવા જગત્થ જીવને એ સંજ્ઞા હોય છે, અને
તે વિશેષતઃ કૃતલાક મનુષ્યોને હોય છે.

એ ૩ સંજ્ઞાઓનો મુખ્ય વિષય કઈમાં પ્રવૃત્તિ અને
અનિષ્ટનો ત્યાગ છે, અને તે પણ અનુક્રમે અધિક-અધિક દરજ્જાનો
છે, કારણકે હેતુવાદો સંજ્ઞામાં તે ચર્તમાનકાલ વૈપયિક છે,
દીર્ઘં સંજ્ઞામાં ત્રિકાલ વૈપયિક છે, અને તે બન્ને સંસારવૈષયિક
છે, ત્યારે ત્રીજી સંજ્ઞામાં તે જ (દૃષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટના
ત્યાગરૂપ) વિષય વૈકલ્પમાર્ગાભિમુખી છે. માટે સર્વથી શ્રેષ્ઠ દર-
જ્જાવાળી ત્રીજી સંજ્ઞા છે.

૨૨ ગતિ

કયા દંડસ્થો જીવ અરણ્યમાંથી કયા કયા દંડકમાં જઈને
ઉપજો તે ગતિ કાર છે.

૨૩ આગતિ

ક્યા દંડકમાં ક્યા ક્યા દંડકના જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય ? તે સંબંધિ નિયમ દર્શાવવો તે આગતિ દ્વાર કહેવાય.

૨૪ વેદ-૩

વેદ એટલે (વિષયક્રીડા સંબંધિ) અભિલાષ, તે ૩ પ્રકારનો છે. ૧ સ્ત્રીવેદ, ૨ પુરુષવેદ, અને નપુંસકવેદ, ૩ તેનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

- ૧ સ્ત્રીવેદ—પુરુષ સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.
- ૨ પુરુષવેદ—સ્ત્રી સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.
- ૩ નપુંસકવેદ—સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભય સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

એ ૩ વેદમાં પુરુષવેદ ઘાસના અગ્નિ સરખો શીઘ્ર ઉત્પન્ન થઈ શીઘ્ર શાન્ત થનારો છે. સ્ત્રીવેદ અડાચા-છાણાના અગ્નિ સરખો વિલંબે ઉત્પન્ન થઈ વિલંબે શાન્ત થાય છે, અને નપુંસકવેદ તો નગરદાહ (બળેલા ખોટા નગરમાં અગ્નિ) સરખો શાન્ત થવો અશક્ય હોય છે, અને ઘણો ઉગ્ર હોય છે.

જે જીવને જે વેદ હોય છે, તે જીવને તેનું લિંગ (બાહ્ય નિશાનીઓ) પણ હોય છે. ત્યાં સાત ધાતુઓમાં જેને શુક્ર-વીર્ય ધાતુ હોય, શરીરની કર્કશતા હોય, દૃઢતા હોય, પરાક્રમ (બળ), શિક્ષ (પુરુષચિન્હ), અક્ષોભતા [સ્ત્રી દેખી ખરો પુરુષ તરત ચંચળ ન બની બળ], ગંભીરપણું હોય, દાઢી-મૂઝ હોય, છાતી આદિ સ્થાનોમાં વાળ હોય, ઘેર્યું હોય, ઇત્યાદિ બાહ્યલિંગો લક્ષણો હોય તે પુરુષ લિંગ (પુરુષનાં ચિન્હ) કહેવાય. તથા યોનિ, સાત ધાતુમાં શુક્રને સ્થાને કોમસંલિલ: રજઃ-રૂધિર, શરીરની કોમળતા, મૂર્ખતા, સ્તન, ચંચળતા, અવિચારીપણું, માયા (કપટ), અધીરતા, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય તે સ્ત્રી-લિંગ કહેવાય તથા પુરુષનાં અને સ્ત્રીનાં લક્ષણોનો ભાવાભાવ હોય (એટલે પુરુષપણનાં કેટલાંક લક્ષણો હોય અને કેટલાંક લક્ષણો ન હોય, તથા સ્ત્રીપણનાં પણ કેટલાંક લક્ષણો હોય અને કેટલાંક લક્ષણો ન હોય, અથવા

અન્નેનાં મિત્ર લક્ષણો હોય)જેમકે-યોનિ,સ્તન હોય અને મૂઠ પણ હોય ઇત્યાદિ લક્ષણવાળી સ્ત્રીઓ સ્ત્રી નવુંસક કહેવાય. શિશુ દાદી અને મૂઠ હોવા છતાં સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય, કેડ હોય ઇં લટકાથી ચાલે ઇત્યાદિ સ્ત્રીની લાયક વણાં આચરણ હોય, તો તે પુરુષ નવુંસક કહેવાય, એ પ્રમાણે ૩ પ્રકારના વેદ તથા ૩ પ્રકારનાં લિંગ એ અન્નેનું પ્રયોજન આ પ્રકરણમાં છે.

#૨૫ અદ્યપ્યહુત્વ

ક્યા ૬૭કના જીવો ક્યા ૬૭ક (નાજીવો)થી હીન (ઓછા, અથવા) વધારે છે તેનો નિયમ દર્શાવવો તે અદ્યપ્યહુત્વ કહેવાય.

આ પ્રમાણે ૨૪ દારોનો ભાવાથ* દર્શાવીને હવે ૨૪ ૬૭ક-પદોમાં અનુક્રમે ૨૪ દાર ઉતારવાની ગાથાઓનો પ્રારંભ થશે.

॥ ઇતિ ૨૪ દાર-વર્ણનમ્ ॥

॥૨૪ દણ્ડકમાં ૨૪ દારની વટના ॥

૧ શરીર અને ૨ અવગાહના દાર

ચત્ત ગન્ધતિરિય વાસુ. મણુઆણં પંચ સેસ તિસરીરા ।
ધાવરચત્તમે દુહઓ, અંગુલઅસંસ્વમાગતણુ ॥ ૫ ॥

* જ્ઞાનદાર ૧૨ મું કહ્યું છે, ૩ અજ્ઞાન તેની અન્તર્ગત ગણીએ તો અદ્યપ્યહુત્વ દાર ૨૪ મું ગણાય. પરંતુ અન્યક્તિએજ સ્વકૃત અવશ્ય-ચિમાં અદ્યપ્યહુત્વ વિના ૨૪ દાર ગણ્યાં છે, તેમજ ટીકાકર્તાએ પણ અદ્યપ્યહુત્વ વિના ૨૪ દાર ગણ્યાં છે. અદ્યપ્યહુત્વનું વિવેચન તો છેલ્લે આપ્યું છે, તો ૨૫ દાર થાય. અન્યક્તિએ તેમજ ટીકાકારે અદ્યપ્યહુ-ત્વને ૨૫ માં દાર તરીકે કેમ ન ગણ્યું? તેનું સામાધાન એ છે કે-સંધુ સંપ્રહણી નામના અન્યમાંથી ૨૪ દારોનાજ સંપ્રહવાળી એ ગાથાઓ આ પ્રકરણમાં પ્રદણ કરેલી છે, માટે આ પ્રકરણનાં દાર ૨૪ જ છે. છતાં અદ્યપ્યહુત્વ વિશેષતા તરીકે કહ્યું છે. તેથી ૨૫ માં દાર તરીકે વિવેચનમાં ગણાવ્યું છે. પરંતુ દારશબ્દમાં અદ્યપ્યહુત્વની ગણતરી કરી નથી.

સંદૃત અનુવાદ

ચત્વારિ ગર્ભજનિગ્રંથાચુતુ, મનુષ્યાણાં પચ્ચ, શેષેષુ કીણિ શરીરાણિ ।
સ્થાવરચતુષ્કે દિવા, અંગુલોઽસંસ્થાયમાગતનુઃ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થઃ—

ચત=ચાર	ચતુર=ચાર બેદમાં
વાતસુ=વાયુકાયને વિષે	દુહઓ=ખન્ને પ્રકારે
મણુઆણ=મનુષ્યાને	અંગુલ=અંગુલનો
સેસ=શેષ(૨૧ ૬૩કોમાં)	અસંસ્થમાગ=અસંસ્થાતમા ભાગ
તિ=ત્રણ	તણ=શરીર છે.

અનવય સહિત. ૫૬=છેદ.

ગર્ભજનિગ્રંથ-વાતસુ ચત, મણુઆણં પચ્ચ સેસ તિ-સરીરા ।
સ્થાવરચતુરો દુહઓ. અંગુલ-અસંસ્થમાગ-તણ ॥૧૧॥

માધ્યમ

ગર્ભજ તિર્થાચ અને વાયુકાયને વિષે ચાર, મનુષ્યાને
પાંચ, અને આકીનાઓને ત્રણ શરીર છે. ચાર સ્થાવર
ખન્ને પ્રકારે અંગુલના અસંસ્થાતમા ભાગ જેટલા
શરીરભાગ છે.

વિશેષાર્થઃ—

૨૪ ૬૩કોમાં ૫ શરીર

૧ પૃથ્વીકાય	ઓદારિક	૧ નારક	વૈકિય
૧ અપકાય		૧૦ અમુસદિ	
૧ તેડકાય	તેજસુ	૧ વ્યંતર	તેજસુ
૧ વસ્પતિકાય		૧ જ્યોતિષ્	
૧ બેઠન્દ્રિય	કામ્બલ	૧ વૈમાનિક	કામ્બલ
૧ તેઈન્દ્રિય			
૧ ચક્રિન્દ્રિય.	૩		૩

૧. વાયુકાયં	ઓદારિક વૈક્રિય		ઓદારિક વૈક્રિય
૨ પં. તિયંચ	તેજસ કાર્મણ	૧ મનુષ્યો	આહારિક તેજસ કાર્મણ
	૪		૫

એક જીવને સમકાળે કેટલાં શરીર ?

૨ તો કાં, એ લવ વચ્ચે,

૩ જ. ઓં તો કાં લબ્ધિ રહિત મનુષ્યો, અને તિયંચાને તથા ધાવર અને વિકલેન્દ્રિયોને. અને વૈં લબ્ધિવાળાં ઓને લબ્ધિ સિવાયના વખતમાં હોય છે.

૪. વૈં તો કા દેવનારકોને કાયમ હોય.

૪ ઓં તો તો કાં એ ચાર વૈક્રિય શરીર કરનાર ગર્ભજ તિયંચ તથા મનુષ્યોને અને વાયુકાયને હોય છે.

ઓં આં તો કાં એ ચાર આહારિક લબ્ધિવંત ઓંદ પૂર્વધર મનુષ્યોને હોય છે.

આહારિક અને વૈક્રિય એ બન્નેય લબ્ધિવાળા મનુષ્યોને એકી વખતે ઓદારિક સાથે એ પ્રેમાતું એક જ શરીર હોય છે, એટલે એકી સાથે ૫ શરીરો કોઈને પણ હોઈ શકે નહીં.

૨ અવગાહના દ્વાર

પહેલા ચાર સ્થાવર એટલે પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-અગ્નિકાય અને વાયુકાય એ ચારને એ પ્રકારે એટલે ઉત્કૃષ્ઠથી અને જઘન્યથી પણ અંગુલનાઅસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું શરીર હોય છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ઠ શરીર જઘન્ય શરીરથી અસંખ્યગણું મોટું હોય છે.

અવગાહનાના માપમાં અંગુલ શ્રી મહાવીર પ્રભુના આત્મ અંગુલથી અર્ધપ્રમાણનું ઉત્સેદાંગુલ ગણાય છે. અને તે પ્રમાણ પણ પ્રભુની અનામિકા અથવા તજની આંગળીની (હથેળીથી ઉપર રહેલી) બીજી પર્વરેખાથી અર્ધ ગણવું.

તે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ લેવો.

તે ભાગ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે, માટે પૃથ્વીકાયાદિક ચારનું શરીર પણ એટલું સૂક્ષ્મ છે. પૃથ્વીકાયાદિક એક શરીર સૂક્ષ્મ-

શકે વાતના સંવાત્કૃષ્ટકાચથી પણ ન દેખી શકાય, તો નરી આંખથી તો દેખાયજા ક્યાંથી ? એવા સૂક્ષ્મ શરીરના અસંખ્ય શરીરો ભોગા ધર્મ એક પિંડરૂપ બને છે, ત્યારે આપણે દેખી શકીએ છીએ, માટ કાંકરા, રેતી, પથ્થર આદિ જે પૃથ્વીકાયાદિ આપણે દેખીએ છીએ. તે તેઓનું એક શરીર નથી, પણ અસંખ્ય શરીરોના પિંડા છે. અને તે દરેક એકેક શરીરમાં પૃથ્વીકાયાદિ એકેક છવ રહ્યો છે. પૃથ્વીકાયાદિકની અવગાહના અચુલના અસંખ્યતમા ભાગની હોવા છતાં પરસ્પર નીચે પ્રમાણે શરીરોમાં તાત્કા-ભાટાપણું છે.

સૂક્ષ્મ વનસ્પતિનું અદ્યપ(નહાનું)	આદર અગ્નિનું અસંખ્યગુણ
સૂક્ષ્મવાયુનું અસંખ્યગુણ(મહોદ્)	આદર જળનું — ”
સૂક્ષ્મ અગ્નિનું	આદર પૃથ્વીનું ”
સૂક્ષ્મ જળનું	આદર નિર્ગોદનું ”
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીનું	આદર પ્રત્યેક વનસ્પતિનું ”
આદર વાયુનું	(૧૦૦૦ ચોજનથી અધિક.)

सर्वेसि पि जहन्ना, साहाविय अंगुलस्सअसखंसा ।

उक्कोस पणसयधण, नेरइया सत्तहत्थ सुग ॥ ६ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सर्वेषामपि जघ्न्या स्वाभाविकी अङ्गुलस्यासख्येयांशा ।

उक्कुटतः पञ्चशतधनुष्का नैरायिकाः सप्तहस्तोः सुगः ॥६॥

શબ્દાર્થ :—

सर्वेसि=सर्व इंद्रोनी (માં)	उक्कोस=उत्कृष्टથી
जहन्ना=जघ्न्य अवगाહना	पणसय=પાંચસો
साहाविय=स्वाभाविक (મૂળ શરીર સંબંધિ)	धण=ધનુષ્ય
	सुग=દેવો
अस=ભાગ	

અન્ય સહિત પદ=છેદ

सर्वेसि पि साहाविय जहन्ना अंगुलस्स असखंसा ।

नेरइया उक्कोस पणसयधण सुग सत्त-हत्थ ॥६॥

ગાથાર્થ —

સર્વેને સ્વાભાવિક શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્ય ભાગ જેટલી છે. નારકો ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષ્યવાળા છે. દેવો સાત હાથના છે.

વિશેષાર્થ

પ્રશ્ન—અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પૃથ્વીકાયાદિકની જ છે કે? બીજા કોઈની છે?

ઉત્તર—સર્વને જન્મ સમયના-ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયના શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

પ્રશ્ન—ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે સર્વ દંડકોને એટલી સૂક્ષ્મે અવગાહના કેવી રીતે હોય?

ઉત્તર—પૂર્વ ભવમાં ગમે તેટલા મોટા શરીરવાળો જીવ મરણ પામી પરભવમાં ઉત્પત્તિસ્થાનમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે પ્રથમ પોતાનો આત્મા અત્યંત સંકોચી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો કરી કોયલામાં પડતા અગ્નિના તણખાની માફકે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પછી કોયલામાં પડેલો અગ્નિનો તણખો જેમ તેમાં ધીરે ધીરે ફેલાતો જાય છે. તેમ તે જીવ પણ ત્યાં ધીરે ધીરે પોતાનું શરીર મોટું બનાવતો જાય છે.

આટીનાંઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના

નારકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્ય, [૪ હાથનો ૧ ધનુષ્ય છે, તેથી ૨૦૦૦ હાથ એટલે ૪ ગાઉ] અને દેવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૭ હાથ પ્રમાણની છે, એ પ્રમાણે સામાન્યથી નારકોની અને દેવોની અવગાહના કહી. *

* દેવ- નારકોની વિશેષતઃ અવગાહનાનું કોણક આ પ્રમાણે—

નારકોનું	જઘન્ય શરીર	ઉત્કૃષ્ટ શરીર
૧ રતનપ્રભામાં	૩ હાથ	૭૧૧ ધ૦ ૬ અંગુલ
૨ સર્કરાપ્રભામાં	૭૧૧ ધ૦ ૬ અંગુલ	૧૫૧ ધ૦ ૧૨ ..
૩ વાલુકાપ્રભામાં	૧૫૧ ધ૦ ૧૨ અંગુલ	૩૧૧ ધ૦
૪ પંડપ્રભામાં	૩૧૧ ધ૦	૬૨૧ ધ૦
૫ ધૂમપ્રભામાં	૬૨૧ ધ૦	૧૨૫ ધ૦
૬ તમઃપ્રભામાં	૧૨૫ ધ૦	૨૫૦ ધ૦
૭ તમસ્તમઃપ્રભામાં	૨૫૦ ધ૦	૫૦૦ ધ૦

તથા દેવાનું શરીર જે ૭ હાથનું હતું છે. તે ભવનપતિના ૧૦ દંડક તથા વ્યન્તર અને જ્યોતિષીના એકેક દંડક મળી ૧૨ દંડકમાં સર્વ દેવાનું છે, અને ૧૩ મા ગૈમાનિક દંડકમાં સૌધર્મ દેવલોક તથા દક્ષાન દેવલોક એ એ દેવલોકના સર્વ દેવ-દેવીનું શરીર પણ ૭ હાથનું છે. પરંતુ તે ઉપરાંતના સ્વર્ગમાં શરીરનો જે તફાવત છે. તે આ પ્રમાણે—

દેવાનું	જન્મ-૫ શરીર	ઉત્કૃષ્ટ શરીર
૩-૪ દંડકમાં ...	૬ હાથ ...	૭ હાથ
૫ મા ,, ...	૫ $\frac{૧}{૧}$,, ...	૬ ,,
૬ ટી ,, ...	૫ ,, ...	૫ $\frac{૧}{૧}$,,
૭ મા ,, ...	૪ $\frac{૧}{૧}$,, ...	૫ ,,
૮ મા ,, ...	૪ ,, ...	૪ $\frac{૧}{૧}$,,
૯ મા ,, ...	૩ $\frac{૩}{૧}$,, ...	૪ ,,
૧૦ મા ,, ...	૩ $\frac{૨}{૧}$,, ...	૩ $\frac{૩}{૧}$,,
૧૧ મા ,, ...	૩ $\frac{૧}{૧}$,, ...	૩ $\frac{૨}{૧}$,,
૧૨ મા ,, ...	૩ ,, ...	૩ $\frac{૧}{૧}$,,
૧ લા ગ્રેવેયકે ...	૨ $\frac{૧}{૧}$,, ...	૩ ,,
૨ બી ,, ...	૨ $\frac{૭}{૧}$,, ...	૨ $\frac{૧}{૧}$,,
૩ બી ,, ...	૨ $\frac{૬}{૧}$,, ...	૨ $\frac{૭}{૧}$,,
૪ થા ,, ...	૨ $\frac{૫}{૧}$,, ...	૨ $\frac{૬}{૧}$,,
૫ મા ,, ...	૨ $\frac{૪}{૧}$,, ...	૨ $\frac{૫}{૧}$,,
૬ ટી ,, ...	૨ $\frac{૩}{૧}$,, ...	૨ $\frac{૪}{૧}$,,
૭ મા ,, ...	૨ $\frac{૨}{૧}$,, ...	૨ $\frac{૩}{૧}$,,
૮ મા ,, ...	૨ $\frac{૧}{૧}$,, ...	૨ $\frac{૨}{૧}$,,
૯ મા ,, ...	૨ ,, ...	૨ $\frac{૧}{૧}$,,
૪ અનુનરે	૧ ,,	૨
૧ સર્વાર્થ	૧	૧

અર્થ દેવ-નારકોની જન્મન્ય અવગાહના ૧ હાથ અને ૩ હાથ વચ્ચે કહી છે, તે સર્વ પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્ત થયેલા દેવ-નારકની સંપૂર્ણ શરીર સંબંધી જાણવી. અને આ ૬ ટી ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં સર્વ દંડકોની જન્મન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહી, તે શરીરરચનાના પ્રારંભની અગેક્ષાએ છે. માટે પરસ્પર વિરોધ ન જાણવો.

ગર્ભતિરિ મહમ જોયણ, વળસ્સઈ અહિય જોયણસહસ્સં ।

નર તેઈંદિ તિગાઝ, વેઈંદિય જોયણે વાર ॥ ૭ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગર્ભજતિર્યઞ્ચઃ મહમ્મયોજના, વનસ્પતિરધિકયાજનમહમ્મ

નર્ત્રાન્દ્રિયાસ્ત્રિગવ્યૂતા, દ્વાન્દ્રિયા યોજનાનિ દ્વાદશ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ :

સહસ્સ=હજાર

તિ=ત્રણ

જોયણ=યોજન

ગાઝ=ગાઉ

અહિય=કંઠક અધિક

અન્ય સર્વિધ પદચ્છેદ.

ગર્ભતિરિ મહસજોયણ, નર તેઈંદિ જોયણસહસ્સં અહિય ।

નર-તેઈંદિ તિગાઝ, વેઈંદિય વાર જોયણે ॥ ૭ ॥

માથ્યાર્થ :-

ગર્ભજ તિર્યઞ્ચ હજાર યોજન છે, વનસ્પતિ હજાર યોજનથી પણ કંઠક અધિક છે, ગર્ભજ મનુષ્ય અને ત્રીન્દ્રિય ત્રણ ગાઉ અને દ્વીન્દ્રિય આર યોજન હોય છે.

વિશેષાર્થ :-

ગર્ભજ તિર્યઞ્ચાતુ ઉત્કૃષ્ટ શરીર ૧૦૦૦ યોજન કહ્યું. તે રાા દ્વીપતી બહારના છેલ્લામાં છેલ્લા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં રહેનારા મહા-મત્સ્યોત્-જળચર જીવોતું છે. આક્રીના તિર્યઞ્ચાના શરીરતું પ્રમાણ શાસ્ત્રમાં લિન્ન-લિન્ન રીતે રહ્યું છે.

તથા વનસ્પતિતું શરીર ૧૦૦૦ યોજનથી કંઠકઅધિક કહ્યું, તે સમુદ્રોમાં ઉત્સિધાંગુલના પ્રમાણથી ૬૦૦૦ યોજન ઉડાઈને સ્થાને (ગાતીયાદિ સ્થાનોમાં) કમળ વગેરે વનસ્પતિતું છે. સર્વે સમુદ્રો

સિદ્ધાન્તોમાં તથા પ્રકરણોમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સૌં ૮૦ માં ૭ હાથ, ૩-૪ માં ૬ હાથ, ૫-૬ માં ૫ હાથ, ૭-૮ માં ૪ હાથ, ૯-૧૦ ૧૧-૧૨ માં ૩ હાથ, નવ ઐવેયકમાં ૨ હાથ અને અનુપરમાં ૧ હાથ કહી છે, તે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દેવોને એથી ન્યૂત ન હોવાની અપેક્ષાએ (વાસ્તવિક રીતે તો જઘન્ય જ) સામાન્યતઃ કહી છે. અને વસ્તુતઃ વિચારતાં ઉપર પ્રમાણેની ૧૮ જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પ્રકરણોમાં અને સિદ્ધાન્તોમાં આયુષ્યને અનુસારે કહી છે.

પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન ઊંડા છે, સમુદ્રોમાં જે જે સ્થાને ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણવાળી ૧૦૦૦ યોજનની ઊંડાઈ હોય, ત્યાં જે જે કમળ વગેરે વનસ્પતિ હોય તેજ ૧૦૦૦ યોજન અવગાહના વાળી જાણવી, અને બીજે સ્થાને (એટલે એથી પણ અધિક ઉંડાઈમાં) કમળ વગેરે વનસ્પતિઓ છે, પરંતુ તે ખરી વનસ્પતિઓ નથી. કારણ કે આકાર વનસ્પતિઓનો છે, અને જો પૃથ્વીકાયિક છે.

૧ અહિં તાત્પર્ય એ છે કે સમુદ્રોની તથા નદીશ્વર કીપની વાપિકાઓ વગેરે જળાશયોની ઉંડાઈ પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન છે. અને વનસ્પતિનું શરીર ઉત્સેધાંગુલ વડે ૧૦૦૦ યોજનથી અધિક છે. ઉત્સેધાંગુલ કરતાં પ્રમાણાંગુલનું માપ ઘણું મોટું છે. તેથી વાપિકા અને સમુદ્રની ઉંડાઈ ઘણી ધાય છે. તે ઘણા ઊંડા જળાશયોમાં ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન રૂપ અદ્ય પ્રમાણવાળી વનસ્પતિ કેવી રીતે રહે ? તેના સમાધાન તરીકે જાણવાનું એ જ છે કે ઘણી ઊંડાઈવાળા જળાશયોમાં પણ કોઈ કોઈ સ્થાને ગોતીરો જેવાં (તળાવની પેઠે અનુક્રમે અધિક અધિક ઊંડાઈવાળા કાળ પડતાં) સ્થાનો હોય છે. તેવા સ્થાનોમાં જ્યાં જ્યાં ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણવાળી દળર યોજન નેટલી ઊંડાઈ (અદ્ય ઊંડાઈ) હોય ત્યાં ત્યાં ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈવાળા કમળ આદિ વનસ્પતિઓ હોઈ શકે છે. તેમાં જળની અંદરની ભૂમિથી (તળથી) ઉપરની સપાટી સુધીમાં કમળની નાળ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચી દીર્ઘ છે. અને જળની સપાટીથી કમળનું પુષ્પ નેટલું ઉંચું રહે છે. નેટલી અધિકતા તે ૧૦૦૦ યોજનથી ઉપરાંત જાણવી.

માટે જ “૧૦૦૦ યોજન અધિક” વનસ્પતિપ્રમાણ કહ્યું છે. એ કાલ્પે-જાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણવાળી ઊંડાઈમાં વનસ્પતિકાયિક કમળો વગેરે છે. અને પૃથ્વીકાયિક કમળો વગેરે પણ સંભવે છે. અને તેથી અધિક ઉંડાઈમાં જે કમળો વગેરે છે, તે કેવળ પૃથ્વીકાયરૂપ જ છે, તે કાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ ઉંડાઈવાળા પણ પૃથ્વીકાયિક વનસ્પતિના આકાર સમુદ્રની સપાટીને શોભા આપતા રહેલા હોય છે.

અહિં ઉત્સેધાંગુલ અને પ્રમાણાંગુલ તથા આત્માંગુલ એમ ૩ પ્રકારના અંગુલનું માપ બીજાં ત્રણથી જાણવું યોગ્ય છે.

તથા મનુષ્યેનું શરીર ૩ ગાઉનું કહ્યું, તે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યેનું બાણુનું, કે જેઓ ૩ પદ્યો-પમના આયુષ્યવાળા પણ છે. બીજા મનુષ્યેનું શરીરપ્રમાણ તેથી ન્યૂન ન્યૂન બાણુનું.

તથા ત્રીન્દ્રિયનું ૩ ગાઉનું અને દ્વીન્દ્રિયનું ૧૨ યોજન શરીર પ્રમાણ કહ્યું, તે પ્રાયઃ ૨૫ દ્વીપથી બહારના દ્વીપ-સમુદ્રોમાં ઉત્પન્ન થતા કાનખજુરા વગેરે, અનેક કોડ યોજન વિસ્તારવાળા સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થતા શંખ વગેરે દ્વીન્દ્રિયોનું બાણુનું.

જોયજમેગં ચઠરિદિ-દેહમુચ્ચત્તણ સુણ મણિયં ।

વેઝન્ઘિયદેહં પુણ, અંગુલસંસ્સમારંમે ॥ ૮ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યોજનમકં ચતુરિન્દ્રિયદેહાચ્ચત્ત્વ ધ્રુતે મણિતં ।

વૈક્ષિયદેહઃ પુનરંગુલસંસ્થેયાંશ આરમ્ભે ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—

દેહ=શરીરનું

વેઝન્ઘિય=વૈક્ષિય

ઉચ્ચત્તણ=ઉચ્ચપણું

પુણ=વળી

સુણ=સૂત્રમાં, સિદ્ધાંતમાં

સંસ્થસ=સંસ્થાતમાં

મણિયં=કહ્યું છે.

આરમ્ભે=પ્રારંભમાં

અન્યથા સહિત પદ્યછેદ

સુણ ચઠરિદિદેહં ઉચ્ચત્તણ ણમ જોયજ મણિયં ।

પુણ વેઝન્ઘિયદેહં આરંભે અંગુલ-સંસ્થસં ॥ ૮ ॥

તથા વનસ્પતિની એ ઉત્કૃષ્ટ અવગાદના જળાશયોમાં જ હોય પરંતુ ક્યય ઉપર નહિ, તેમજ કમળ આદિ (કમળ ફુલના વગેરે) વનસ્પતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાદના હોય, પરંતુ આત્રવૃક્ષ આદિકની નહિ, એમ વિશેષતઃ બાણુનું.

૧ અન્તર્મુદ્ધર્ત આયુષ્યવાળા અને ઉત્પન્ન થતા જ તુરત ૧૨ યોજન શરીરવાળા યદ, તુરત મરણ પામતાં, પૃથ્વીમાં નેવડો મોટો ખાડો પડી જવાથી. અકર્તિના રૌન્યને પણ જમીનમાં ગરકાવી દેનારા આસાલિક વ્યતિના સર્પને શાસ્ત્રમાં (ઉરઃપરિસર્પ તિન્ પચેન્દ્રિય અને મતાન્તરે) દ્વીન્દ્રિય પણ કહ્યા છે. તે મદાદેહવાળા દ્વીન્દ્રિયો ૨૫ દ્વીપમાં પણ સંસ્થવે. તેથી “પ્રાયઃ” કહ્યું છે:

ગાથાથ—

સિદ્ધાન્તમાં ચતુરિન્દ્રિયના શરીરની ઉંચાઈ એક યોજન કહી છે. અને વૈકિય શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય છે.

વિશેષાર્થ :-

ચતુરિન્દ્રિય જીવોનું શરીર એક યોજન પ્રમાણ કહ્યું તે મનુષ્ય-ક્ષેત્રથી બહાર રહેલા દ્વીપ-સમુદ્રોમાંના ભ્રમર વિગેરેનું બળુવું, ભ્રમરાદિકોની એ અવગાહનાઓ સિદ્ધાન્તમાં કહી છે.

૨૪ દંડકમાં જન્મદેહની અવગાહનાનું કોષ્ટક—

જગન્ય અવગાહના	અંગુલનો અસંખ્યા- તમો ભાગ	ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના	અંગુલનો અસં- ખ્યાતમો ભાગ
૪ પૃથ્વીકાયાદિની			
૧ નારક	"	૫૦૦ મનુષ	
૧૩ દેવમાં	"	૭ હાથ	
૧ ૩૦ તિર્યચ	"	૧૦૦૦ યોજન	
૧ વનસ્પતિ	"	૧૦૦૦ યોજનથી કિંચિત્ અધિક	
૨ મનુષ્ય-ત્રીન્દ્રિય	"	૩ ગાઉ	
૧ દ્વીન્દ્રિય	"	૧૨ યોજન	
૧ ચતુરિન્દ્રિય	"	૧ યોજન	
૨૪			

ઉત્તરવૈકિય શરીરની અવગાહના

જે જે દંડકપદોમાં વૈકિયલબ્ધિ પૂર્વે જણાવી છે, તે તે દંડક-પદોમાંના જીવો જ્યારે જ્યારે વૈકિય શરીરની રચનાનો પ્રારંભ કરે, ત્યારે પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ જેવડું નહાતું વૈકિય શરીર બનાવે છે, ત્યાર બાદ તે શરીર વધતું વધતું યાવત (મનુષ્યનું શરીર) કંઈક અધિક ૧ લાખ યોજન સુધીનું પણ થઈ જાય છે. પરંતુ પ્રારંભમાં તે તેટલું જ નહાતું બને છે. અહિં બળુવાનું એ છે કે જન્મ શરીરની રચના સમયે પ્રારંભમાં તે જન્મ શરીર = મૂળ શરીર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલું નહાતું બને છે, અને

વિશેષાર્થ.

હવે ઉત્તરવૈકિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના દેવને સંપૂર્ણ * ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ અને મનુષ્યને કિંચિત્ અધિક ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ છે. આદિ કિંચિત્ અધિકતા-તે ૪ અંગુલ પ્રમાણ બાણથી, કારણ કે-દેવનું ઉત્તરવૈકિય અને મનુષ્યનું વૈકિ. શરીર શીર્ષ ભાગે તો સરખું રહે છે (એટલે બંનેનાં મસ્તક સરખી સપાટીએ આવી રહે છે) પરંતુ મનુષ્ય જમીનને સ્પર્શીને ઉભો રહે છે, અને દેવ તો જમીનથી ૪ અંગુલ અંધર રહે છે, જેથી નીચેના ભાગમાં મનુષ્યનું શરીર ૪ અંગુલ અધિક છે. અને દેવનું શરીર મનુષ્યથી ૪ અંગુલ ન્યૂન છતાં સંપૂર્ણ ૧ લાખ યોજનનું હોય છે.

આયુ મહાન્ વૈકિય શરીર શ્રી વિષ્ણુકૃમાર મુનિએ, વર્ષાકાળમાં એક સ્થાને સ્થિર રહેલા મુનિ મહાત્માઓને ધર્મદ્વેષથી દેશનાંથી ચાલ્યા જવાનું કહેનાર અને કોઈ પણ રીતે નહિ સમજનાર મહાપાપી નમુચિ પ્રવાનને સજા કરવા માટે શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામિના શાસનમાં બનાવ્યું હતું.

ઐવેચક અને અનુત્તર દેવો ઉત્તર વૈકિય શરીર રચતા નથી, શેષ સર્વે દેવો ઉ૦ વૈકિયની રચના કરે છે.

॥ ૨૪ દાંડકમાં ઉત્તરવૈકિયની અવગાહના ॥

	જલ્દન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
૧ વાયુકાય	અંગુલનો અસંખ્યા- તમો ભાગ.	અંગુલનો અસંખ્યા- તમો ભાગ
૧૩ દેવ દાંડકમાં	અંગુલનો સંખ્યા- તમો ભાગ.	૧ લાખ યોજન
૧ ૩૦ મનુષ્યમાં	"	૧ લાખ યોજનથી કિંચિત્ અધિક
૧ ૩૦ તિર્યચમાં	"	૬૦૦ યોજન
૧ નારકમાં	"	જન્મદેહથી બમણું (૧૦૦૦ ધનુષ.)
શેષ ૭ માં	૧૦ જ નથી.	૧૦ જ નથી.

ઉત્તર વૈક્રિયની વિકુર્વાણાનો કાળ

[અંતમુદ્ધતં નિરપ, મુદ્ધત ચત્તારિ તિરિય-મણુપસુ, ।

દેવેસુ અદ્ધમાસો, ઉક્કોસ-વિઝ્ઞવણા-કાલો ॥૧૦॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અન્તમુદ્ધતં નૈરયિકે, મુદ્ધર્તાશ્ચત્વારઃ તિર્યગમનુજેષુ ।

દેવેષ્વધમાસ ઉત્કૃષ્ટો વિકુર્વણાકાલઃ ॥ ૧૦ ॥

અન્યથા સહિત પદચ્છેદ

નિરપ અંતમુદ્ધતં તિરિય-મણુપસુ ચત્તારિ મુદ્ધત ।

દેવેસુ અદ્ધમાસો, ઉક્કોસ વિઝ્ઞવણા કાલો ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—

અંતમુદ્ધતં = અન્તમુદ્ધર્ત

મુદ્ધત = મુદ્ધર્ત (૨ ઘડી)

ચત્તારિ = ચાર

અદ્ધમાસો = અર્ધમાસ, ૧૫ દિવસ

વિઝ્ઞવણા = વિકુર્વાણા

કાલો = કાળ

ગાયાર્થ.

ઉત્કૃષ્ટ વિકુર્વાણાનો કાળ નારકોમાં અંતમુદ્ધર્ત, (તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં * ૪. મુદ્ધર્ત, અને દેવોમાં અર્ધમાસ છે. ॥૧૦॥

વિશેષાર્થ :

કહેલો એ કાળ વ્યતીત થયે, તે શરીર સ્વતઃ વિલય પામી જાય છે, અને તે કાળ પહેલાં પણ જો તે શરીરની જરૂર ન હોય તો બુદ્ધિપૂર્વક સંહરણ પણ કરવું પડે છે. વાયુકાયમાં તો રચના અને વિલય બંને સ્વતઃ પ્રવર્તે છે.

બાકીના શેષ શરીરોની અવગાહના તથા કાળ.

* ૬૭૬ પ્રકરણની અવચૂરિમાં (આ પ્રકરણના ૭ કર્તાએ) “લબ્ધિથી કરેલા વૈક્રિય શરીરનો (ગતિરિચ-મનુષ્યનો) અવસ્થાન કાળ અન્તમુદ્ધર્તથી અધિક ન હોય” એમ સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે, અહિં ૪ મુદ્ધર્ત કહ્યો છે. દિગંબર આમનાયમાં પણ અન્તમુદ્ધર્ત કાળ કહ્યો છે. અને શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં અન્તમુદ્ધર્ત કાળ કહ્યો છે. આ ગાથા શ્રી જીવાભિગમજી સૂત્રની છે.

દંડકપદોમાં ઔદારિકની, મૂળ અને ઉત્તર વૈક્રિયની અવગાહના તથા ઉત્તર વૈક્રિયનો કાળ કહ્યો છે, અને આહારક શરીરની અવગાહના તથા કાળ અને તે૦ કા૦ શરીરની અવગાહના કહ્યાં નથી, પરંતુ તે આ પ્રમાણે છે—

આહારક શરીરની જઘન્ય અવગાહના પ્રારંભ સમયે પણ ઉત્તર વૈક્રિયવત્ અંગુલનો અંજ્યાતમો ભાગ નહિ, પરંતુ કિંચિત્ ન્યૂન ૧ હસ્ત પ્રમાણ કહ્યો છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંપૂર્ણ ૧ હસ્ત પ્રમાણ છે. તથા કાળ-જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્ધૃત પ્રમાણ છે, ત્યાર બાદ આહાર શરીર વિલય પામે છે, અને આત્મપ્રદેશો ઔદા૦માં પ્રવેશે છે.

તથા તે૦ કા૦ની અવગાહના જઘન્યથી અંગુલનો અસંજ્યાતમો ભાગ એટલે સૂક્ષ્મવનસ્પતિના ઔદા૦ શરીર જેટલો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાધિક ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ ઉત્તરવૈ૦ દેહની અપેક્ષાએ છે, અને કેવલિ સમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

સંઘયણદ્વાર.

યાવર સુર નેરહયા, અસ્સંઘયણા ય વિગલ છેવદ્ઢા, ।
સંઘયણ-છગ્ગં ગમ્મય-નર-તિરિણસુ વિ મુણેયવ્વં. ॥૧૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સ્થાવરસુરૈરયિકા અસંહનનાશ્ચ, વિકલાઃ સેવાર્તાઃ
સંહનનષટ્કં ગર્મજનરતિયંશ્વપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૧૧ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મ-છેદ.

યાવર સુર નેરહયા, અસ્સંઘયણા ય વિગલ છેવદ્ઢા ।
ગમ્મય નર તિરિણસુ અવિ છગ્ગં સંઘયણ મુણેયવ્વં ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

અસ્સંઘયણા=સંઘયણ રહિત
વિકલા=વિકલેન્દ્રિયો
છેવદ્ઢા=સેવાર્તા સંઘયણવાળા

સંઘયણ=સંઘયણ, સંહનન
છગ્ગં=છ
મુણેયવ્વં=જાણુ, જાણવાં

ગાથાઈ—

સ્થાવરો, દેવો, અને નારકો સંઘયણુ રહિત હોય છે,
વિકલેન્દ્રિયોમાં^૧ સેવાત્ત^૨ અને ગર્ભજ મનુષ્ય તથા
તિયંચોમાં^૩ તો છએ ય સંઘયણુ હોય છે. ॥ ૧૧ ॥

વિશેષાથ^૪:-

પ્રાંચ સ્થાવર, તેર દેવો, અને એક નારક ઓગણીશ દંડકોમાં
સંઘયણુ નથી. કારણ કે એ જીવોના શરીરમાં હાડકાં નથી. અને
સંઘયણુ તો હાડકાના બંધારણને કહેવામાં આવે છે. તથા શંખ,
છીપ, કોડી ધત્યાદિ દ્વીન્દ્રિય જીવો તથા કીડી આદિ ત્રીન્દ્રિય જીવો
અને ભ્રમર આદિ ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાંના કેટલાક સ્પષ્ટ કઠિન
હાડવાળા છે, તો કેાઇ અસ્પષ્ટ બારિક હાડવાળા છે. માટે એ ત્રણ
વિકલેન્દ્રિયોને સંઘયણુ છે, અને તે પણુ છદ્મું^૫ છેદસ્પૃષ્ટ સંઘયણુ હોય છે,
ગર્ભજ તિયંચો તથા મનુષ્યોને તો છએ સંઘયણુ હોય છે. પરંતુ
એક જીવને સમકાળે તો એકજ સંઘયણુ હોય.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૬ સંઘયણુ ॥

૫ સ્થાવર	} સંઘયણુ રહિત	૩ વિકલેન્દ્રિય	૧ છેવટું
૧૩ દેવ દંડક		૧ ગો મનુષ્ય	} ૬
૧ નારક		૧ ગો તિયંચ	

—:૦:—

૪ સંજ્ઞા અને ૫ સંસ્થાન દ્વાર

સન્વેસિં ચડ દહ વા સન્ના. સન્વે સુરા ય ચડરંસા, ।

નર-તિરિ છસ્સંઠાણા, હુંડા વિગલિંદિનેરહ્યા, ॥૧૨॥

૧ વિકલેન્દ્રિયોમાં અળસિયાં વગેરે જીવો હાડ રહિત જેવા દેખાય છે, તો
પણુ હિલ્ચસ્થાનક વિચારતાં તે જીવોને અસ્પષ્ટ પણ સંઘયણુ સંભવે છે.

* શ્રી જીવાલિગમજીમાં હાડની અપેક્ષાએ તો નહિ પરંતુ બળની અપે-
ક્ષાએ દેવોને પ્હેલું અને એકેન્દ્રિયોને છદ્મું સંઘયણુ કહ્યું છે, તથા નારકોને
અસંઘયણી કહ્યા છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સર્વેષાં ચતસ્રો દશ વા સંજ્ઞા. સર્વે સુરાશ્ચ ચતુરંશા (ગમ્નાઃ)
નરતિર્યઞ્ચઃ પદસંસ્થાના, હુણ્ડકા વિકલેન્દ્રિયનૈશ્વર્યિકા ॥૧૨॥

અન્ય સહિત પદચ્છેદ.

સર્વેસિં ચૌ વા દદ્ સજ્ઞા. ય સર્વે સુરા ચતુરંસા ।
નર તિરિ છ સ્સંઠાણા, વિગલિંદિ નેરિયા હુંડા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—

દદ્=દશ

વા=અથવા

સજ્ઞા=સંજ્ઞા

ચતુરંસા=સમચતુરસ્ર સંસ્થાન

છ=છ [વાળા

સ્સંઠાણ=સંસ્થાનવાળા

હુંડા=હુંડક સંસ્થાનવાળા

ગાથાર્થ—

સર્વેને ચાર કે દશ સંજ્ઞા હોય છે. સર્વેદેવો સમચતુરસ્ર
સંસ્થાનવાળા, ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યંચો છ સંસ્થાનવાળા,
વિકલેન્દ્રિયો અને નારકો હુંડક સંસ્થાનવાળા છે ॥૧૨॥

વિશેષાર્થ—

સર્વેહુંડકોમાં ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે, અને કેટલાક મનુષ્યોને
૧૬ સંજ્ઞાઓ હોય છે. તે સંજ્ઞાઓ સંજ્ઞા પંચેન્દ્રિયોમાં તે સ્પષ્ટ
ઉપલબ્ધ થાય છે, અને એકેન્દ્રિયોમાં અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ હોય છે.
તેા પણ કેટલાક બાહ્ય વસ્તુઓ અમુક અમુક સંજ્ઞાઓ એકેન્દ્રિયોમાં
અનુમાનથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ પાણી તથા છાશ વિગેરે ખાતરથી પોષણ થતું હોવાથી
આહાર સંજ્ઞા છે.

૨ લજ્જાળુ વનસ્પતિને હાથ અડતાં તુર્ત સંકોચાય છે, માટે
મય સંજ્ઞા છે.

૩ વેલડીઓ વૃક્ષને વીંટાય છે. અને ક્ષેત્ર ખાખર નિધાન ઉપર
મૂળ ફેલાવે છે, માટે પરિગ્રહ સંજ્ઞા છે.

૪ કુરુબક નામનું વૃક્ષ સ્ત્રીના આશ્વિંગનથી ફળે છે, માટે
મૈથુન સંજ્ઞા છે.

૫ કોકનદ નામનો કંદ હુંકાર-કુંકાડ કરે છે માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.
 ૬ રુદન્તી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે, માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીનાં રસથી સુવર્ણસિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદન કરવાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં ફળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે. માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ બીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત આખરો પોતાના મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાયઃ ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સંજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છોડીને ભીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓધ સંજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ દંડકપદોમાં ઓછી-વધતી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયિ (વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક-મુખ્ય છે. મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરક ગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા અધિક છે, અને તિર્યંચગતિમાં માયા તથા આહાર સંજ્ઞા અધિક છે.

૧ ચાર ગતિમાં આહારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનું એકત્ર અવ્યખ્યદુત્વ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

ક્રોધ પણ સમયે વિચાર કરતાં-નારક ગતિમાં મૈથુન સંજ્ઞાવાળા જીવો અલ્પ, તેથી આહાર સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતમુણ, તેથી ભય સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાત ગુણ, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાત ગુણ. દેવોમાં આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ તથા મનુષ્યોમાં ભય-આહાર-પરિગ્રહ-મૈથુન, અને પંચેન્દ્રિયોમાં પરિગ્રહ-મૈથુન-ભય-અને આહાર સંજ્ઞાઓ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ કહેવી.

તથા એક સમયમાં એક જીવને એક સંજ્ઞા સ્પષ્ટ અનુભવમાં હોય છે, બાદ અન્તર્મુદ્દર્શે દરેક જીવોની સંજ્ઞા બદલાતી રહે છે. ઉપર કહેલી સંજ્ઞાઓની (તે તે ગતિમાં) અધિક્તા કહી, તે તેવા પ્રકારના સંયોગોના કારણથી (પૂર્વોક્ત અલ્પ-બહુત્વ) હોય છે. અપંચેન્દ્રિયોમાં સંજ્ઞાનું અલ્પબહુત્વ કહેલું દેખાતું નથી. માટે અનિયમિતપણું હશે એમ સંભવે છે.

સંસ્થાન દ્વાર

સર્વ દેવોને (અટલે દેવતા ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ્ર સિવાય બીજું સંસ્થાન નથી, પરંતુ તે ભવધારણીય (મૂળ) શરીરની અપેક્ષાએ જાણવું; કારણ કે દેવોનું ઉત્તર વૈક્રિય સંસ્થાન તો સિદ્ધાન્તમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચોને જ્યેષ્ઠ સંસ્થાનો હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યંચોને તો દેવોની માફક એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાનજ જાણવું, અને શેષ સંખ્યાત આયુષ્યવાળા મનુષ્ય-તિર્યંચોને યથાસંભવ * ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે કોઈપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયો અને નારકોને સર્વ લક્ષણહીન છદ્મું હુંડક સંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનું હુંડક સંસ્થાન પાંચ ઉખેડી નાંખેલા પક્ષી સરખું અતિ બિભત્સ અને ભયાનક હોય છે.

નાળાવિહ-ધય-સૂર્ય વુલ્વુય વળ વાઝ તેઝ અપકાયા, ।
પુઢવી મસૂર ચંદા-કારા સંઠાળઓ મળિયા. ॥૧૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

નાનાવિધધ્વજસૂચીશુદ્ધુદા વનવાયુતૈજસાપ્કાયિકાઃ ।
પૃથ્વી મસૂરચન્દ્રાકારા સંસ્થાનતો મળિતા ॥૧૩॥

અન્યથ સહિત પદ્યછંદ

સંઠાળઓ વળ નાળાવિહ, વાઝ ધય, તેઝ સૂર્ય, અપકાયા ।
શુલ્બુય પુઢવી મસૂર ચંદ આકારા મળિયા ॥ ૧૩ ॥

* સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં પણ સર્વે તીર્થંકર-ચક્રવર્તી વાસુદેવ-અળદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આદિ સમચતુરસ્ર સંસ્થાની હોય છે.

શબ્દાર્થ :

નાળાવિહ=નાના પ્રકારના (અ-
નેક પ્રકારના આકારવાળા)
ધય = ધ્વજ (ના આકારવાળા)
સૂઈ = સોયો (ના આકારવાળા)
શુશ્રુષ્ય = પરપોટા (ના આકાર-
વાળા)

વળ = વનસ્પતિ
વાઝ = વાયુકાય
તેઝ = અગ્નિકાય

અપકાયા = અપકાય (જળ)

પુઢવી = પૃથ્વીકાય

મસૂર = મસૂરની દાળ (ના
આકારવાળા)

ચંદાકારા = અર્ધ ચન્દ્રના આકાર-
વાળા)

સંઠાળઓ = સંસ્થાનથી, આકારથી

મળિયા = કહ્યા છે.

આથાર્થ :

સંસ્થાનથી વનસ્પતિકાય, વાયુકાય, તેઝકાય, અને અપકાયને અનુક્રમે-જુદા જુદા અનેક આકારવાળા, ધબ્બ, સોય અને પરપોટાના આકારવાળા, તથા પૃથ્વીકાય મસૂરની દાળ કે ચન્દ્રના આકારવાળા કહ્યા છે. ॥૧૩॥

વિશેષાર્થ :

એકેન્દ્રિય જીવોના હુંડક સંસ્થાનો.

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું—

વાયુકાયનું—

અગ્નિકાયનું—

અપકાયનું—

પૃથ્વીકાયનું—

જુદા જુદા અનેક આકારનું

ધ્વજના આકારનું

સોયના આકારનું.

પરપોટાના આકારનું.

મસૂરની દાળ અથવા અર્ધ

ચન્દ્રના આકારનું.

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સિવાયના કોઈનું એક શરીર જોઈ શકાતું નથી. તેથી તેના સંસ્થાનો પણ જોઈ શકાતા નથી. x

x અહિં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીઆદિકનું અને બાહ્ય પૃથ્વીઆદિકનું પણ હુંડક સંસ્થાન ઉપર પ્રભાવેજ છે, પરંતુ વિશેષ એજ કે-સૂક્ષ્મ અને

૧૨૪ દંડકમાં ૬ સંસ્થાન ॥

૧૩ દેવદંડક ૧ (સમચતુરસ્ય)	૩ વિકલેન્દ્રય	૧ હુંડક
૧ ગોમનુષ્ય	૧ નારક	
૧ ગોતિર્યાચ	૫ સ્થાવર	

૬ કપાય અને ૭ લેશ્યા દ્વાર

સર્વેવિ ચડકસાયા, લેસ-છગં ગબ્મતિરિયમણુસુ, ।

નારય તેજવાઝ, વિગલા વેમાણિ ય તિલેસા ॥૧૪॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સર્વેડપિ ચતુષ્કપાયા, લેશ્યાપદકં ગર્ભજતિર્યામ્નુજયોઃ (જેષુ)
નારકતેજોવાયુવિકલા વૈમાનિકાશ્ચ ત્રિલેશ્યાઃ ॥ ૧૪ ॥

અન્યથ સહિત પદ્યછેદ

સર્વે અવિ ચડ કસાયા, ગબ્મય તિરિય મણુસુ છગં લેસ ।

નારય તેજ વાઝ વિગલા ય વેમાણિ તિ લેસા ॥ ૧૪ ॥

કસાયા = કપાયવાળા

લેસા = લેશ્યા

છગં = છ

તેજ = તૈજસકાય, અગ્નિકાય

વાઝ = વાયુકાય

તિ = ત્રણ

લેસા = લેશ્યાવાળા

ગાથાર્થ :-

સર્વેને ચારે ય કપાયો હોય છે. તથા ગર્ભજ-તિર્યાચો
અને મનુષ્યને ૬ લેશ્યા હોય છે, નારકો, અગ્નિકાય,

બાદર સાધારણવતસ્પતિનું સંસ્થાન પણ વિવિધાકૃતિ છે. એમ મી જીવા-
ભિગમાદિકમાં કહ્યું છે, અને સંબ્રહ્મણીવૃત્તિમાં તો નિગોદનું ઔદારિક
શરીર સ્તિષ્ઠક (પરપોટા) આકારવાળું (એટલે નક્કર ગોળા સરખું) કહ્યું છે.
અનિત્યસ્થ (જીવાજીવાભિગમને અભિપ્રાયે દ્રવ્ય લોક પ્રકાશમાં
અનિયત) સંસ્થાન કહ્યું છે. તથા વાયુકાય વૈક્રિય શરીર રચે તોપણ જ્વળના
આકારેજ રચે છે. (તરવાર્થ વૃત્તિમાં પ્રત્યેક વતસ્પતિકાયનું અનિત્યસ્થ
સંસ્થાન કહ્યું છે.)

વાયુકાય, વિકલેન્દ્રિય. અને વૈમાનિકો ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. ॥૧૪॥

વિશેષાર્થ :

છટ્કું કષાયદ્વાર

સર્વ દંડકપદોમાં ક્રોધ-માન-માયા-અને લોભ એ ચાર પ્રકારના કષાય હોય છે. એકેન્દ્રિયોમાં તેનો ઉદય અસ્પષ્ટ હોય છે. દ્વીન્દ્રિયા-ત્રિકમાં કંઈક અધિક અધિક સ્પષ્ટ હોય છે. કષાય રહિત તો દેવળ વીતરાગ ભગવંતો અને સિદ્ધ પરમાત્માઓ જ છે.

સાતમું લેશ્યાદ્વાર

ગર્ભજતિયંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યોને છએ પ્રકારની લેશ્યાઓ હોય છે. એક સમયે એક જ લેશ્યા અન્તર્મુદ્રા સુધી રહી પુનઃ બદલાઈને બીજી લેશ્યા પ્રગટ થાય છે. એ પ્રમાણે સંપૂર્ણ ભવપર્યંત પરાવૃત્તિથી છએ લેશ્યા દ્રવ્યથી અને ભાવથી પણ હોય છે. તે દ્રવ્ય-ભાવનું સ્વરૂપ દ્વારવર્ણનમાં કહેલું છે.

૧ નારક	}	કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત.	}	વૈમાનિક દેવોને	}	તેજોઆદિ ૩ શુભ
૧ અગ્નિકાય						
૧ વાયુકાય						
૩ વિકલેન્દ્રિય						
		(૩ અશુભ)				

કયા નારકને કઈ અશુભ લેશ્યા તથા કયા વૈમાનિક દેવને કઈ શુભ લેશ્યા હોય તેનો વિસ્તાર અન્ય ગ્રંથોથી જાણવો *

* રતનપ્રભા અને શર્કરાપ્રભામાં સર્વ નારકોને કાપોતલેશ્યા, વાલુકા-પ્રભામાં સાધિક ૩ સાગરોપમસુધીના આયુષ્યવાળાને કાપોત અને તેથી અધિક આયુષ્યવાળાને નીલ લેશ્યા છે. પંકપ્રભામાં સર્વેને નીલ લેશ્યા છે. ધૂમપ્રભામાં સાધિક ૧૦ સાગરોપમ સુધીના આયુષ્યવાળાને નીલ, અને તેથી અધિક આયુષ્યવાળાને કૃષ્ણલેશ્યા છે. તથા છટ્ટી અને સાતમી નરકમાં સર્વેને કૃષ્ણલેશ્યા છે. અહિ પ્રૃથ્વીઓના અનુક્રમ પ્રમાણે અધિક અધિક ભલિન લેશ્યાઓ જાણવી.

વૈમાનિક દેવોમાં આ પ્રમાણે—

૧-૨ જા કંપનાદેવોમાં તેજોલેશ્યા, ૩-૪-૫ મા કંપના દેવોમાં

લેશ્યા ચાલુ અને ટમું ઇન્દ્રિય અને ટમું સમુદ્ધાતદ્વાર
જોઈસિય તેડલેસા, સેસા સન્વેવિ હંતિ ચડલેસા. ।
ઈન્દિયદારં સુગમં, મણુઆણં સત્ત સમુઘાયા, ॥૧૫॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ઝ્યોતિષ્કાસ્તેજોલેશ્યાકાઃ શેષાઃ સર્વેઽપિ ભવન્તિ ચતુર્લેશ્યાઃ ।
ઈન્દ્રિયદ્વારં સુગમં, મનુજાનાં સત્ત સમુદ્ધાતાઃ ॥ ૧૫ ॥

અન્વય સહિત પદ્યછેદ

જોઈસિય તેડ લેસા, સેસા સન્વે અવિ ચડલેસા હંતિ, ।
ઈન્દિય દારં સુગમં મણુઆણં સત્ત સમુઘાયા ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ :-

તેડલેસા = તેજો લેશ્યાવાળા	ઈન્દિયદારં = ઇન્દ્રિય દ્વાર
સેસા = શેષ-બાકીના	સુગમં = સુગમ-સહેલું
અવિ = ખણ	સમુઘાયા = સમુદ્ધાત

ગાથાર્થ :-

જ્યોતિષી તેજોલેશ્યાવાળા છે, અને શેષ સર્વે ચાર
લેશ્યાવાળા છે. ઇન્દ્રિયદ્વાર સહેલું છે, મનુષ્યોને સમુદ્ધાત
સાત હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

વિશેષાર્થ

જ્યોતિષીએ તેજોલેશ્યાજ હોય છે, બાકીના સર્વે ભવનપતિ
તથા વ્યન્તર એ અગિયાર ૬૩૬માં કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત
કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, કેટલાક નીલ લેશ્યાવાળા, કેટલાક કાપોત લેશ્યા-
વાળા અને કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત તેજો લેશ્યાવાળા હોય છે.

તથા પૃથ્વીકાય અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય એ ત્રણ ૬૩૬માં
પ્રત્યેક જીવને કૃષ્ણ-નીલ-અને કાપોત એ ૩ લેશ્યા પરાવૃત્તિથી

પદ્મલેશ્યા, ૬ ઠા કદ્દપથી સર્વાર્થસદ્ધ મુદ્રીમાં સર્વ દેવોમાં શુદ્ધલેશ્યા.
દશ્યોના અનુક્રમ પ્રમાણે એ લેશ્યાઓ અધિઃ અધિઃ વિશુદ્ધ બાજુથી.

(અદલાઈ અદલાઈને) પ્રાપ્ત થાય છે, અને ચોથી તેજોલેશ્યા તે ત્યારેજ હોય કે જ્યારે ઈશાનકદંપ મુખીમાંના તેજો લેશ્યાવાળા કોઈ દેવો બાહર લઙ્ગિપર્યાપ્ત પૃથ્વીમાં અથવા બાહરપર્યાપ્ત અપમાં તથા બાંપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યારે એ પૃથ્વી આદિક ૩ દંડકના જીવોને ભવના પહેલા અન્તર્મુહૂર્તમાં તેજો લેશ્યા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે, પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તે એ ત્રણ દંડકને પહેલી ૩ લેશ્યાજ હોય છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૬ લેશ્યા ॥

૧ ગાંભીર્ય	૧	૧ વૈમાનિકને ૩ (શુભ)
૧ ગાંભીર્ય	૧	૧ જ્યોતિષીને ૧ (તેજોલેગ)
૧ નારકને	૩ (અશુભ)	૧૬ શેષદંડકોને ૪ (પહેલી)
૧ અગ્નિકાયને		
૧ વાયુકાયને		
૩ વિકલેન્દ્રિયને	૩ (અશુભ)	

૨૪ દંડકમાં ઈન્દ્રિય દ્વાર

૫ સ્થાવરને એક સ્પર્શનેન્દ્રિય હોવાથી ૧ ઈન્દ્રિય છે. ક્ષીન્દ્રિયને સ્પર્શન અને રસના એ એ ઈન્દ્રિય છે. ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને ઘ્રાણેન્દ્રિય એ ૩ ઈન્દ્રિય છે. ચતુરિન્દ્રિયને સ્પર્શન-રસના-ઘ્રાણ અને ચક્ષુ એ ૪ ઈન્દ્રિય છે, અને બાકીના ૧૩ દેવદંડક, ૧ નારક, ૧ ગાંભીર્યતિય અને ૧ ગાંભીર્ય મનુષ્ય, એ સર્વ મળી ૧૬ દંડકોને સ્પર્શન-રસના-ઘ્રાણ-ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ ૫ ઈન્દ્રિયો છે. એ પ્રમાણે આ ઈન્દ્રિયદ્વાર સમજવામાં અત્યંત સરળ છે.

૭ સમુદ્ઘાતદ્વાર

ગાંભીર્ય મનુષ્યોને સાતેય સમુદ્ઘાત હોય છે. ત્યાં સંખ્યાબ વધના આચુત્યવાળા કર્મભૂમિના ગાંભીર્ય મનુષ્યોનેજ યથાસંભવ ૭ સમુદ્ઘાત છે, અને યુગલિકોને તો આદારક-વૈક્રિય-તૈજસ-અને કેવલિ સમુદ્ઘાત નથી, કેવળ વેદના, કપાય, અને મરણ એ ૩ સમુદ્ઘાત છે. પુનઃ અયુગલિક ગાંભીર્ય મનુષ્યોમાં પણ લઙ્ગિ રહિત મનુષ્યને પહેલા ૩ સમુદ્ઘાત, લઙ્ગિવંત છદ્મસ્થને

(અસર્વજ્ઞને) યથાસંભવ કેવલિ સમુદ્ધાત વિના *૩-૪-૫-૬ સમુદ્ધાત અને શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતને તો ૧ કેવલિ^૧ સમુદ્ધાતજ હોય છે. તથા સર્વત્ર સામાન્ય નિયમ એ છે કે-અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ કોઈ જીવને પ્રથમના ૩ સમુદ્ધાત હોઈ શકે છે.

સમુદ્ધાતોનાં નામો. +

વેયણ કસાય મરણે, વેડવ્વિય તેયણ ય આહારે ।

કેવલિ ય સમુદ્ધાયા, સત્ત ઇમે હુંતિ સન્નીણં ॥૧૬॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

વેદના કષાયો મરણ, વૈક્રિયસ્તૈત્તમશ્ચાહારકઃ ।

કૈવલિકશ્ચ સમુદ્ધાતા સત્તમે ભવન્તિ સંજ્ઞિનામ ॥ ૧૬ ॥

* વૈક્રિય લબ્ધિ-તૌજસ લબ્ધિ-અને આહારક લબ્ધિ એ ત્રણ લબ્ધિમાંની કોઈ પણ એક લબ્ધિવંતને ૪, બે લબ્ધિવંતને ૫, અને ત્રણે ય લબ્ધિવંતને ૬.

૧ પ્રશ્ન:- કેવલિ ભગવંત અનન્ત લબ્ધિવાળા છે તો તેમને વૈક્રિય આહાર અને તૌજસ સમુદ્ધાત (કે જે લબ્ધિવંતને હોય છે તે) કેમ નહિ ? અને નિર્વાણ પામતા હોવાથી મરણ સમુદ્ધાત કેમ નહિ ?

ઉત્તર :- લબ્ધિ ફેરવવી (પ્રગટ કરવી) તે પ્રમાદઅવસ્થા ગણાય છે, અને કેવલિ ભગવંત અપ્રમાદી છે, તથા તેમને લબ્ધિ ફેરવવાના પ્રયોજનનો અભાવ છે, માટે વૈં તૈં આહાર સમુદ્ધાત કેવલિ ભગવંતને ન હોય. તથા મરણ સમું પરભવમાં ઉત્પન્ન થનારને આત્મપ્રદેશનો દીર્ઘ દંડ કરવાથી કેટલાક જીવોને હોય છે, અને કેવલિ ભગવંતને પરભવમાં ઉત્પન્ન થવું નથી, તેમજ નિર્વાણ સમયે આત્મપ્રદેશ કંદુક (દડા) ની માફક પિંડિત થઈને ન્યય છે, માટે મરણ સમું નથી, તેમજ વેદનીયનો હૃદય છે, પણ વ્યાકુળતા તથા હીરણ્ય ન હોવાથી વેદનીય સમું નથી.

+ ૧૬ મી અને ૧૭ મી ગાથા કોઈ ખીજ ગ્રંથની છે, તેથી એને બાદ કરીને ૧૫મીથી ૧૮ મી જોડીને સમુદ્ધાતો વિચારતાં ૨૪ દંડોમાં સમુદ્ધાત મળી રહેશે. તથા ૧૬ મી ગાથા નામો માટે છે, અને ૧૭ મી ગાથા તેની સાથેના સંબંધથી આવી છે.

અન્ય સહિત પદ્યછંદ

વેયળ કસાય મરણે, વેડવ્વિય તેયણ ય આહારે
ય કેવલિ રમે સત્ત સમુઘાયા સન્નીળ હુંતિ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ

વેયળ=વેદના સમુદ્ધાત
કસાય=કપાય સમુદ્ધાત
મરણે=મરણ સમુદ્ધાત
વેડવ્વિય=વૈક્રિય સમુદ્ધાત
તેયણ=તૈજસ સમુદ્ધાત
ય=અને, તથા, વળી
આહારે=આહારક સમુદ્ધાત

કેવલિ=કેવલિ સમુદ્ધાત
ય=વળી, અને, તથા
સમુઘાયા=સમુદ્ધાત
સત્ત=સાત
રમે=એ
હુંતિ=હોય છે.
સન્નીળ=સંજ્ઞિ જીવોને

ગાથાર્થ:-

વેદના, કપાય, મરણ, વૈક્રિય, તૈજસ આહારક અને કેવલિ
સમુદ્ધાત છે. આ સાત સંજ્ઞિ જીવોને હોય છે. ॥ ૧૬ ॥

વિશેષાર્થ:-

પૂર્વે દ્વારવર્ણનમાં સંજ્ઞાત્રિકના (૩ સંજ્ઞાના) દ્વારમાં જે
દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે, તે સંજ્ઞા જે જીવોને હોય તે સંજ્ઞિ જીવ
કહેવાય, અને તે સંજ્ઞિ જીવને આ ગાથામાં કહેજ વેદનાદિક સાથે
સમુદ્ધાત યથાસંભવ હોય છે.

એગિંદિયાળ કેવલ-તેડ-આહારગવિણા ડ ચત્તારિ, ।

તે વેડવ્વિયવજ્જા વિગલા, સન્નીળ તે ચેવ ॥ ૧૭ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

એકેન્દ્રિયાણાં કેવલતૈજસાહારકાન્ વિના તુ ચત્વારઃ ।
તે વૈક્રિયવજ્જાં વિકલનાં સંજ્ઞિતાં તે ચૈવ ॥ ૧૭ ॥

અન્ય સહિત પદ્યછંદ,

એગિંદિયાળ કેવલ તેડ આહારગવિણા ડ ચત્તારિ ।

વિગલા વેડવ્વિયવજ્જા સન્નીળ ચેવ તે ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ :-

અગ્નિદિવાળ=એકેન્દ્રિય જીવોને
કેવલ=કેવલિ સમુદ્ધાત
તેજ=તૈજસ સમુદ્ધાત
આહારગ=આહારક સમુદ્ધાત
ચિણા=ચિના, સિવાય
ચ=ચળી
ચત્તારિ=ચાર સમુદ્ધાત

તે=તે (૪ સમુદ્ધાત)
વેડવિવય=વૈકિય સમુદ્ધાત
વજ્જા=વજિ^૧ત, રહિત, વિના
સિવાયના
સન્નીળ=સંજ્ઞિ જીવોને
તે=તે (સાતે) સમુદ્ધાત
ચેવ=નિશ્ચય

ગાથાર્થ :-

એકેન્દ્રિયોને કેવલિ, તૈજસ અને આહારક વિના ચાર હોય છે. અને વૈકિય સમુદ્ધાત વિના તે જ વિક્લેન્દ્રિયોને હોય છે, અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોને તે (સાત) હોય છે. ૧૧૭૭।

વિશેષાર્થ :-

એકેન્દ્રિયોને કેવલિ, તૈજસ અને આહારક એ ૩ સમુદ્ધાત વિના શેષ ૪ સમુદ્ધાત છે [વાયુકાયની અપેક્ષાએ], અને વાયુકાય સિવાયના પૃથ્વીકાય વિગેરે ૪ દંડકોમાં વૈકિય સમુદ્ધાત વિના ૩ સમુદ્ધાતજ હોય છે. તથા એ ૪ માંથી એક વૈકિય સમુદ્ધાત બાદ કરતાં શેષ ૩ સમુદ્ધાત વિક્લેન્દ્રિયોને હોય છે. અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોને તે તે સાતે ૫ સમુદ્ધાત છે.

પુનઃ લોકના પયંત લાગે નિરાબાધ સ્થાને રહેલા સૂક્ષ્માદિ એકેન્દ્રિયોને તથા પ્રકારના ઉપધાતનો અભાવ હોવાથી વેદના સમુદ્ધાત રહિત ૨ સમુદ્ધાત પણ હોય છે, અને શેષ સર્વ^૧ સૂક્ષ્મ તથા બાહર એકેન્દ્રિયોને ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે.

સમુદ્ધાત ચાલુ અને ૧૦મું દષ્ટિ દ્વાર.

પણ ગબ્ધતિરિ સુરેષ્ઠ, નારય વાઝસુ ચર, તિય સેસે ।
વિગલ દુ દિદ્ધિ, થાવર, મિન્છત્તિ, સેસ તિય દિદ્ધી ॥૧૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પઞ્ચ ગર્ભજતિર્યક્સુરયો-નારકવાય્વોઞ્ચત્વારણ્યઃ શેષેષુ
વિકલે દ્વે દૃષ્ટી સ્થાવરે મિથ્યેતિ શેષેસુ તિસ્ત્રો દૃષ્ટયઃ ॥૧૮॥

અન્યથ સહિત પદ્મછંદ

ગઘ્મ તિરિ સુરેસુ પળ, નારય વાઝસુ ચર, સેસે તિય
વિગલ દુ દિટ્ટી થાવર, મિચ્છ ત્તિ, સેસ તિય દિટ્ટી ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ:-

પળ=પાંચ સમુદ્ધાત
ચર=ચાર સમુદ્ધાત
દિટ્ટી=દૃષ્ટિ

મિચ્છ=મિથ્યા દ્રષ્ટિ
ત્તિ= ઈતિ (એ નામની)

ગાથાર્થ :-

ગર્ભજ તિર્યંચ અને દેવોને પાંચ, નારકો અને વાયુને
ચાર, અને બાકીનાઓને ત્રણ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને
બે દૃષ્ટિ, સ્થાવર જીવોને મિથ્યાત્વ એ નામની દૃષ્ટિ,
અને બાકીનાઓને ત્રણેય દૃષ્ટિ હોય છે. ॥ ૧૮ ॥

વિશેષાર્થ:-

ગર્ભજ તિર્યંચને આહારક સમુદ્ધાત અને કેવલિ સમુદ્ધાત
સિવાયના પાંચ સમુદ્ધાત હોય છે, કારણ કે તિર્યંચને ચારિત્ર
તથા પૂર્વલબ્ધિ (પૂર્વધરપણું) હોતું નથી, તેથી આહારક લબ્ધિ
નથી, અને કેવલજ્ઞાન ન હોવાથી કેવલી સમુદ્ધાત પણ નથી,
પરંતુ કેટલાક તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને દેશવિરતિ ચારિત્રને અનુસરતા
વ્રત-નિયમ તથા તપશ્ચર્યા હોવાથી તેવા ગર્ભજ તિર્યંચોને વૈક્રિય
લબ્ધિ અને તૈજસ લબ્ધિ હોવાથી વૈક્રિય સમુદ્ધાત અને તૈજસ
સમુદ્ધાત હોઈ શકે છે.

એ પ્રમાણે ગર્ભજતિર્યંચની પેઠે દેવોને વૈક્રિય લબ્ધિ તથા
તૈજસ લબ્ધિ વ્રત-તપશ્ચર્યાદિ ગુણોથી નહિ, પણ તથાપ્રકારના
ભવસ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે.

તથા નારક અને વાયુકાયને વેદના-કષાય-મરણ-અને વૈક્રિય
એ ૪ સમુદ્ધાત છે. ત્યાં વૈક્રિય લબ્ધિ એ બન્ને દાંડકોમાં ભવ
સ્વભાવથીજ હોય છે. [વૈક્રિય લબ્ધિવાળા કેટલાક પર્યાપ્ત વાયુ-
કાય જીવો દેવોથી અસંખ્ય ગુણ છે,]

॥ ૨૪ દંડકમાં ૭ સમુદ્ધાત ॥

૧ ગ૦ મનુષ્યને	૭	૧ નારકને	૪
૧ ગ૦ તિર્યચને	૫	૧ વાયુને	૪
૧૩ દેવદંડકમાં	૫	૭ શેષ દંડકમાં	૩

૧૦ મું દષ્ટિદ્વાર.

વિકલેન્દ્રિયને મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ એ બે દષ્ટિ હોય છે, મિથ્યાત્વ દષ્ટિ સર્વ વિકલેન્દ્રિયોને સર્વ અવસ્થામાં છે, પરંતુ સમ્યક્ત્વ દષ્ટિ તો સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વવાળો કોઈ જીવ અન્ય સ્થાનથી આવી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થયો હોય તે વખતે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો અવશ્ય મિથ્યા દષ્ટિ જ થાય છે.

તથા સ્થાવરના ૫ પાંચેય દંડકમાં ૧ મિથ્યાત્વદષ્ટિ જ હોય છે, અને શેષ ૧૬ દંડકના જીવો મિથ્યાત્વ-સમ્યક્ત્વ-અને મિશ્ર એ ત્રણેય દષ્ટિવાળા છે. દરેક દંડકમાં કોણ કોણ જીવો કયારે કયારે કઈ કઈ દષ્ટિવાળા હોય, તેનો વિચાર અન્ય પ્રશ્નોથી જાણવો.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૩ દષ્ટિ ॥

૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨ (મિ૦ ૫ સ્થાવરને ૧ (મિથ્યા૦)
સાસ્વા૦)	૧૬ શેષદંડકમાં ૩

૧૧ દર્શનદ્વાર

થાવર-વિ-તિસુ અચક્ષુ, ચરિંદિસુ તદ્દુગ સુદ મણિયં,
મણુગ્રા ચડંસણિગો, સેસેસુ તિગં તિગં મણિયં ॥૧૯॥

૧ કર્મઅંથના અક્રિયા પ્રમાણે તો બાહર પૃથ્વી-અપ્-અને પ્રત્યેક નિરૂપતિમાં પણ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે, માટે તે અપેક્ષાએ સ્થાવરના ૩ દંડકમાં ૨ દષ્ટિ અને ૨ દંડકમાં ૧ દષ્ટિ કહી શકાય, પરંતુ સિદ્ધાન્તમાં સર્વ એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો અભાવ કહ્યો હોવાથી એ પાંચેય દંડકમાં એક મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ

સ્થાવરદ્વિત્રિષ્વચક્ષુશ્ચતુરિન્દ્રિયેષુ તદ્વિક્રિં ધ્રુતે મણિતં
મનુજાશ્ચતુર્દર્શનિનઃ શેષેષુ ત્રિકં ત્રિકં મણિતં ॥ ૧૯ ॥

અન્ય સહિત ૫૬=૭૬

સુણ થાવર વિ તિસુ અચક્ષુ, ચરિરિદિસુ તદ્વદુગં મણિયં
મણુઆ ચર દંસણિણો, સેસેસુ તિગં તિગં મણિયં ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ :-

તિસુ=ત્રીન્દ્રિયોને વિષે
અચક્ષુ=અચક્ષુ દર્શન
તદ્=તે (દર્શન)
દુગં=એ
સુણ=સિદ્ધાંતમાં, શ્રુતમાં

મણિયં=કહ્યાં છે
ચર=ચાર
દંસણિણો=દર્શનવાળા
તિગં=ત્રણ દર્શન
તિગં=ત્રણ દર્શન

ગાથાર્થ :-

સિદ્ધાન્તમાં સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિયો, અને ત્રીન્દ્રિયોને અચક્ષુ દર્શન, [અને] ચતુરિન્દ્રિયને એ દર્શન, કહ્યાં છે, મનુષ્યો ચાર દર્શન-વાળા છે, અને બાકીનાઓને ત્રણ ત્રણ દર્શન કહ્યાં છે. ॥ ૧૯ ॥

વિશેષાર્થ :-

પાંચ સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રીન્દ્રિય, એ ૭ હંકમાં ૧ અચક્ષુ દર્શન જ હોય છે. તે અચક્ષુ દર્શન સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, શ્રોત્ર અને મનના લેદ્ધી ૫ પ્રકારનું છે. તેમાં પાંચ સ્થાવરમાં સ્પર્શન-ઈન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ એ જ અચક્ષુ દર્શન, દ્વીન્દ્રિયમાં સ્પર્શન અને રસના એ બે ઇન્દ્રિયોદ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ રૂપ અચક્ષુ દર્શન; ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શન, રસના અને ઘ્રાણ એ ૩ ઇન્દ્રિયો દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગરૂપ અચક્ષુ દર્શન હોય છે.

પ્રશ્ન :- કોઈ જીવ દર્શન રહિત હોય કે નહીં ?

ઉત્તર :- કોઈ કાળે કોઈ પણ જીવ દર્શન ગુણ રહિત ન જ હોય.

પ્રશ્ન :- તો પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તને ઇન્દ્રિયો વિના અચક્ષુર્દર્શન પણ શી રીતે હોય ?

ઉત્તર :- જેમ મતિજ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમરૂપ જ્ઞાન શક્તિ સ્વરૂપે ભાવ ઇન્દ્રિયો હોય છે. તેમ જ દર્શન શક્તિરૂપ ભાવ અચક્ષુર્દર્શન હોય છે.

તથા અહિં સૂક્ષ્મ ભાવમનરૂપ અચક્ષુર્દર્શન ભણતું, કારણ કે એકેન્દ્રિયાદિક અસંજિઓને જો કે દ્રવ્ય મનનો અભાવ છે, તો પણ ક્ષયોપશમરૂપ ભાવ મન તો અવશ્ય છે.

તથા ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન બંને છે, કારણ કે ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પણ છે, તેથી સ્પર્શન, રસના અને ઘ્રાણેન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ તે અચક્ષુર્દર્શન, અને ચક્ષુ દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ તે ચક્ષુર્દર્શન છે.

તથા ગર્ભજ મનુષ્યોને યથાસંભવ ચારેય દર્શનો છે, તેઓને અચક્ષુર્દર્શન પૂર્વેકિત રીતે પાંચેય પ્રકારતું છે. ચતુરિન્દ્રિય હોવાથી ચક્ષુર્દર્શન પણ છે, અને ચારિત્રાદિક ગુણથી પ્રાપ્ત કરેલ લઘિ પ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનવંતને (અને વિભંગજ્ઞાનીને) અવધિદર્શન છે, તથા કેવલિ ભગવંતને કેવળ દર્શન છે.

બાકીના કેવળા ૧૩, નારકના ૧, અને ગર્ભજ તિર્યંચના ૧ ૬૭૬માં ચક્ષુર્દર્શન અચક્ષુર્દર્શન અને અવધિદર્શન એ ૩ દર્શન છે, ગર્ભજ તિર્યંચોને વ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણથી લઘિ પ્રત્યયિક અને ૧૪ ૬૭૬માં ભવસ્વભાવે હોવાથી ભવ-પ્રત્યયિક અવધિદર્શન છે. અહિં એક જ આશ્રયિ સમકાળે કોઈને અચક્ષુર્દર્શન અથવા કેવળદર્શનમાંતું એક, કોઈને અચક્ષુઃ-ચક્ષુઃ એ ૨ દર્શન, અને કોઈને એ બેની સાથે અવધિ સહિત ૩ દર્શન હોય છે. પરંતુ સમકાળે ૪ દર્શન કોઈ પણ જીવને ન હોય.

૨૪ ૬૭૬માં ૪ દર્શન

૫ સ્થાવરને ૧ (અચક્ષુઃ)
૧ દ્વીન્દ્રિયને ૧ „
૧ ત્રીન્દ્રિયને ૧ „

૧ ચતુરિન્દ્રિયને ૨ (ચ૦અચ૦)
૧ ગ. મનુષ્યને ૪
૧૫ શેષમાં ૩ (કેવલ૦ વિના)

૧૨ જ્ઞાન અને ૧૩ અજ્ઞાન દ્વાર

અન્નાણ નાણ તિય તિય, સુરતિરિનિરણ, થિરે અનાણદુગં,
નાણનાણ દુ વિગલે, મણુણ પણ નાણ તિ અનાણા ॥૨૦॥

સંસ્કૃત અનુ. ૧૧૬

અજ્ઞાનજ્ઞાન (બો:) ત્રિકં ત્રિકં, સુરતિર્યગ્નૈરયિકેષુ, સ્થિરે અજ્ઞાનદ્વિકં ।
જ્ઞાનાજ્ઞાનદ્વિકં વિકલે, મનુજે પંચ જ્ઞાનાનિ ત્રીણ્યજ્ઞાનાનિ ॥૨૦॥

અન્ય સહિત ૫૬૨છેઃ

સુર તિરિ નિરણ તિય અનાણ, નાણ થિરે દુગં અનાણ તિય
વિગલે દુ નાણ અન્નાણ, મણુણ પણ નાણ તિ અનાણા ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ

દુગં=બે
નાણ=જ્ઞાન

અન્નાણ=અજ્ઞાન
દુ=બે

માર્થ :-

દેવ, તિયંચ અને નારકોને ત્રણ અજ્ઞાન તથા ત્રણ જ્ઞાન, સ્થાવરને બે અજ્ઞાન, વિકલેન્દ્રિયોને બે જ્ઞાન તથા બે અજ્ઞાન, અને મનુષ્યને વિષે પાંચ જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. ॥૨૦॥

વિશેષાર્થ :-

દેવના ૧૩ ૬૭૬, ગણજ તિયંચને ૧ ૬૭૬ અને નારકોના ૧ ૬૭૬ એ ૧૫ ૬૭૬માં મતિ અજ્ઞાન-શ્રુત અજ્ઞાન-અને વિભંગ જ્ઞાન એ ૩ અજ્ઞાન છે, તથા મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન એ ૩ જ્ઞાન છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને ૩ જ્ઞાન અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને ૩ અજ્ઞાન જાણવાં. તેમાં પણ પ્રત્યેક જીવ આશ્રયિ વિચારતાં એક જીવને સમકાળે કોઈને અવધિજ્ઞાન સહિત ૨ જ્ઞાન હોય તે કોઈને અવધિજ્ઞાન સહિત ૩ જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન તે દરેક સમ્યગ્દષ્ટિ છદ્મસ જીવને સમકાળે અવશ્ય હોય છે. તે પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન પણ સમકાળે અવશ્ય હોય છે, અને બે અવધિ-

જ્ઞાનની લાખવાળો હોય તો તેવા મિથ્યાદષ્ટિને વિભંગજ્ઞાન સહિત ૩ અજ્ઞાન સમકાળે હોય છે.

તથા સ્થાવરના ૫ દંડકમાં દરેક જીવને સમકાળે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડકમાં ૨ જ્ઞાન અને ૨ અજ્ઞાન હોય છે. પૂર્વ ભવમાં મરણથી અન્તર્મુઁ પહેલાં ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ થઈને પુનઃ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ, સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ સહિત મરણ પામી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ક્ષિપ્ત કાળ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ વર્તીતું હોય છે, તેથી તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયો ૨ જ્ઞાનવાળો કહેવાય છે; અને ત્યારબાદ સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી ૨ અજ્ઞાનવાળો કહેવાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યના ૧ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, તે સમજવું સુગમ છે. તેમાં પણ ૧ મનુષ્યને સમકાળે તો યથાક્ષંભવ ૨ અજ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૧ જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન×), ૨ જ્ઞાન, ૩ જ્ઞાન (મનઃ૦ વા અવધિ સહિત), અથવા ૪ જ્ઞાન હોય છે. પરંતુ સમકાળે ૫ જ્ઞાન હોય નહિ, તેમજ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બે પણ સમકાળે હોય નહિ.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન ॥

૧૩ દેવ દંડકમાં	૩-૩	૫ સ્થાવરને	૨ અજ્ઞાન
૧ ગ૦ તિર્યંચને	૩-૩	૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨-૨
૧ નારકને	૩-૩	૧ ગ૦ મનુષ્યને	૫-૩

* આ સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાય છે; અને કર્મગ્રન્થમાં તો બાં ૦ પયોત પૃથ્વી, અપૂકાય, અને પ્રત્યક વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં અને વિકલેન્દ્રિયોમાં પણ અપયોત અવસ્થામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. પરંતુ સાસ્વાદન સમ્યં ને અજ્ઞાન રૂપે ગણી એ આઠે દંડકમાં ૨ અજ્ઞાન ક્યાં છે.

× શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં આચારાંગાદિ શાસ્ત્રના જ્ઞાનીઓને શ્રુત-જ્ઞાન કહ્યું છે, તેથી તેવા શાસ્ત્રજ્ઞાન રહિત જીવોને મતિજ્ઞાન રૂપ ૧ જ્ઞાન હોય, એમ પણ કહ્યું છે.

૧૪ યોગદ્વાર

સચ્ચેઅર મીસ અસચ્ચમોસ મળ વય, વિઠવિ આહારે ।
 ઇરલં મીસા કમ્મણ, ઇય જોગા દેસિયા સમય ॥૨૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સત્યેતરમિશ્રાસત્યમૃષા, મનોવચસી વૈકિય આહારકઃ
 ઔદારિકો મિશ્રાઃ કાર્મણ, એતે યોગા દેશિતાઃ સમયે ॥૧૧॥
 અન્યથ સહિત પદ્ય છે

સચ્ચે અર મીસ અસચ્ચ-અમોસ મળ વય, વિઠવિ આહારે
 ઇરલં મીસા કમ્મણ, ઇય જોગા સમય દેસિયા ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ

સચ્ચ = સત્ય
 અર = ઈતર (અસત્ય)
 મીસ = મિશ્ર
 અસચ્ચમોસ = અસત્યામૃષા
 (વ્યવહાર)
 ઇરલં = ઔદારિક કાયયોગ

મીસા = (એ ૨ણે કાયના) મિશ્ર-યોગ
 અર = એ
 જોગા = ૧૫ યોગ
 દેસિયા = દર્શાવ્યા છે, કહ્યા છે
 સમય = સિદ્ધાન્તમાં

ગાથાર્થ :-

સત્ય-અસત્ય-મિશ્ર-અને અસત્ય-અમૃષા મન અને
 વચન, વૈકિય, આહારક, ઔદારિક, મિશ્ર, અને કાર્મણ
 એ પ્રમાણે શ્રી સિદ્ધાન્તમાં યોગો કહ્યા છે. ॥૨૧॥

વિશેષાર્થ :-

એ ૧૫ યોગાનું ૨૬૩૫ દ્વારવર્જનમાં કહ્યા પ્રમાણે અણુનું.
 ઇકારસ સુર નિરણ, તિરિણસુ તેર, પન્નર મણુણસુ, ।
 વિગલે ચડ, પળ વાણ, જોગતિગં વાવરે હોડ. ॥૨૨॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પચાદશ સુરનૈરયિકયોસ્તિર્યક્ષુ ત્રયોદશ, પચ્ચદશ, મનુજેષુ ।
વિકલે ચત્વારઃ, પચ્ચ વાતે (યૌ), યોગત્રિકં સ્થાવરે ભવતિ, ॥૨૨॥

અન્યથ સહિત પદ્મછંદ

સુર નિરપ્ત ઇક્કારસ, તિરિપ્તસુ તેર, મણુપ્તસુ પન્નર,
વિગલે ચ્ચ, વાપ્ત પળ, થાવરે તિગં જોગ દ્વોદ્વ ॥ ૨૨॥

શબ્દાર્થ:-

ઇક્કારસ=અગિયાર યોગ
તેર=તેર યોગ

પન્નર=પંદર યોગ
તિગં=ત્રણ

ગાથાર્થ

દેવ અને નારકોને અગિયાર, તિર્યચ્ચોને તેર, મનુષ્યોને
પંદર, વિકલેન્દ્રિયોને ચાર, વાયુકાયને પાંચ, અને સ્થાવરને
ત્રણ યોગ હોય છે. ॥ ૨૨ ॥

વિશેષાર્થ :-

હવે ૨૪ ઇંડકમાં ૧૫ યોગ આ પ્રમાણે—દેવના ૧૩ અને
નારકનો ૧ મળી ૧૪ ઇંડકમાં મનના ૪, વચનના ૪ મળી ૮ યોગ,
તથા વૈક્રિય-વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ્ય યોગ એ ૩ કાયયોગ સહિત
૧૧ યોગ છે. એ યોગ કયા વખતે કયા હોય ? તે સ્વરૂપ
અન્યાન્તરથી જાણવું.

x અહિં ૧૫ યોગ ક્યારે ક્યારે હોય તેની સંક્ષિપ્ત વિગત—૪ મનો-
યોગ મનઃપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ૪ વચન યોગ
પણ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક એ ત્રણ પોત-
પોતાની પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ઔદારિકમિશ્ર ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી
અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી (અને ફેટલાક આચાર્યોના મતે સરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ
થતા સુધી) અને કેવલિ સમુદ્ધાતમાં ૨-૧-૭ મા સમયે. એ પ્રમાણે
ઔ. મિશ્ર યોગ કર્મમિશ્રના અભિપ્રાયથી એ પ્રકારે છે. અને
સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈક્રિયના તથા આહારકના પ્રારંભમાં
પણ હોવાથી ૪ પ્રકારે છે વૈક્રિયમિશ્રયોગ મૂળ વૈ. ની અપેક્ષાએ
ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી, અને તિર્યચ્ચ-મનુષ્યના
ઉત્તર વૈક્રિયના પ્રારંભે અને સંહરણમાં. (એમ કર્મમિશ્રના અભિપ્રાયે ૩ પ્રકારે,

તથા ગભીજ તિયીંચના ૧ દંડકમાં ઔદારિક અને ઔદારિક મિશ્ર એ બે કાય યોગ સહિત (પૂર્વોક્ત ૧૧ યોગ મળી) ૧૩ યોગ છે, અને ગભીજ મનુષ્યમાં સર્વે ૧૫ યોગ છે.

વિકલેન્દ્રિયોના ૩ દંડકમાં ઔદારિક-ઔદારિક મિશ્ર-કાર્મણ્ય એ ત્રણ કાયયોગ, અને અસત્યામૃષા (બ્યવહાર) નામનો ૧ વચન યોગ મળી ૪ યોગ છે.

વાયુકાયના દંડકમાં ઔદારિક-ઔદારિક મિશ્ર, વૈક્રિય-વૈક્રિય મિશ્ર અને કાર્મણ્ય એ ૫ પ્રકારના કાયયોગ છે, કારણ કે કેટલાક બાહર પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવો વૈક્રિય લખિધવાળા હોય છે.

સ્થાવરના દંડકમાં ઔદા-ઔદા-મિશ્ર અને કાર્મણ્ય એ ૩ કાયયોગ જ હોય છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૧૫ યોગ ॥

૧૩ દેવ દંડકમાં	૧૧	૩ વિકલેન્દ્ર	૪
૧ નારકને	૧૧		
૧ ગાં તિયીંચને	૧૩	૧ વાયુને	૫
૧ ગાં મનુષ્યને	૧૫	૪ સ્થાવરને	૩

૧૫ ઉપયોગ દ્વાર.

તિ અનાણ નાણ પણ, ચડ દંસણ, બાર જિઅલવલ્લુવઓગા ।

ઇય બારસ ઉવઓગા મળિયા તેલુકદંસીર્હિ ॥૨૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ત્રીણ્યજ્ઞાનાનિ, જ્ઞાનાનિ પદ્મ, ચત્વારિ દર્શનાનિ દ્વાદશ જીવલક્ષ-
ગોપયોગાઃ एते द्वादश उपयोगा भणितस्त्रैलोक्यदर्शिभिः ॥ २३ ॥

અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉપર વૈક્રિયના પ્રારંભમાં વૈક્રિય મિશ્ર નહિ, તેથી ૨ પ્રકાર છે.) બાહારકમિશ્ર :બાહારક દેહના પ્રારંભે અને સંહરણમાં (એ કર્મો અભિપ્રાયઃ અને સિદ્ધાન્તમાં પ્રારંભ રહિત ૧ પ્રકાર). તથા તૈજસકાર્મણ્ય યોગ વક્રગતિએ પરભવમાં જતાં ૧-૨-૩ સમય સુધી, કેવલિ સમુદ્ધાતમાં ૩ જે ૪ થો અને ૫ મો, એ ત્રણ સમય સુધી. અને દરેકને ઉપત્તિના પ્રથમ સમયે ૫ણ.

અન્યથ સહિત પદચ્છેદ

તિ અનાળ, પળ નાળ, ચડ દંસળ, બાર જિઅ લક્ષણ ડવઓગા,
ઇય બારસ ડવઓગા તેલુકદંસીહિં મળિયા ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ

જિઅ=જીવના

લક્ષણ=લક્ષણ ૩૫

ઇય=એ, પૂર્વોક્ત

તેલુક=ત્રણ લોક, (ત્રણ જગતના

દંસીહિં=દર્શિઓએ, દેખના-

રાઓએ

ગાથાર્થ :-

ત્રાણ અજ્ઞાન, પાંચ જ્ઞાન, અને ચાર દર્શન (એ)
૧૨ જીવના લક્ષણ ૩૫ ઉપયોગો છે. અને તે ૧૨ ઉપ-
યોગો ત્રણ જગતના પદાર્થો દેખનાર શ્રી જિનેશ્વર
ભગવંતોએ કહ્યા છે ॥૨૩॥

ડવઓગા મણુણસુ બારસ, નવ નિરય તિરિય દેવેસુ, ।

વિગલદુગે પળ, છકં ચડરિંદિસુ, થાવરે તિયગં ॥૨૪॥

અંસ્કૃત અનુવાદ

ઉપયોગા મનુજેષુ દ્વાદશ, નવ નૈરયિકતિર્યગ્દેવેષુ ।

વિકલદ્વિકે પલ્લ, પદકં ચતુરિન્દ્રિયેષુ, સ્થાવરે ત્રયઃ ॥૨૪॥

અન્યથ સહિત પદચ્છેદ

મણુણસુ બારસ ડવઓગા, નિરય તિરિય દેવેસુ નવ ।

વિગલ દુગે પળ, ચડરિંદિસુ છકં, થાવરે તિયગં ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ

દુગે=દ્વિકમાં, ૨ લેદમાં

પળ=પાંચ ઉપયોગ

છકં=છ ઉપયોગ

તિયગં=ત્રણ

ગાથાર્થ :-

ઉપયોગો-મનુષ્યોને બાર, નારક, તિર્યંચ અને દેવોને
નવ, એ વિકલેન્દ્રિયોને પાંચ, ચતુરિન્દ્રિયને છ, અને સ્થાવરને
ત્રણ હોય છે.

વિશેષાર્થ :-

એ પૂર્વ ગાથામાં ૧૨ પ્રકારના ઉપયોગમાંથી ગણી જ મનુ-

૦ ચોને યથાસ્થિત ૧૨ ઉપયોગ હોય છે. નારકના દંડકમાં મનઃ પર્યાવજ્ઞાન, દેવજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સહિત ૯ ઉપયોગ હોય છે, તેમ જ મહાજ તિર્યચમાં અને દેવના ૧૩ દંડકમાં પણ એજ ૯ ઉપયોગ હોય છે. દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય એ બે વિકલેન્દ્રિયોમાં ૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુ દર્શન એ ૫ ઉપયોગ છે, ચતુરિન્દ્રિયમાં એ જ ૫ ઉપયોગ ઉપરાંત ૧ ચક્ષુદર્શન સહિત ૬ ઉપયોગ છે, અને સ્થાવરના પાંચેય દંડકમાં ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુદર્શન સહિત ૩ ઉપયોગ છે. અહિં કયું જ્ઞાન તથા કયું અજ્ઞાન હોય, તે જ્ઞાન અજ્ઞાનદ્વાર પ્રસંગે ૨૦ મી ગાથામાં કહેવાઈ ગયું છે, તથા એક જીવને સમકાળે કેટલા ઉપયોગ હોય ? તે પણ ૧૯ મી તથા ૨૦ ગાથાના અર્થમાંથી સમજી લેવું.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૧૨ ઉપયોગ ॥

૧ ગાં મનુષ્યને	૧૨	૧ દ્વીન્દ્રિયને	૫
૧ નારકને		૧ ત્રીન્દ્રિયને	
૧ ગાં તિર્યચને	૯	૧ ચતુરિન્દ્રિયને	૬
૧૩ દેવદંડકમાં		૫ સ્થાવરને	૩

૧૬ ઉપપાત,

સંસ્થમસંસ્થા સમપ ગઘ્મતિરિ વિગલ નારય સુરા ય ।

મણુઆ નિયમા સંસ્થા, વણંતા, થાવર અસંસ્થા ॥૨૫॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સંસ્થેયા અસંસ્થેયાઃ સમપે ગર્ભજતિર્યગ્વિકલનારકસુરાઃ ।

મણુજા નિયમાત્સંસ્થેયા, વના અનન્તાઃ, સ્થાવરા અસંસ્થેયાઃ ॥૨૫॥

અન્યથ સહિત પદ્યછંદ

સમપ ગઘ્મ તિરિ વિગલ નારય ય સુરા સંસ્થ અસંસ્થા ।

મણુઆ નિયમા સંસ્થા, વણ અણંતા, થાવરા અસંસ્થા ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :-

સંસ્થ=સંખ્યાત

અસંસ્થા=અસંખ્યાત, અસંખ્ય

સમપ=એક સમયમાં

નિયમા=નિયમથી, નિશ્ચય

સંસ્થા=સંખ્યાતજ

વણ=વનસ્પતિ જીવો

અણંતા=અનન્ત

અસંસ્થા=અસંખ્યાત, અસંખ્ય

ગાથાર્થ :-

એક સમયમાં—ગર્ભજ તિર્યચ, વિકલેન્દ્રિયો, નારકો, અને દેવો સંજ્યાત અથવા અસંજ્યાત, મનુષ્યો સંજ્યાતજ, વનસ્પતિ જીવો અનન્ત અને સ્થાવરો અસંજ્યાત. ॥ ૨૫ ॥

વિશેષાર્થ :-

હવે ૧૬ માં ઉપપાત દ્વારમાં ગર્ભજ તિર્યચનો ૧, વિકલેન્દ્રિયના ૩, સાત નારકોના ૧ અને દેવના ૧૩ દંડક મળીને ૧૮ દંડકના જીવો એક સમયમાં સમકાળે ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ સંજ્યા વડે સંજ્યાત^૧ ઉત્પન્ન થાય તેમજ અસંજ્યાત^૨ પણ ઉત્પન્ન થાય, કારણ કે એ પ્રત્યેક દંડકના જીવો ઉત્કૃષ્ટથી × અસંજ્ય અસંજ્ય છે, માટે એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંજ્ય પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યો ૧ સમયમાં નિશ્ચયતઃ ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ સંજ્યા-વડે અવશ્ય સંજ્યાતજ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ અસંજ્ય કે^૩ અનન્ત ઉત્પન્ન ન થાય, કારણ કે ગર્ભજ મનુષ્યોની આ જગતમાં સર્વ સંજ્યા ૪૨૬ અંક જેટલી સંજ્યાજ છે.

તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકમાંના ૧ વનસ્પતિકાય એક સમયમાં અનન્ત ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાહર નિગોદ રૂપ વનસ્પતિ જીવો આ જગતમાં જઘન્યથી પણ અનન્ત છે, પરંતુ અસંજ્યાત કે સંજ્યાત નથી. અહિં વિશેષ એ છે કે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવો અનન્ત નથી, પરંતુ અસંજ્યજ છે. માટે પ્રત્યેક વનસ્પતિ તો એક સમયમાં અસંજ્ય જ ઉત્પન્ન થાય, અને શેષ ૪

૧-૨-૩ સંજ્યાત, અસંજ્યાત અને અનન્ત એ અનુક્રમે અધિક અધિક સંજ્યાગણિતના ૩ ભેદનું સ્વરૂપ અનુરૂપ કર્મક્રમ આદિ ક્રિયાથી જાણવું.

× દેવના વૈમાનિક દંડકમાં એટલું વિશેષ છે કે ૯ માં ૬૬૫થી અનુત્તર સુધીના વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પત્તિ અને વ્યવન એક સમયમાં સંજ્યાત સંજ્યાતનુંજ છે, કારણ કે એ દેવોની ગતિ-આગતિ દેવળ ગર્ભજ મનુષ્યમાં છે.

૪. ૭૮૨૨૮૧૬૨, ૫૧૪૨૬૪૨, ૩૭૫૯૩૫૪, ૩૯૫૦૩૩૬ આ સંજ્યાએ ગર્ભજ મનુષ્યો હોય છે.

સ્થાવરો સૂક્ષ્મ અથવા બાહર જીવો પણ જગતમાં અસંખ્ય અસંખ્યજ છે, પરંતુ અનન્ત કે સંખ્યાત નથી. નેથી એ ૪ દંડકના જીવ ૧ સમયમાં સમકાળે (૧-૨-૩ ઈત્યાદિ સંખ્યાત નહિ પરંતુ) અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપપાત ચાલુ. ૧૭મું અથવા ૨૦ ૧૮મું સ્થિતિ.

અસન્નિ નર અસંભા, જહ ઉવવાણ તહેવ વવણેવિ ।

બાવીસ સગ તિ દસદામ-સગત ઉક્કિદ પુઠવાઈ ॥૨૬॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

અસંજ્ઞિનર અસંખ્યેષ, જગતસ્તથૈવ ચ્યવનમણિ.

દ્વાવિંશતિસપ્તદશવર્ષ-સાત તત્કૃષ્ટ પૃથ્વીયાદયઃ ॥ ૨૬ ॥

અન્યથ સહિત ૫૬-છેદ.

અમન્નિ નર અસંભા, જહ ઉવવાણ તહ એવ વવણે અવિ.

પુઠવાઈ ઉક્કિદ બાવીસ સગતિ દસ સહસ્સ વાસ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:-

અસન્નિ=અસંજ્ઞિ, સમ્ભૂચ્છિમ
અસંભા=અનંધ્ય
જહ=જેમ, જેવી રીતે, જે
તહ=તેની રીતે, તેમ
એવ=જે

અવિ=પણ
સગ=સાત (હજાર વર્ષ)
તિ=ત્રણ (હજાર વર્ષ)
વાસ=વર્ષ
ઉક્કિદ=ઉત્કૃષ્ટ ૮થ

ગાથાર્થ :-

અસંજ્ઞિ મનુષ્યો અસંખ્ય છે. જેમ ઉપપાત તેમજ ચ્યવન છે. પૃથ્વીકાયાદિક ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ, સાત, ત્રણ, અને દશ હજાર વર્ષ (રહે છે.)

વિશેષાર્થ :-

૧ અસંજ્ઞિ મનુષ્યો (સમ્ભૂચ્છિમ મનુષ્યો) જેઓ મનુષ્યના અપવિત્ર (૧૪) સ્થાનોમાં (વિષ્ણુ-મૂત્ર-પ્રસ્વેદ વિગેરેમાં) ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ જગતમાં સર્વ સંખ્યાએ અસંખ્યાતજ હોય છે.

૧ આ પ્રકરણને વિષે દંડકના બેદમાં અસંજ્ઞિ મનુષ્ય ગણ્યા નથી, તેપણ અહિં ઉત્પત્તિ-ચ્યવનના દ્વારમાં અસંજ્ઞિ મનુષ્ય પ્રસંગે જણાવ્યા છે.

તેથી એક સમયમાં તેઓની ઉત્પત્તિ પણ સમકાળે અસંખ્ય જોડેલી છે, ૧૧ીં આ સમ્પૂર્ણિત મનુષ્યો કેટલીક વાર ૨૪ મુદ્દર્ત સુધી બિલકુલ નથી હોતા એમ પણ બને છે.

હવે ૧૭ માં જ્યવન દ્વારમાં સર્વેદંડકોના વ્યવનની - મરણની સમકાલ સંખ્યા પણ સર્વાંશે ૧૬ માં ઉપપાતદ્વાર તુલ્ય બાજુવી.

૥૨૪ દંડકમાં સમકાળે ઉપપાત વ્યવનની સંખ્યા ૥૥

૧ ગાં તિયંચ	} સંખ્યાત અસંખ્યાત	૧ ગાં મનુષ્ય	સંખ્યાત
૩ વિકલેન્દ્રિય		૧ વનરુપિ	અનન્ત
૧ નારક		૪ સ્થાવર	અસંખ્ય
૧૩ દેવ			

પ્રસંગત : વિરહદ્વાર

૭ નારકના ૧ દંડકમાં ઓઘથી ૧૨ મુદ્દર્ત અને પ્રત્યેક નરક પૃથ્વીમાં વિચારીએ તો પહેલી પૃથ્વીમાં ૨૪ મુદ્દર્ત, ૨ જીમાં ૭ દિવસ, ૩ જીમાં ૧૫ દિવસ, ૪ થીમાં ૧ માસ, ૫ મીમાં ૨ માસ, ૬ થીમાં ૪ માસ, ૭ મીમાં ૬ માસ, ઉત્કૃષ્ટ^૧ વિરહકાળ છે. અને જઘન્યથી ૧ સમય છે.

ચારે નિકાયના દેવોમાં ઓઘથી ૧૨ મુદ્દર્ત, અને ભિન્ન ભિન્ન વિચારીએ તો ૧૦ ભવનપતિમાં, વ્યત્તરમાં, જ્યોતિષીમાં, (એ ૧૨ દંડકમાં) પ્રત્યેકમાં ૨૪ મુદ્દર્તનો વિરહ છે. તથા વૈમાનિક દેવોમાં સામાન્યથી ૨૪ મુદ્દર્તનો છે. અને ભિન્ન ભિન્ન વિચારતાં ૧-૨જા કલ્પમાં ૨૪ મુદ્દર્ત, ૩ જા કલ્પે ૯ દિવસ ૨૦ મુદ્દર્ત, ૪થા કલ્પે, ૧૨ દિવસ ૧૦ મુદ્દર્ત, ૫ મા કલ્પે ૨૨|| દિવસ, છઠ્ઠે ૪૫ દિવસ, ૭ મે ૮૦ દિવસ, ૮ મે ૧૦૦ દિવસ, નવમે ૧૦ માસ, ૧૦ મે ૧૧ માસ, ૧૧-૧૨ મે ૧૦૦ વર્ષ (લગભગ), ખેડા ૩ ઐવેયકે ૧૦૦૦

૧ અર્થાત્ જ્યાં જોડેલો વિરહ કહ્યો છે, ત્યાં તેટલા કાળ સુધી કાર્મ નવો જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિં તે ઉપપાત વિરહ અને તેટલા કાળ સુધી તે દંડકમાંથી કોઈ પણ જીવ મરણ ન પામે તે જ્યવન વિરહ.

વર્ષની અંદર, બીજા ૩ ઐવેયકે ૧ લાખ વર્ષની અંદર, ત્રીજા ઐવેયકે ૧ કોડ વર્ષની અંદર, ૪ અનુત્તરોમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ તથા સર્વાર્થે પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છે, અને સર્વત્ર જબન્ય વિરહ એક સમય છે.

ગભૈજ તિર્યચમાં ૧૨ યુદ્ધર્ત, ગભૈજ મનુષ્યમાં ૧૨ યુદ્ધર્ત, ૫ એકેન્દ્રિયોમાં વિરહકાળ નથી અને ૩ વિકલેન્દ્રિયોમાં પ્રત્યેકમાં એકેક યુદ્ધર્ત, વિરહકાળ છે. સર્વત્ર જબન્ય વિરહ (૫ એકેન્દ્રિય વિના) ૧ સમય છે.

૨૪ દંડકમાં સ્થિતિ દ્વાર

હવે ૧૮ મા સ્થિતિદ્વારને વિષે પ્રથમ પૃથ્વીકાયનું ૨૨૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય કહ્યું તે બાદર પર્વાતિ ખર પૃથ્વીકાયનું (રત્ન, મણિ વિગેરેનું) બાણનું. એ રત્ન, મણિ વિગેરે નક્કર પૃથ્વીઆ તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલી હોય તો એટલા વર્ષ સુધી જીવે છે. અને શેષ પૃથ્વીઆનું એથી ન્યૂન અનેક પ્રકારનું બાણનું એજ પ્રમાણે બાદર પર્વાતિ અપકાય, બાદર પર્વાતિ વાયુકાય, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું અનુક્રમે ૬૦૦૦-૩૦૦૦-૧૦૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય છે. તે પછી તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલા સ્થિર અપકાયાદિનું બાણનું.

તિદિણગિ, તિપલ્લાઝ નરતિરિ, સુરનિરય સાગર તિત્તીસા, ।

વંતર પલ્લે, જોડસ-વરિસલક્ષાદિયં પલિયં, ॥૨૭॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ત્રિદિનોઽગ્નિસ્ત્રિપલ્યાયુષ્કૌ નરતિર્યઞ્ચૌ સુરનૈરયિકૌ સાગરત્રયસ્ત્રિ-
શત્કૌ, વ્યન્તરસ્ય પલ્યં, ડ્યોતિપો વર્ષલશ્ચાધિકં પલ્યમ્ ॥ ૨૭ ॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨છેદ.

અગ્નિગતિ દિણ, નર તિરિ તિ પલ્લ આઝ, સુર નિરિય તિત્તીસા સાગર,
વંતર પલ્લે, જોડસ લક્ષ્વરેસ અદિયં પલિયં ॥ ૨૭ ॥

૧ જેમકે-સોનાનું ૧૦૦૦ વર્ષ, ખડીનું ૧૨૦૦૦ વર્ષ, રેતીનું ૧૪૦૦૦ વર્ષ, મણિસિલનું ૧૬૦૦૦ વર્ષ, કાંકરાનું ૧૮૦૦૦ વર્ષ ઇત્યાદિ આયુષ્ય નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલ સુવર્ણ આદિકનું કહ્યું છે.

શબ્દાર્થ:—

તિ દિગ્=ત્રણ દિવસ
અગ્નિ=અગ્નિકાયનું
તિ પલ્લ=ત્રણ પદ્યોપમ
આઠ=આયુષ્ય
સાગર=સાગરોપમ
તિત્રીસા=તેત્રીશ

પલ્લ=એક પદ્યોપમ
વરિસ=વર્ષ
લક્ષ=એક લાખ
અહિય=અધિક
પલ્લિય=પદ્યોપમ

અગ્નિકાયનું ત્રણ દિવસ, ગર્ભજ-મનુષ્ય અને તિયંચનું ત્રણ પદ્યોપમ, દેવ અને નારકનું તેત્રીશ સાગરોપમ, વ્યન્તરોનું એક પદ્યોપમ, અને જ્યોતિષી દેવોનું એક લાખ વર્ષ અધિક એક પદ્યોપમ આયુષ્ય છે. ૥૨૭૥

વિશેષાર્થ:—

નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલા બાદર પર્યાપ્ત અગ્નિકાયનું આયુષ્ય ૩ દિવસનું છે.

પ્રશ્ન:—દ્વારિકા નગરીનો દાહ-અગ્નિ ૬ માસ સુધી રહેલો સંભળાય છે, તો તે રીતે અગ્નિનું ૬ માસ જેટલું અધિક આયુષ્ય કેમ નહિ ?

ઉત્તર:—એ રીતે વિચારતાં ૧૦ વર્ષોનો અને પૃથ્વીઓ અનેક કોડ વર્ષોથી છે, નદીઓ અને સરુદ્રો અનેક કોડ વર્ષોના છે, તો તે પૃથ્વીકાય અને અપકાયનું આયુષ્ય ૨૨૦૦૦ તથા ૭૦૦૦ વર્ષનું કેમ ગણાય ? માટે અહિં તો તે તે કાયના પિંડનું આયુષ્ય કહેવાતું નથી. પરંતુ તે પિંડમાંના પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવનું જ આયુષ્ય કહેવાય છે. તે કારણથી તે દ્વારિકાનો અગ્નિ ૬ માસ રહ્યો, તે અનેક વાર અનેક અગ્નિ જ્યોતના જન્મ-મરણના પ્રવાહથી રહ્યો છે, માટે અગ્નિના ૧ જીવન આયુષ્ય શ્રી સર્વજ્ઞોએ ૩ દિવસનું કહ્યું છે, એમ જાણવું.

તથા મનુષ્યોનું અને તિયંચોનું આયુ: ૩ પદ્યોપમ કહ્યું, તે દેવકૃદ-ઉત્તરકૃદના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો તથા યુગ-

સિક્ક તિય^૧ચોનું અને બરન, ઐરયનમાં પહેલા આગને વિષે વર્તતા યુગલિક મનુષ્ય તિય^૨ચોનું જાણવું. શેષ મનુષ્ય-તિય^૩ચોનું આયુષ્ય તેથી ન્યૂન અનેક પ્રકારનું છે.

વૈમાનિક દેવનું તથા નરકનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ છે, તે પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવ તથા સાતમી પૃથ્વીના નારકોના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ છે, વ્યંતરદેવતાઓનું એક પલ્લયોપમ છે. પરન્તુ દેવીઓનું તો ઉત્કૃષ્ટ ૭૫ પલ્લયોપમ છે. તેમજ જ્યોતિષીમાં ૧ લાખ વર્ષ અધિક પલ્લયોપમ આયુષ્ય છે, તે ચન્દ્રના વિમાનવાસી પુરુષદેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે, તથા ચન્દ્રનું પોતાનું (ઈન્દ્રનું) પણ છે, એમ જાણવું.

અસુરાણ અહિય અયરં, દેસૂણ દુપલ્લયં નવ નિકાણ .

વારસ-વાસૂણવણદિણ-છમ્માસુક્કિટ્ટ વિગલાઝ; ॥૨૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અસુરાણામધિકમતરં, દેશેનદ્વિપલયં નવનિકાયેષુ
દ્વાદશવર્ષેનપચ્છાશદ્દિનવણમાસા ઉત્કૃષ્ટં વિકલાયુઃ ॥૨૮॥

અન્યથ સહિત પદ્યઃ

અસુરાણ અયરં અહિય, નવ નિકાણ દેસ ઝગ દુ પલ્લયં.
વિગલ ઝકિટ્ટ આઝ-વારસ વાસ, ઝગવણ દીણ, છ માસા ॥૨૮॥
શબ્દાર્થ :-

અસુરાણ=અસુરકુમારોનું
અહિય=કંઈક અધિક (પલ્લયોપમનો
અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક)
અયરં=૧ સાગરોપમ
દેસૂણ=કંઈક ન્યૂન (પલ્લયોપમનો
અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન)
દુ પલ્લયં=બે પલ્લયોપમ
નવ=(નાગકુમાર વગેરે) નવ

નિકાણ=નિકાયાને ત્રિષે
વારસ=ભાર
વાસ=વાસ
ઝગવણ=આગણુપચાસ
દિણ=દિવસ
છમ્માસ=૬ માસ
ઝકિટ્ટ=ઉત્કૃષ્ટ
આઝ=આયુષ્ય

ગાથાર્થ :-

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય—અસુરકુમારોનું કંઈક અધિક એક
'સાગરોપમ, નવનિકાયાનું કંઈક ન્યૂન બે પલ્લયોપમ, અને

વિકલેન્દ્રિયોનું અનુક્રમે બાર વર્ષ, યોગણ્ણપચ્ચાસ દિવસ, અને છ માસ છે, ॥ ૨૮ ॥

વિશેષાર્થ:—

॥ ૨૪ દંડકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય-સ્થિતિ ॥

૧ પૃથ્વીકાયનું ૨૨૦૦૦ વર્ષ	૧ વ્યન્તરનું ૧ પદ્યોપમ
૧ અપૂકાયનું ૭૦૦૦ વર્ષ	૧ બ્યોતિપીનું ૧ પદ્યોપમ અને
૧ વાયુકાયનું ૩૦૦૦ વર્ષ	૧ લાખ વર્ષ
૧ વનસ્પતિનું ૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ અસુર૦નું સાધિક ૨ સાગર૦
૧ અગ્નિકાયનું ૩ દિવસ	૮ ભવન૦નું દેશોન ૨ પદ્યો
૧ ગ૦ મનુષ્યનું ૩ પદ્યોપમ	૧ દ્વીન્દ્રિયનું ૧૨ વર્ષ
૧ ગ૦ તિર્થંચનું ..	૧ ત્રીન્દ્રિયનું ૪૮ દિવસ
૧ વૈમાનિક દેવનું ૩૩ સાગરોપમ	૧ ચતુરિન્દ્રિયનું ૬ માસ
૧ નારકનું ..	

બ્રધન્ય આયુ:સ્થિતિ

પુઢવાઈદસપયાણં અંતમુહુત્તં જહન્ન આઝઠિઈ, ।
દસસહસવરિસઠિઈઆ ભવણાહિવનિરયવંતરિયા ॥૨૯॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પૃથ્વ્યાદિદશપદાના-મન્તર્મુહૂર્ત્તં જઘન્યાયુ:સ્થિતિ: ।
દશસહસવર્ષસ્થિતિકા ભવનાધિપનૈરગ્નિકવ્યન્તરા: ॥૨૯॥

અન્યથ સહિત પદ=છે:

પુઢવિ આઈ દસ પયાણં જહન્ન આઝઠિઈ અંતમુહુત્તં,
ભવણાહિવ નિરય વંતરિયા, દસ સહસ વરિસ ઠિઈઆ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ

પુઢવાઈ (પુઢવિ આઈ)=પૃથ્વીકાય
ચિગેરે

દસ પયાણં=૬૧ પદોનું (૧૦
દંડકપદોનું

દસસહસ=૬૨ ૬૭૨

વરિસ=૫૫

ઠિઈઆ=સ્થિતિવાળા, આયુષ્ય-
વાળા

અંતમુદ્દત્ત=અન્તમુદ્દત્ત
આર્ઠાદિ=આયુષ્યસ્થિતિ

મવગાદિવ=ભવનાદિપ. ભવન-
પતિ

—: ગાથાર્થ :—

પૃથ્વીકાય વિગેરે દશ પદોની જઘન્ય આયુષ્ય સ્થિતિ અન્તમુદ્દત્ત છે, ભવનપતિ, નારક અને વ્યન્તરો દશ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા છે. ॥૨૯॥

વિશેષાર્થ :—

અહિં ૧૦ પદ કહ્યાં, તે પૃથ્વી-અપ-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય—ચતુરિન્દ્રિય-ગર્ભજતિર્યચ અને ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૧૦ દંડક બાણવા. આગળની ગાથાઓમાં પણ જ્યાં જ્યાં ૧૦ પદ કહેવાય ત્યાં ત્યાં એ ૧૦ દંડક બાણવા.

આયુઃ—સ્થિતિ ચાલુ, ૧૯મું પર્યાપ્તિ દ્વાર.

વેમાણિય-જોઈસિયા પલ્લ-તયદ્વંસ આઝઆ હુતિ ।

સુરનરતિરિનિરણસુ છ પજ્જતી, થાવરે ચઝગં, ॥૩૦॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

વૈમાનિકજ્યોતિષ્ઠાઃ, પલ્યતદદ્વાંશાયુષ્ઠા ભવન્તિ.

સુરનરતિર્યગૈરયિકેષુ શ્દ પર્યાપ્તયઃ, સ્થાવરે ચતુષ્કમ્ ॥૩૦॥

અન્ય સહિત ૫૬૨૭૬.

વેમાણિયજોઈસિયા પલ્લ-તય અદ્વ અંસ-આઝઆ હુતિ.

સુર નર તિરિ નિરણસુ છ પજ્જતી, થાવરે ચઝગં ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ:—

પલ્લ=એક પદ્યોપમ
તય=તેના (પદ્યોપમના)
અદ્વંસ=આઠમો ભાગ

આઝઆ=આયુષ્યવાળા
હુતિ=હોય છે
ચઝગં=૪ પર્યાપ્તિ

ગાથાર્થ :—

વૈમાનિકો અને જ્યોતિષીઓ અનુક્રમે પદ્યોપમ અને તેના આઠમા ભાગના આયુષ્યવાળા છે. દેવ, મનુષ્ય,

તિર્થંચ અને નારકોને છ પર્યાપ્તિ હોય છે, સ્થાવરને ચાર હોય છે. ॥ ૩૦ ॥

વિશેષાર્થ :-

વૈમાનિકોનું જઘન્ય આયુષ્ય ૧ પદ્યોપમ છે, તે સૌધર્મકલ્પના પહેલા પ્રતરના દેવોની અપેક્ષાએ છે, તથા જ્યોતિષીઓનું જઘન્ય આયુષ્ય $\frac{1}{2}$ પદ્યોપમ છે, તે તારાની દેવીઓનું છે, પરંતુ અન્ય ગ્રંથોમાં તેો સાધિક $\frac{1}{2}$ પદ્યોપમ એટલે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સહિત એક અષ્ટમાંશ પદ્યોપમ કહ્યું છે, અને તે કિંચિત્ અધિકતાની અહિં વિવક્ષા નથી, એમ બાણુવું.

॥ ૨૪ દંડકમાં જઘન્ય આયુષ્ય ॥

૧૦ પૃથ્વીકાયાદિ	અન્તર્મુઠ	૧ વ્યન્તર	૧૦૦૦૦ વર્ષ
૧૦ ભવનપતિ	૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ વૈમાનિકનું	૧ પદ્યોપ
૧ નારક	„	જ્યોતિષી	$\frac{1}{2}$ પદ્યોપ

પર્યાપ્તિ દ્વાર

દેવના ૧૩, ગાં તિર્થંચનો ૧, ગાં મનુષ્યનો ૧ અને સાત નારકનો ૧, એ ૧૬ દંડકોમાં આહાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-શ્વાસ-ભાષા-અને મન: એ છએ પર્યાપ્તિ હોય છે, તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકોમાં ભાષા અને મન સહિત ૪ પર્યાપ્તિ છે.

પર્યાપ્તિ ચાલુ, ૨૦મું કિમાહારદ્વાર અને ૨૧મું સંજિદ્વાર.

વિગલે પંચ પજ્જત્તી. છદ્ધિસિઆહાર દોહ સવ્વેસિં, ।

પળગાઇપ્પ મયણા, અહ સન્નિતિયં મણિસ્સામિ ॥ ૩૧ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વિકલે પન્ન પર્યાપ્તયઃ, ષડ્દિગાહારો ભવતિ સર્વેપામ્,
પનકાદિપદે મજના. અથ સંજ્ઞિત્રિકં મણિષ્યામિ, ॥ ૩૧ ॥

અન્વય સહિત પદ્મછંદ

વિગલે પંચ પજ્જત્તી. સવ્વેસિં છ દ્ધિસિ આહાર દોહ,
પળગ આઇ પ્પ મયણા. અહ સન્નિતિયં મણિસ્સામિ ॥૩૧॥

છદિસિ=૬ દિશિનો

આહાર=આહાર

હોડ=હોય છે.

સત્વેસિ=સત્ ૬ંડકના જીવોને

પણગાઢ=સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ આદિ (૫)

પણ=(૬ંડક) પદમાં

મયળા=ભજના, હોય ન હોય,
અનિયમ

અહ=હવે

મળિસ્મામિ=કહીશ

ગાયાર્થ :-

વિકલેન્દ્રિયને પાંચ પર્યાપ્તિ છે. સૂવેને છ દિશાનો આહાર હોય છે, પણ પનગ વિગેરે પદોને ભજના હોય છે. હવે ત્રણ સંજ્ઞિઓ કહીશ. ॥ ૩૧ ॥

વિશેષાર્થ :-

વિકલેન્દ્રિયોને મન : પર્યાપ્તિ સિવાય ૫ પર્યાપ્તિ હોય છે.

૨૪ દંડકમાં ૬ પર્યાપ્તિ

૧૩ દેવને	}	૬	૫ સ્થાવરને	૪
૧ ગૌ મનુષ્યને			૩ વિકલેન્દ્રોને	૫
૧ ગૌ તિર્યંચને				
૧ નારકને				

કિમાહારદ્વાર

હવે ૨૦મા કિમાહાર દ્વારમાં ચોવીશેય દંડકના જીવોને છએ દિશિથી આહાર પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે ૬ દિશિનો આહાર લોકાકાશની અંદરના ભાગમાં હોય છે, અને લોકાકાશની અંદરના ભાગમાં ચોવીશેય દંડકના જીવો રહેલા છે, પરંતુ (પણગાઢ પણ મયળા) પનક આદિ એટલે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ આદિ પાંચ (પદોમાં એટલે) દંડકોમાં, અર્થાત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ, સૂક્ષ્મ વાયુ, આદર વાયુ, સૂક્ષ્મ અગ્નિ, સૂક્ષ્મ અપૂકાય અને સૂક્ષ્મ પૃથ્વી એ (૫ સૂક્ષ્મ અને ૧ આદર મળી ૬ પ્રકારના જીવોમાં, પરંતુ વાયુ બે વાર ગણવાથી દંડક તો ૫ જ થાય છે તેથી એ) ૫ દંડકોમાં છ દિશાના આહારની ભજના એટલે અનિયમ જાણવો, અર્થાત એ

૧ લોકના પર્યંત ભાગે આદર વાયુ સિવાયના બીજા આદર એકેન્દ્રિયો ન હોવાથી અહિં કેવળ આદર વાયુજ કહ્યો છે, કારણ કે એકેન્દ્રિયના ૨૨ ભેદમાંથી લોક પર્યંતે ૧૨ જીવભેદ છે, અને ૧૦ ભેદ નહિ,

૫ દંડકોમાં ૬ દિશિનોજ આહાર હોય એવો નિયમ નથી, કારણ કે ૬-૫-૪-કે-૩ દિશિનો પણ આહાર હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

લોકાકાશના પર્યંત ભાગે રહેલા એ પાંચ દંડકોને (કિમાહાર દ્વારના વર્ણનમાં કહ્યા પ્રમાણે) ૩-૪-૫ દિશિનો આહાર હોય છે, અને પર્યંત ભાગ છેડીને અથવા પર્યંત ભાગથી રહેજ પણ ખસીને લોકાકાશની અંદરના ભાગમાં રહેલા એ પાંચેય દંડકોને ૬ દિશિનો આહાર હોય છે. ત્યાં પૂર્વદિશ દિશિ, તથા ઉપર, અને અધઃ (નીચે) એ ૬ દિશિ જાણવી. ૪ વિદિશાઓમાંથી (ખુણાઓમાંથી) પ્રદગલમહણ થતું નથી, માટે ચાર વિદિશિથી આહાર કહ્યો નથી.

॥ ૬ દિશિને: આહાર ॥

૧૯ દંડકમાં ૬ દિશિનો | ૫ સ્થાવરને ૩-૪-૫-૬ દિશિનો

૨૧મું સંજ્ઞિદ્વાર

चउविहसुरतिरिणसु निरणसु य दीहकालिगी सन्ना, ।

विगले हेउवणसा, सन्नारहिया थिरा सन्वे, ॥ ૩૨ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

चउविहसुरतिर्यक्षु, नैरयिकेषु च दीर्घकालिकी संज्ञा

विकले हेत्वौपदेशिकी, संज्ञारहिताः स्थिराः सर्वे ॥ ૩૨ ॥

અન્યથ રહિત પદ્મછેદ

चउ विह सुर तिरिणसु य निरणसु दीहकालिगी सन्ना

विगले हेउवणसा, सन्वे थिरा सन्ना रहिया ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ :-

चउविह=ચાર પ્રકારના

दीहकालिगी=દીર્ઘકાલિકી

सन्ना=સંજ્ઞા

हेउवणसा=હેતુવાદોપદેશિકી

सन्ना=સંજ્ઞા

रहिया=રહિત

—: ગાથાર્થ :-

ચાર પ્રકારના દેવો, તિર્યંચો અને નારકોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને સર્વે સ્થાવરો સંજ્ઞા રહિત છે ॥ ૩૨ ॥

વિશેષાર્થ :—

હવે ૨૧ મા સંજ્ઞાદ્વાર માં ચારે નિકાયના દેવના ૧૩ દંડક, ગર્ભજ તિર્થંચનો ૧ દંડક, અને સાત નારકનો ૧ દંડક, એ ૧૫ દંડકના જીવોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે. કારણ કે—એ જીવોને મનઃપર્યાપ્તિ હોવાથી વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનના બળ વડે “ભૂતકાળમાં આ કાર્યનું પરિણામ શું આવ્યું હતું? ભાવીકાળમાં શું આવશે?” ઇત્યાદિ દીર્ઘકાળનો વિચાર કરવા રૂપ વિશિષ્ટ જ્ઞાન-સંજ્ઞા હોય છે, તથા મનઃપર્યાપ્તિના અભાવે વિકલેન્દ્રિયો તો વર્તમાન મમયના જ સુખ-દુઃખનો વિચાર કરવાની જ્ઞાનસંજ્ઞાવાળા હોવાથી તેઓને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને સ્થાવરો તો અવ્યક્ત ચૈતન્ય વાળા હોવાથી તે સર્વેને સંજ્ઞા રહિત જ કહ્યા છે. કારણ કે આ ત્રણ સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળી છે.

પ્રશ્ન:—એકેન્દ્રિયોને આહારાદિસંજ્ઞા આદિ ૧૦ સંજ્ઞાઓ પૂર્વે કહી છે, તથા વિકલેન્દ્રિયોને તે ૧૦ ઉપરાંત અદ્ય-સ્પષ્ટ ચૈતન્ય લાગણીવાળી હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા પણ છે, તો એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો તે તે સંજ્ઞાઓવાળા હોવાથી સંજ્ઞા કેમ ન ગણાય ?

ઉત્તર:—જો કે એકેન્દ્રિયાદિકોને આહારાદિ સંજ્ઞા છે, તો પણ અસ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળી છે, માટે તે સંજ્ઞાથી અહિં સંજ્ઞાપણું ઇષ્ટ નથી, અને વિકલેન્દ્રિયાદિકને જો કે હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા છે, પરંતુ અદ્ય સ્પષ્ટ ચૈતન્ય વાળી હોવાથી (તેવી સંજ્ઞા વડે) સંજ્ઞા ગણાય નહિ, કારણ કે અદ્ય ધન વડે ધનવાન કહેવાય નહિ, અને અદ્ય રૂપવડે રૂપવાન પણ ગણાય નહિ. પરંતુ ઘણા ધનવડે ધનવાન અને ઘણા રૂપવડે રૂપવાન ગણાય, એ વ્યવહારને અનુસરીને દ્વીન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞા ગણાય છે.

પ્રશ્ન:—ત્રણેય કાળની વિચાર સંજ્ઞાવાળા દેવાદિક દંડકોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી, તો તેઓને વર્તમાનકાળના વિષયવાળી હેતુ સંજ્ઞા પણ પ્રાપ્ત થઈ, તો એ સંજ્ઞા કેમ ન કહી.

ઉત્તર:—જેમ ક્રોડપતિ શાહુકાર પાસે લાખ રૂપિયા છે, તો પણ લખપતિ ન કહેવાય, તેમ દીર્ઘ સંજ્ઞાવાળાને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા અંતર્ગત હોવાથી જીદી ન ગણાય.

સંજ્ઞિ દ્વાર ચાલુ, ૨૨-૨૩ ગતિ^૧-આગતિ દ્વાર

મણુઆળ દીઠકાલિય, દિદ્ધિવાઓવણસિઆ કેવિ.

પજપણતિરિમણુઅચ્ચિય ચઝવિહદેવેસુ ગચ્છન્તિ ॥૩૩॥

સંસ્કૃત અનુ ૧૧૬

મનુજાનાં દીર્ઘકાલિકી, દૃષ્ટિવાદોપદેશિકા: કેડપિ

પર્યાપ્તપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગમનુજા એવ ચતુર્વિધ-દેવેસુ ગચ્છન્તિ ॥૩૨॥

અન્વય સંહિત ૫૬૨છેડ

મણુઆળ દીઠકાલિય, કે દિદ્ધિવાઓવણસિઆ અવિ

પજ પળ તિરિ મણુઅ ચ્ચિય; ચઝવિહ દેવેસુ ગચ્છન્તિ ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ^૧

દીઠકાલિય=દીર્ઘકાલિકી

દિદ્ધિવાઓવણસિઆ=દૃષ્ટિવાદો-
પદેશિકી સંજ્ઞા

કે=કેટલાએક

અવિ=પણ

ગચ્છન્તિ=જાય છે

ગાથાર્થ :-

મનુષ્યોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને કેટલાક તે દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞાવાળા હોય છે. પર્યાપ્ત પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગો અને મનુષ્યોજ ચારેય પ્રકારના દેવોમાં જાય છે.

વિશેષાર્થ :-

મનુષ્યોને વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાન હોવાથી દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા તેા છેજ. પરંતુ તે ઉપરાંત કેટલાક મનુષ્યોને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા પણ છે, કારણ કે મનુષ્યોમાંના કેટલાક સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોઈને શ્રુતજ્ઞાનના વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમવાળા હોય છે, તેથી ક્ષાદશાંગીનું

૧૬૧૧ના અનુક્રમમાં પ્રથમ ગતિદ્વાર અને ત્યારબાદ આગતિદ્વાર કથું છે. પરંતુ અહિં દ્વારાવતારના પ્રસંગમાં સર્વત્ર દરેક દંડકે પહેલી આગતિ અને પછી ગતિ કહેશે.

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, અને દશચિરતિ તથા સર્વચિરતિ ચારિત્ર ગ્રહણ કરીને યથાચોગ્ય અહિતકર માર્ગનો ત્યાગ કરી હિત માર્ગ અંગીકાર કરે છે. વળી કેટલાક તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયોને પણ સમ્યગ્દષ્ટિ-પણું તથા દેશચિરતિ ચારિત્ર (રૂપ હોયોપાદેય પણું) હોવાથી દષ્ટિવાદો સંજ્ઞા છે, પરંતુ તે અદ્ય હોવાથી શાસ્ત્રમાં કહી નથી. તથા કેવળ સમ્યગ્દષ્ટિપણાની અપેક્ષાએ દેવાદિક ચારેય ગતિવાળા દષ્ટિવાદોપર સંજ્ઞાવાળા છે, પરંતુ વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન તથા હોયોપાદેયના અભાવે તેઓને આ સંજ્ઞાની મુખ્યતા ગણી નથી.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૩ સંજ્ઞા ॥

૧૩ દેવમાં	{	૧ (દીર્ઘકાં)		૩ વિકલેષને ૧ (હેતુવાળ)
૧ ગાં તિર્થંચને				૫ સ્થાવરને
૧ નારકને				૧ ગાંમનુષ્યને ૨ (દીર્ઘકાં-દષ્ટિ)

ગતિ-આગતિ દ્વાર

દેવમાં આગતિ

પર્યાપ્ત ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો તથા ૫૦ ગાં મનુષ્યોજ ૪ પ્રકારના દેવમાં (૧૦ ભવનપતિ ૧ વ્યન્તર-૧ ન્યોતિપી-અને ૧ વૈમાનિક રૂપ ૧૩ દંડકમાં) ઉત્પન્ન થાય છે એમ સામાન્ય કહ્યું છે, પરંતુ વિશેષતઃ ૫૬૩ ભેદની ગત્યાગતિમાં કહીશું. ॥ ૩૩ ॥

દેવની ગતિ

સંસ્વાહ-પજ્જપણિદિ-તિરિયનરેસુ, તદેવ પજ્જતે ।

ભૂદગપત્તેયવણે, એસુ ચ્ચિય સુરાગમણં, ॥ ૩૪ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સંલ્યેયાયુષ્કપર્યાપ્તપચ્ચેન્દ્રિય-તિર્થગ્નરેષુ તથૈવ પર્યાપ્તેષુ

ભૂદકપત્યેકવનેષુ, એતેષ્વેવ સુરાગમનમ્ ॥ ૩૪ ॥

૧ દંડક પ્રકરણની અવચૂરિમાં તથા વૃત્તિમાં પણ તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયોને દષ્ટિવાદ સંજ્ઞા કહી છે, પરંતુ અદ્યપણાથી અવિવક્ષિત ગણી છે.

૨ એ અપેક્ષાથી જ શાસ્ત્રમાં સર્વ મિથ્યાદષ્ટિને અસંજ્ઞિ કહ્યા છે.

અન્ય સંહિત પદ્મછેદ

સંઘ આઠ પજ્જ પર્ણિદિ તિરિય નરેસુ તહ એવ પજ્જત્ત
મૂ દા પત્તેય વળે એસુ ચ્ચિચ સુર આગમણં ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ

સંઘાઠ(સંઘઆઠ)=સંખ્યાત આયુવાળા	દગ=અપૂકાય(માં)
પજ્જ=પર્યાપ્ત	પત્તેય=પ્રત્યેક
પર્ણિદિ=પંચેન્દ્રિય	વળે=વનરૂપિ કાયમાં
તહેવ=તેમજ	એસુ=એ (પ) ૬૦૬પદમાં
પજ્જત્તો=પર્યાપ્ત	ચ્ચિચ=નિશ્ચય, જ.
મૂ=પૃથ્વીકાય(માં)	

ગાથાર્થ :-

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય-તિરિયોમાં
અને મનુષ્યોમાં, તેમજ પર્યાપ્ત આદર-પૃથ્વીકાય અપૂકાય
અને પ્રત્યેક વનરૂપિ, એમાંજ દેવોની આગતિ થાય છે.

નારકોની ગતિ-આગતિ

પજ્જત્તસંઘગમ્મય-તિરિયનરા નિરય સત્તમે જંતિ, ।
નિરઁવ્વટ્ટા એસુ ઉવવજ્જંતિ, ન સેસેસુ, ॥ ૩૬ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પર્યાપ્તસંખ્યેયાયુર્ગર્ભજતિર્યગ્નરા નરકસપ્તકે યાન્તિ
નરકોદ્વૃત્તા એતેપૂપપદ્યન્તે, ન શેષેષુ ॥૩૬॥

અન્ય સંહિત પદ્મછેદ

પજ્જત્ત સંઘ ગમ્મય તિરિય નરા નિરય સત્તમે જંતિ
નિરય ઉવ્વટ્ટા એસુ ઉવવજ્જંતિ ન સેસેસુ ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :-

પજ્જત્ત=પર્યાપ્ત	સંઘ=સંખ્યાત વર્ષના આયુ- ષ્યવાળા.
------------------	-------------------------------------

સત્તમે=સાતમાં
જંતિ=જાત છે.
નિરય=નરકથી
સવ્વટ્ટા=નિકળેલા. ઉદ્ધતેલા

અણસુ=એ (એ) ૬૦૬માં
ઉવવજ્જંતિ=ઉત્પન્ન થાય છે
ન=નહિ
સેસેસુ=શેષ ૬૦૬માં

ગાથાર્થ :-

પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા ગર્ભજ-તિર્યચો
અને મનુષ્યો સાતેય નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને નરક-
માંથી નિકળેલા [નારકો] એઓમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે,
બીજે નહીં.

પૃથ્વી, અપ્, અને વનસ્પતિમાં આગતિ
પુદ્વી-આડ-વણસ્સઈ-મજ્ઞે નારયવિવજ્જિયા જીવા ।
સવ્વે ઉવવજ્જંતિ નિય-નિય-કમ્માણુમાણેણં, ॥૩૬॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પૃથિવ્યવનસ્પતિમધ્યે નારકવિવર્જિતા જીવાઃ
સર્વે ઉત્પદ્યન્તે નિજનિજકર્માનુમાનેન. ॥ ૩૬ ॥

અનવય સહિત પદ્યછંદ

પુદ્વી આડ વણસ્સઈ મજ્ઞે નારય વિવર્જિયા સર્વે જીવા
નિય નિય કમ્મ અણુમાણેણં ઉવવજ્જંતિ ॥ ૩૬ ॥

શબ્દાર્થ

મજ્ઞે=મધ્યે, માં, ને વિષે.
વિવર્જિયા=વિવર્જિત, રહિત,
સિંચાયના, વિના
જીવા=જીવો
સર્વે=સર્વે ૨૩(૬૦૬ના)જીવો

ઉવવજ્જંતિ=ઉત્પન્ન થાય છે.
નિય નિય=પ્રેતપ્રેતાના
કમ્મ=કર્મના
અણુમાણેણં=અણુમાનથી,
અનુસારે, પ્રમાણે.

ગાથાર્થ :-

પૃથ્વીકાય, અપૂકાય અને વનસ્પતિકાયમાં નારક સિવાયના સર્વે જીવો પોતપોતાના કર્મને અનુસારે ઉત્પન્ન થાય છે.

પૃથ્વી, અપ્ અને વનસ્પતિની ગતિ અને તેઉ-વાઉની આગતિ.

પુઢવાઈ-દસપણ્ણ પુઢવી-આઝ-વળસસઈ જન્તિ, ।
પુઢવાઈ-દસપણ્ણિ ગ તેઝ વાઝસુ ડવવાઓ, ॥૩૭॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પૃથિવ્યાદિદશપદેષુ, પૃથિવ્યબ્જનસ્પતયો યાન્તિ
પૃથિવ્યાદિદશપદેભ્યશ્ચ, તેજોવાય્વોરૂપાતઃ ॥ ૩૭ ॥

અન્ય સહિત પદ્યછંદ

પુઢવી આઝ વળસસઈ પુઢવી આઈ દસ પણ્ણુ જન્તિ
ય તેઝ-વાઝસુ પુઢવી આઈ દસપણ્ણિ ડવવાઓ ॥ ૩૭ ॥

શબ્દાર્થ :-

પણ્ણુ=પદોમાં
પુઢવાઈ= પૃથ્વીકાય વગેરે
દસ=દશ

પણ્ણિ=પદમાંથી (૬૦૬કોમાંથી
નિકળેલા જીવો)
ડવવાઓ=ઉપપાત, ઉપજવું

ગાથાર્થ :-

પૃથ્વીકાય, અપૂકાય અને વનસ્પતિકાય, પૃથ્વીકાય વગેરે દશ પદોમાં જાય છે. અગ્નિકાય અને વાયુકાયમાં પૃથ્વીકાય આદિ દશ પદોમાંથી નિકળેલા જીવોનો ઉપપાત થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

તેજો વાયુની ગતિ અને વિકલેન્દ્રિયોની ગતિ-આગતિ

તેજવાઝ-ગમણં પૃથ્વીપમુહંમિ હોઈ પયનવગે, ।

પૃથ્વાઈઠાણદસગા વિગલાઈ[ઈ]તિયં તદ્દિં જંતિ, ॥૩૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

તેજોવાયુગમણં, પૃથ્વીપ્રમુલે ભવતિ પદનવગે ।

પૃથ્વ્યાદિસ્થાનદશકાદ, વિકલત્રિકે [વિકલાદિ] ત્રિકં તત્ર યાન્તિ ।

અન્યથ સંહિત પદ્મછેદ

તેજ વાઝ ગમણં, પૃથ્વી પમુહંમિ પય નવગે હોઈ

પૃથ્વી આઈ ઠાણ દસગા વિગલાઈ [વિગલાઈ] તિયં

તદ્દિં જંતિ ॥ ૩૪ ॥

શબ્દાર્થ :-

પમુહંમિ=વગેરે (માં)

નવગે=નવમાં, નવ

ઠાણ=સ્થાન, ૬૦૬ (માંથી)

દસગા=દશમાંથી, દશ.

તિયં=ત્રિક, ત્રણ.

તદ્દિં=ત્યાં, પૃથ્વી આદિ ૧૦

પદમાં

જંતિ=જાય છે.

માથાર્થ :-

અગ્નિકાય અને વાયુકાયનું જણું પૃથ્વીકાય વિગેરે નવ પદોમાં થાય છે. પૃથ્વીકાયાદિક દશ પદો વિકલેન્દ્રિય તરફ જાય છે. અને વિકલેન્દ્રિયો ત્રણેય ત્યાં [દશ પદોમાં] જાય છે.

ગર્ભજ તિર્યંચો અને મનુષ્યોની ગતિ-આગતિ

ગમણાગમણં ગમ્ભય-તિરિયાણં સયલજીવઠાણેષુ ॥

સન્વત્થ જંતિ મણુઆ, તેજવાઝહિં નો જંતિ. ॥૩૯॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ગમનાગમનં ગર્ભજ-તિરશ્ચાં સકલજીવસ્થાનેષુ
સર્વત્ર યાન્તિ મનુજાસ્તેજોવાયુભ્યાં નો યાન્તિ ॥ ૩૯ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછંદ

ગન્ધમય તિરિયાણં ગમણ આગમણં સયલ જીવઠાણેસુ
મણુઆ સવ્વત્થ જંતિ, તેવ વાઝહિ નો જંતિ ॥ ૩૯ ॥

શબ્દાર્થ :-

ગમણ=ગમન, ગતિ, ઉત્પત્તિ.
આગમણં=આગમન, આગતિ.
સયલ=સકલ, સર્વ.
જીવઠાણેસુ=જીવસ્થાનોમાં,
જીવભેદોમાં, દંડકોમાં
સવ્વત્થ=સર્વત્ર, સર્વ દંડક
-પદોમાં

જંતિ=જાય છે, ઉત્પન્ન થાય છે.
તેવ=અગ્નિકાય (માંથી)
વાઝહિ=વાયુકાયમાંથી
નો=નહિ
જંતિ=જાય છે. ઉત્પન્ન થાય છે.

-ગાથાર્થ :

ગર્ભજ તિર્યંચોનું ગમનાગમન સર્વ જીવસ્થાનોમાં
થાય છે. મનુષ્યો સર્વમાં જાય, અગ્નિકાય અને વાયુકાય-
માંથી મનુષ્યમાં જતા નથી.

વિશેષાર્થ :—

૨૪ દંડકોની ગતિ-આગતિ આ સાથેના કોષ્ટકોમાં બતાવેલ
છે. બાળુના સરવાળા ગતિના છે. અને નીચેના સરવાળા
આગતિના છે.

આ ગ તિ

ક્રમ	ગતિ દાંડકો આગતિ દાંડકો.	નારકી	અસુર કુમાર	નાળ કુમાર	સુવર્ણ કુમાર	વિષ્ણુ કુમાર	દ્વીપ કુમાર	અગ્નિ કુમાર
૧	નારકી							
૨	અસુરકુમાર							
૩	નાળકુમાર							
૪	સુવર્ણ કુમાર							
૫	વિષ્ણુ કુમાર							
૬	દ્વીપ કુમાર							
૭	અગ્નિ કુમાર							
૮	ઉદ્ધિ કુમાર							
૯	દિશિ કુમાર							
૧૦	પવન કુમાર							
૧૧	કુમાર							
૧૨	કૃત્તી કાય							
૧૩	અપૂકાય							
૧૪	તેઉકાય							
૧૫	વાઉકાય							
૧૬	વનસ્પતિકાય							
૧૭	એષાન્દ્રય							
૧૮	તેષાન્દ્રય							
૧૯	અઉરિન્દ્રય							
૨૦	ગાંતિર્ય અપ એન્દ્રય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨૧	ગ. મનુષ્ય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨૨	વ્યન્તર							
૨૩	જયોતિષી							
૨૪	વૈમાનિક							
કુલ આગતિ		૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨

[illegible]

વિસ્તારથી ગતિ—આગતિ દ્વાર.

ગતિ-આગતિદ્વારના આંકડાની સમજ

- ૫ પર્યાપ્ત ગભાજ (જલચર, સ્થલચર, ખેચર, ઉર:પરિસર્પ, અને ભુજપરિસર્પ) તિર્થચ,
- ૧૫ પર્યાપ્ત ગભાજ ૧૫ કર્મભૂમિના મનુષ્ય.
- ૧૬ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ પર્યાપ્ત ગભાજ જલચર.
- ૧૭ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ ૫૦ ગાં જલચર, ૧ ૫૦ ગાં ઉર:-પરિસર્પ.
- ૧૮ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ ૫૦ ગાં જલચર, ૧ ૫૦ ગાં સ્થલ, ૧ ૫૦ ગાં ઉર:પરિસર્પ.
- ૧૯ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૪ જલ, ૪ સ્થલ, ૪ ખેં ઉર: એ ચાર ગભાજ પર્યાપ્ત.
- ૨૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગભાજ (જલચરાદિ) તિર્થચ પંચેન્દ્રિય.
- ૨૩ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગાં તિર્થચ, ૩ પૃથ્વી-અપ્ પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ત્રણે બાદર પર્યાપ્ત,
- ૨૫ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગાં તિર્થચ, ૫ પર્યાપ્ત સમ્મૂળ તિર્થચ, પંચેન્દ્રિય.
- ૪૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ ગભાજ પર્યાપ્ત તિર્થચ, ૨૦ પર્યાપ્ત અકર્મભૂમિ (૫ હિમવંત ૫ હિરણ્યવંત રહિત) ના ગભાજ મનુષ્ય.
- ૪૮ તિર્થચના સર્વ ભેદ.
- ૫૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૩૦ અકર્મના યુગલિક મનુષ્ય, ૫ ગભાજ પર્યાપ્ત તિર્થચ.
- ૧૦૨ ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વ્યન્તર, ૧૦ તિર્થગાં જનમકદેવ એ ૫૧ દેવ પર્યાપ્ત અને ૫૧ અપર્યાપ્ત મળી ૧૦૨. એ પાતાલ વાસી ૫૧ દેવના ભેદ જણાવા.
- ૧૧૧ ૧૦૧ ગભાજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૧૦ પર્યાપ્ત તિર્થચ પંચેન્દ્રિય. (૫ ગાં ૫ સમ્મૂળ)
- ૧૨૬ ૧૦૨ પાતાલવાસી દેવ, ૨૦ જ્યોતિષી ભેદ, ૨ સૌધર્મ

કિલ્ષિપિક પર્વાં અપર્વાં અને ૨ સૌધર્મદેવ પર્વાંત તથા અપર્વાંત.

૧૨૮ ૨ ઇશાન દેવ પર્વાંત તથા અપર્વાંત અને ૧૨૬ ઉપર કક્ષા પ્રમાણે.

૧૭૧ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૪૦ તિર્થંચ (૪ અગ્નિકાય અને ૪ વાયુકાય રહિત સૂક્ષ્મ, આદર, પર્વાંત અપર્વાંત.)

૧૭૯ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, અને ૪૮ તિર્થંચ.

૨૪૩ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્થંચ, ૫૧ પર્વાંત પાતાલવાસીદેવ, ૧૦ પર્વાં ન્યોતિધી, ૨ પર્વાં સૌધર્મ ઇશાન દેવ, ૧ પર્વાંત સૌધર્મ કિલ્ષિપિક.

૨૬૭ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્થંચ, ૮૧ સહસ્રાર સુધીના પર્વાંત દેવ (૯-૧૦-૧૧-૧૨ એ કદપ અને ૧૪ કદપાતીત એ ૧૮ રહિત), ૭ પર્વાંત નારક.

૨૭૬ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૯૯ પર્વાંતદેવ, ૬ તમઃપ્રભા સુધીના (૬ પૃથ્વીના) પર્વાંત નારક, અને ૪૦ તિર્થંચ (૪ અગ્નિ-૪ વાયુ રહિત.)

૩૯૫ ૩૦ કર્મં મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્થંચ, ૧૧૨ અન્તર્દ્વીપ મનુષ્ય, ૧૦૨ પાતાલવાસીદેવ, ૨ પ્હેલી પૃથ્વીના નારક.

૫૧૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૪ નારક (પ્હેલી એ પૃથ્વીના), ૪૮ તિર્થંચ, ૧૬૨ આઠમા કદપ સુધીના (પર્વાં અપર્વાં) દેવ.

૫૧૯ (ત્રીજી પૃથ્વીના) ૨ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૧ (ત્રીજી-ચોથી પૃથ્વીના) ૪ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૩ (૩-૪-૫ પૃથ્વીના) ૬ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૧૪ નારક, ૪૮ તિર્થંચ, ૧૬૨ આઠમા કદપ-સુધીના દેવ,

૫૬૩ સર્વ જીવભેદ.

૫૬૩ જીવભેદની ગતિ-આગતિ

નારકના ૧૪ ભેદમાં			આગતિ	ગતિ
૧	પર્યાપ્ત	રતનપ્રભા	૨૫ થી.	૨૦ માં.
૧	"	શર્કરાં	૨૦ થી.	૨૦ માં.
૧	"	વાલુકાં	૧૯ થી.	૨૦ માં.
૧	"	પંકપ્રભા	૧૮ થી.	૨૦ માં.
૧	"	ધૂમપ્રભા	૧૭ થી.	૨૦ માં.
૧	"	તમઃપ્રભા	૧૬ થી.	૨૦ માં.
૧	"	તમસ્તમઃ	૧૬ થી.	૫ માં.
૭	"	*અપર્યાપ્ત નારક	પર્યાપ્તવત્.	૦ માં.

દેવના ૧૯૮ ભેદ

૫૧	લવનં ૧૦, પરમાં ૧૫, વ્યન્તર ૧૬, તિર્યગ્નૃ- ભક ૧૦ એ પર્યાપ્ત	}	૧૧૧ થી.	૨૩ માં
૧૦	પર્યાપ્ત જ્યોતિષી		૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	" સૌધર્મ		૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	" સૌધર્મકિલ્બિં		૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	" ઈશાન		૪૦ થી.	૨૩ માં.
૬	" સનતંથી સહસ્રાર		૨૦ થી.	૨૦ માં.
૯	" લોકાન્તિક		૨૦ થી.	૨૦ માં.
૨	" સનત કિલ્બિં,		૨૦ થી.	૨૦ માં.
૧૮	" પર્યાપ્ત આનતથી સર્વાર્થ સુધીના	}	૧૫ થી.	૧૫ માં,
૯૯	" *અપાં દેવં		પર્યાપ્તવત્	૦.

૧ નારક અને દેવો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરણ પામતા નથી માટે ગતિને સ્થાને ૦ શૂન્ય છે.

* નારક અને દેવના ભેદમાં અપર્યાપ્ત કલા તે કરણ અપર્યાપ્ત જાણવા, પરંતુ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત નહિ. શેષ સર્વે અપર્યાપ્ત ભેદમાં લબ્ધિ અપર્યાપ્ત જાણવા.

તિથિ^૧ચના ૪૮ ભેદમાં

૩	આ૦ પ૦ પૃથ્વી	}	૨૪૩ થી. ૧૭૮ માં.
	,, પ૦ અપ		
	,, પ્રત્યે૦ પ૦ વન૦		
૨	આ૦ પ૦ અગ્નિ	}	૧૭૮ થી. ૪૮ માં.
	,, પ૦ વાયુ		
	,, પ૦ અકાશ		
૧૧	પૃથ્વીઆદિના શેષ ^૨ (૧૧) ભેદમાં		૧૭૮ થી. ૧૭૮ માં.
૬	અગ્નિ-વાયુના શેષ ^૩ (૬) ભેદમાં		૪૮ થી ૪૮ માં.
૬	વિકલેન્દ્રિય		૧૭૮ થી ૧૭૮ માં.
૫	અપ.સં.પં.તિથિયમાં		૧૭૮ થી ૧૭૮ માં.
૫	પર્યા.સં.પં.તિથિયમાં		૧૭૮ થી ૩૮૫ માં.
૧	પ૦ ગ૦ જાન્યવર૦		૨૬૭ થી. ૫૨૭ માં.
૧	,, સ્વલ્પચર		૨૬૭ થી. ૫૨૧ માં.
૧	,, મેધચર		૨૬૭ થી. ૫૧૮ માં.
૧	,, ઉરઃસર્પ		૨૬૭ થી. ૫૨૩ માં.
૧	,, ભુજસર્પ		૨૬૭ થી. ૫૨૭ માં.
૫	અપ૦ ગ૦ ૧૦૦ પંચે૦		૧૭૮ થી. ૧૭૮ માં.

મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદમાં

૧૫	પર્યાપ્ત કર્મભૂમિના	૨૭૬ થી. ૫૬૩ માં.
૧૫	અપ૦ કર્મ૦ ના	૧૭૧ થી. ૧૭૮ માં.
૫	પર્યાપ્ત હિમવંતના	૨૦ થી. ૧૨૬ માં.
૫	,, હિરણ્ય૦ ના	૨૦ થી. ૧૨૬ માં.
૫	,, હરિવર્ષના	૨૦ થી. ૧૨૮ માં.
૫	,, રમ્યકુના	,, ,,
૫	,, ઉત્તરકુરુના	,, ,,

૨ પૃથ્વી આદિ ૩ સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગણવાથી ૬ ભેદ, ૧ આ૦ અપ૦ પૃથ્વી, ૧ આ૦ અપ૦ અપ, ૧ આ૦ અપ૦ સાધારણ વનસ્પતિ, ૧ આ૦ પર્યાપ્ત સાધા૦ વનસ્પતિ, ૧ આ૦ અપ૦ પ્રત્યે૦ વન૦

૩ સૂક્ષ્મ અગ્નિ અને વાયુના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગણતાં ૪. તથા ૧ આ૦ અપ૦ અગ્નિ, ૧ આ૦ અપ૦ વાયુ.

૫	,, દેવકુરુના	,,	,,
૫૬	,, અન્તદ્વીપના	૨૫ થી.	૧૦૨ માં.
૮૬	અપ૦ સવે યુગલિક	૦૪ (અથવા તેતેક્ષેત્રવત્)	૧૦
૧૦૧	સમ્ભૂ૦ મનુષ્ય	૧૭૧ થી.	૧૭૬ માં.
	યુગલિક ચતુષ્પદ	—તે તે ક્ષેત્રના યુગ૦ મનુષ્યવત્	
	યુગલિક ખેતર	}	—૨૫ થી ૧૦૨ માં
	(અન્તદ્વીપવત્)		

અહિં યુગલિક ચતુષ્પદાનું આયુષ્ય ૩૦ અકમંભૂમિ અને ૫૬ અન્તદ્વીપવત્ય પણ છે, અને યુગલિક ખેતરોનું આયુષ્ય તો ૫૬ અન્તદ્વીપવત્યજ છે, માટે તે તે ક્ષેત્રોમાં યુગલિક મનુષ્યોવત્ યુગલિક ચતુષ્પદની અને ખેતરની આગતિ-મતિ કહેવી. અને જલચર, ઉશ્પરિસપ્, અને ભુજપરિસપ્ તો યુગલિક હોય જ નહિં.

૨૪ વેદ દ્વાર

વેયતિય તિરિનરેસુ, હત્થી પુરિસો ય ચઙવિહસુરેસુ, ।

થિરવિગલનારણસુ નપુ'સવેઓ હવઙ્ ઇગો. ॥ ૪૦ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

વેદત્રિકં તિર્યન્નરયોઃ, સ્ત્રી પુરુષચ ચતુર્વિધસુરેષુ

સ્થિરવિકલનારકેષુ, નપુંસકવેદો ભવત્યેકઃ ॥ ૪૦ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મઃ

તિરિ નરેસુ તિય વેય, ચઙવિહ સુરેસુ હત્થી ય પુરિસો.

થિર વિગલ નારણસુ, ઇગો નપુંસ-વેઓ હવઙ્ ॥ ૪૦ ॥

શાબ્દાર્થ :

હત્થી = સ્ત્રી વેદ

પુરિસો = પુરુષ વેદ

ય = અને

ચઙવિહ = ચાર પ્રકારના

(૧૩ દંડકના)

નપુંસવેઓ = નપુંસક વેદ

હવઙ્ = છે.

૪-૫ અપર્યાપ્ત યુગલિક મનુષ્યો મરણ પામતા નથી, માટે મતિને સ્થાને ૦ શૂન્ય છે. તેમજ યુગલિક મનુષ્યના સંબંધમાં લગ્નિ અપર્યાપ્તપણું છે નહિ. તેથી આગતિ પણ નથી, અથવા કશું અપર્યાપ્તપણું સ્વીકારીએ, તો આગતિ તે તે ક્ષેત્રના પર્યાપ્ત યુગલિક વત્ કહેવી.

ગાથાથ—

તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં ત્રણ વેદ છે, ચારેય પ્રકારના દેવોમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વેદ છે, સ્થાવર, વિકલેન્દ્રિય અને નારકોમાં કેવળ એક નપુંસક વેદ છે.

વિશેષાર્થ:-

યુગલિક તિર્યંચો અને યુગલિક મનુષ્યોમાં નપુંસક વેદ નથી, તથા એકેન્દ્રિયોને પણ ૧૨ મી ગાથામાં મૈથુન વિગેરે સંજ્ઞા કહી છે, તેથી અરુપણ નપુંસક વેદ છે, અને સતતક્રમારથી સર્વાર્થ સુધીના દેવોમાં ૧ પુરુષવેદજ છે.

૨૪ દંડકમાં ૩ વેદ.

૧ ગાં તિર્યંચને	} ૩	૧૩ દેવમાં ૨ (સ્ત્રી. પુ૦)
૧ ગાં મનુષ્યને		૬ શેષ દંડકમાં ૧ (નપું૦)

॥સમ્ભૂતિર્જામ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય તથા સમ્ભૂં મનુષ્યમાં

૨૪ દ્વાર ॥

- (૧) શરીર ૩—સર્વને ઓદારિક-તૈજસ-કામંજી એ ૩ શરીર હોય
- (૨) અવગાહના—સર્વને સમ્ભૂતિર્જામોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જલચરની ૧૦૦૦ યોજન, ચતુષ્પદની ગાઉ પૃથક્ત્વ (૨ થી ૮ ગાઉ), ખેચરની ધનુષ પૃથક્ત્વ (૨ થી ૮ ધનુષ) ઉર-પરિસર્પની યોજન પૃથક્ત્વ (૨ થી ૮ યોજન), અને જીજ પરિસર્પની ધનુષ પૃથક્ત્વ, તથા સમ્ભૂં મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે.

✽ મહોરગ જાતિના સમ્ભૂં ઉરપરિસર્પો તેા શતપૃથક્ત્વ (ઉત્કૃષ્ટ ૮૦૦) યોજન પ્રમાણતા પણ હોય છે, પરંતુ કોઈપણ અપેક્ષાથી તે અવગાહના શાસ્ત્રમાં ગણી નથી, પરંતુ ૫૦ સંગૃહણિની વૃત્તિમાં લખેલી કોઈ આચાર્યકૃત ગાથામાં એ સમ્ભૂં મહોરગોની અપેક્ષાએ મચ્છુરગા જોયગ સહસ્રં એ ચોથું પદ ક્યું છે.

- (૩) સંવયળ—૧ સર્વને ૧ છેવટું સંવયળ છે.
- (૪) સંજ્ઞા ૪-૧૦-સર્વને ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે.
- (૫) સંસ્થાન ૧—સર્વને હુંડક સંસ્થાન છે.
- (૬) કષાય ૪—સર્વને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ચારે કષાય છે.
- (૭) લેશ્યા ૩—કૃષ્ણ-નીલ-કાષીત એ ૩ લેશ્યા સર્વને છે.
- (૮) હિન્દ્રિય ૫—પાંચે ઈન્દ્રિય છે.
- (૯) સમુદ્ધાત ૩—વેદના મરણ-કષાય એ ૩ સમુદ્ધાત છે.
- (૧૦) દ્રષ્ટિ ૨-૧ મિથ્યા દ્રષ્ટિ અને ૧ સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ એ ૨ દ્રષ્ટિ સમ્મૂળ તિં પચેં ને છે, ત્યાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયવત્ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો સદ્ભાવ હોવાથી સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ કેટલાક સમ્મૂળ તિં પચેં ને હોય છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સર્વે મિથ્યાદ્રષ્ટિવાળા જ હોય છે. તથા સમ્મૂળ મનુષ્યને તો બંને અવસ્થામાં ૧ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે.
- (૧૧) દર્શન ૨—સર્વને ૧ અશુદ્ધર્શન અને અઅશુદ્ધર્શન એમ ૨ દર્શન છે.
- (૧૨) જ્ઞાન ૨ શ્રી સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં જ્ઞાન માનેલું હોવાથી સિદ્ધાન્તમાં સમ્મૂળ તિં પચેં ને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ૧ મતિ-જ્ઞાન ૧ શ્રુતજ્ઞાન એ ૨ જ્ઞાન કહ્યાં છે, અને કર્મઅન્યના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં અજ્ઞાન માનેલું હોવાથી સમ્મૂળ તિં પચેં ને જ્ઞાનનો અભાવ કહ્યો છે. તથા સમ્મૂળ મનુષ્યને તો બંને અવસ્થામાં જ્ઞાનનો અભાવ છે.
- (૧૩) અજ્ઞાન ૨—મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ ૨ અજ્ઞાન સર્વને હોય છે.
- (૧૪) યોગ ૪—૧ અસત્યામૃષા વચનયોગ, ૧ ઔદારિક કાયયોગ, ૧ ઔદારિક મિત્ર કાયયોગ, અને ૧ તૌજસકાર્મણ કાય-યોગ એ ૪ યોગ સર્વને હોય.

(૧૫) ઉપયોગ ૬— જ્ઞાનદ્વારમાં કહ્યા પ્રમાણે શિદ્ધાન્તનેમતે—મતિ-જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન—મતિઅજ્ઞાન—શ્રુતઅજ્ઞાન—અશ્રુદ્ધર્શન અને અચક્ષુદ્ધર્શન એ ૬ ઉપયોગ હોય, અને કર્મઅન્યમતે—૨ જ્ઞાન રહિત ૪ ઉપયોગ હોય. (ત્યાં ૬ ઉપયોગ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ હોય અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ૪ ઉપયોગ હોય.) તથા સમ્મૂળ મનુષ્યોને તો ઉભયમતે ૪ ઉપયોગ જ હોય.

(૧૬) ઉપાત—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧-૨-૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય.

(૧૭) વ્યવન—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧-૨-૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત મરણ પામે.

વિરહ—સમ્મૂળતિ ૦ પંચેન્દ્રિયના ૫ ભેદમાંના પ્રત્યેક ભેદમાં જઘન્ય વિરહ ૧ સમય, તથા ઉત્કૃષ્ટ વિરહ અન્તર્મુદ્ધૂત છે, અને સમ્મૂળ મનુષ્યોનો જઘન્ય વિરહ ૧ સમય તથા ઉ ૦ વિરહ ૨૪ મુદ્ધૂત છે.

(૧૮) સ્થિતિ— સમ્મૂળ જલચરતું આયુષ્ય ૧ પૂર્વકોડ વર્ષ, ચતુષ્પદતું ૮૪૦૦૦ વર્ષ, ઉરઃપરિસર્પિતું ૫૩૦૦૦ વર્ષ, ભુજપરિસર્પિતું ૪૨૦૦૦ વર્ષ, અને ખેચરતું ૭૨૦૦૦ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે. તથા એ સર્વેતું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુદ્ધૂત છે. તથા સમ્મૂળ મનુષ્યતું તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્નેય પ્રકારતું આયુષ્ય અન્તર્મુદ્ધૂત પ્રમાણ છે.

(૧૯) પર્યાપ્તિ ૫—સર્વને મનઃપર્યાપ્તિ વિના ૫ પર્યાપ્તિઓ છે, પરંતુ તક્ષવત એ છે કે—સમ્મૂળ તિ ૦ પંચે ૦ જીવો પાંચે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી શકે છે, અને સમ્મૂળ મનુષ્યો ૫ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના (પ્રાયઃ ૩ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરીને) મરણ પામે છે.

(૨૦) કિમાદાર ૬—સર્વને ૬ દિશિનો આહાર હોય છે, કારણ કે એ સમ્ભૂચ્છિર્મ પંચેન્દ્રિયો પ્રસનાડીમાંજ રહ્યા છે.

(૨૧) સંજ્ઞા ૧—સર્વને ૬ હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા છે, શેષ ૨ નથી. જે કે આ સમ્ભૂચ્છિર્મ માને કિંચિન્ દ્રવ્યમન છે. તોપણ અદ્યતાની વિવક્ષાએ મનરહિત જાણ્યા.

(૨૨) ગતિ ૨૨—સમ્ભૂચ્છિર્મ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો આરે ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના આયુષ્ય સહિત ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં નરકગતિમાં જાય તો પહેલી રત્ન-પ્રભા પૃથ્વીના ૪ થા પ્રતર સુધી જાય, દેવગતિમાં જાય તો ભવનપતિ અને વ્યન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય, તે પણ પદ્યોત્તમા અસંખ્યાતમા ભાગના આયુષ્યવાળામાંજ. તથા મનુષ્યગતિમાં જાય તો ઉત્કૃષ્ટતઃ અકર્મભૂમિના યુગલિક થાય, અને કર્મભૂમિમાં સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા થાય. તથા તિર્યંચગતિમાં જાય તોપણ અકર્મભૂમિના યુગલિક તિર્યંચ થાય, તેમજ એકેન્દ્રિયાદિ આઠ પદમાં, અસંજ્ઞિ તિર્યંચમાં અને સમ્ભૂં મનુષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થાય, જેથી ગતિ ૨૨ દંડકમાં છે.

તથા સમ્ભૂં મનુષ્યો તો દેવગતિ, નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, અને તિર્યંચ તથા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, તો યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યંચ સિવાયના સર્વ ભેદમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જેથી ગતિ એકેન્દ્રિયાદિ ૧૦ પદમાં-દંડકમાં છે.

(૨૩) આગતિ ૮--પાંચે પ્રકારના સમ્ભૂં તિં પંચેન્દ્રિયમાં એકેન્દ્રિયાદિ ૧૦ પદ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને સમ્ભૂં મનુષ્યમાં અગ્નિ તથા વાયુ એ બે પદ રહિત ૮ પદ (૩ એકેન્દ્રિય-૩ વિક્સેત-૧ ગતિ ૧ ગતિ ૧ મનુષ્ય એ ૮ દંડક) આવી ને ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨૪) વેદ ૧—સર્વને ૧ નપુંસક વેદ હોય છે. તથા લિંગથી

વિચારીએ તો સમૂહ તિં પંચેન્દ્રિયો ત્રણે લિંગવાળા
હોય છે, અને સમૂહ મનુષ્યો તપુસક લિંગવાળા
હોય છે.

(૨૫) અત્પત્રહૃત્ય-સમૂહિત મનુષ્યો ગર્ભજ મનુષ્યથી અસંખ્ય ગુણ
છે, અને બાદર અગ્નિકાયથી અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા
છે. તથા સમૂહ તિં પંચેન્દ્રિયોનું અલ્પબહુત્ય ગર્ભજ
તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય તુલ્ય બાણુનું. કારણ કે સમૂહ તિં,
પંચેન્દ્રિયનું અલ્પબહુત્ય શાસ્ત્રોમાં જુદું માલમ પડતું નથી.

અલ્પ બહુત્ય

પજ્જમણુ, વાયરમ્મી, વેમાણિય, મવણ, નિરય, વંતરિયા ।
જોહસ, ચડ, પળતિરિયા, વેહંદિ, તેહંદિ, મૂ, આઝ ॥૪૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પર્યાપ્તમનુજવાદરાગ્નિબૈમાનિકભવનપતિનૈરયિકવ્યન્તરકાઃ
જ્યોતિષ્ઠતુઃપઞ્ચેન્દ્રિયતિર્થંચો, દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયમ્વાયઃ ॥૪૧॥

અન્વય સ્પષ્ટિત પદ્મછેદ

પજ્જ મણુ વાયર અમ્મી, વેમાણિય મવણ નિરય વંતરિયા
જોહસ ચડ પળ તિરિયા, વેહંદિ તેહંદિ મૂ આઝ ॥૪૧॥

શબ્દાર્થઃ—

વાયર=બાદર

| અમ્મી=અગ્નિ

માથાથઃ—

પર્યાપ્ત મનુષ્યો, (પર્યા.) બાદર અગ્નિકાય, ★ વૈમાનિક
★ ભવનપતિ દેવો ★ નારકો ★ વ્યન્તર દેવો, ★ જ્યોતિષ દેવો,
★ ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો, દ્વીન્દ્રિયો ત્રીન્દ્રિયો, ★ પૃથ્વીકાય.
★ અપૂકાય, ॥૪૧॥

* આ નિશાનીને સ્થાને અધિક એટલે પૂર્વ સંખ્યાથી અસંખ્યાત ગુણ
હવે બાણુવા.

૧ આ નિશાનીને સ્થાને અધિક એટલે પૂર્વસંખ્યાથી વિશેષાધિક (એટલે
સંખ્યા દ્વિગુણ નહિ) હવે બાણુવા.

વાઝ, વળસ્સઈ, નિચય, અહિયા અહિયા કમેણમે હુતિ ।
સવ્વેવિ હમે ભાવા જિના ! મણંતસો પત્તા ॥૪૨॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વાયુવનસ્પતિશ્લેષાધિકાઽધિકા કમેણમે ભવન્તિ
સર્વેઽપીમે ભાવા હે જિના ! મયાઽનન્તશઃ પ્રાપ્તાઃ ॥૪૨॥

અન્યથા સહિત પદમંછેદ-

વાઝ વળસ્સઈ હમે કમેણ નિચય અહિયા અહિયા હુતિ ।
(હે) જિના હમે સવ્વે અવિ ભાવા મણ અણંતસો પત્તા ॥૪૨॥

શબ્દાર્થઃ—

વાઝ=વાયુકાય
વળસ્સઈ=વનસ્પતિકાય
નિચય=નિશ્ચય
અહિયા અહિયા=અધિક અધિક
કમેણ=અનુક્રમે
હમે=એ (૨૪ ૬૦૬૩૫)
હુતિ=છે

સવ્વેઽવિ=સર્વે*પણ
હમે=એ (૨૪ ૬૦૬૩૫)
ભાવા=ભાવો
જિના=હે જિનેશ્વરે !
મણ=મેં
અણંતસો=અનન્તવાર
પત્તા=પ્રાપ્ત કર્યા છે

નાવાર્થ—

*વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય અનુક્રમે એ અધિક
અધિક છે. હે જિનેશ્વરે ! એ સર્વે ભાવો મેં અનંત વાર
પ્રાપ્ત કર્યા છે.

વિશેષાર્થ :

એ પ્રમાણે ૨૪ ૬૦૬નું અદ્યપ્યહુત્વ કહીને હવે અન્ધકર્તા આ
૬૦૬ પ્રકરણ રચનાના પ્રયોજન રૂપે પૌતાનું દુઃખ પ્રગટ કરે છે કે—
“હે શ્રી જીનેશ્વર ભગવંતો ! હું એ ૨૪ ૬૦૬માં અનન્તવાર ભમ્યો
હું.”

અહિં સમજવા યોગ્ય એ છે કે—આત્મધર્મ સંસ્થાપન નહિ
થયેલા જીવો એ ૨૪ ૬૦૬માં અનન્તવાર ભમ્યા છે, ભમે છે, અને
હજી પણ અનન્તકાળ સુધી ભમશે. કોઈપણ જીવલોક પ્રાપ્ત થયેલા
નથી કે જેમાં જીવ અનન્તવાર ન ભમ્યો હોય ! કહ્યું છે કે—

* અર્થ=અનુક્રમ. ÷ અનન્તગુણ.

ન સા જાઈ, ન સા જોળી, ન તં ઠાળં, ન તં કુલં

ન જાયા, ન મુખા, જત્ય, જીવા, વાર અણંતસો ॥૧॥

અર્થ :- એવી કોઈ જાતિ (એકેન્દ્રિયાદિ) (ચારારથી લાખ યોનિમાંની) એવી કોઈ યોનિ, એવું કોઈ સ્થાન-ક્ષેત્ર તેમજ એવું કોઈ (કુલકોડીની સંખ્યામાં ગણાતું) કુલ નથી, કે જેમાં સર્વે જીવો અનન્તવાર ન જન્મ્યા હોય, કે ન મરણ પામ્યા હોય. અર્થાત્-સર્વ જાતિમાં, યોનિમાં, સ્થાનમાં અને કુલમાં આ જીવ અથવા સર્વે જીવ અનન્તવાર જન્મ્યા છે. અને મરણ પણ પામ્યા છે.

સંસારથી કંટાળી મોક્ષ માટે પ્રાર્થના

સંપદ તુમ્હ ભત્તસ્સ દંઢગપયમમણમગ્ગહિયયસ્સ ।

દંઢતિયવિરય (ઇ) સુલહં લહુ મમ દિતુ મુક્કપયં ॥૪૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સંપ્રતિ તવ ભક્તસ્ય, દંઢકપદમ્રમણમગ્નહૃદયસ્ય

દંઢત્રિકવિરત (તિ) સુલભં, લઘુ મમ દદતુ મોક્ષપદમ ॥૪૩॥

અન્યથ સહિત પદ્મજેદ

સંપદ દંઢક પય મમણ મગ્ગ હિયયસ્સ તુમ્હ ભત્તસ્સ મમ લહુ તિય દંઢ વિરય (ઇ) સુલહં મુક્કપયં દિતુ ॥૪૩॥

શબ્દાર્થ :-

તુમ્હ=તમારા

ભત્તસ્સ=ભક્તને

સંપદ=સંપ્રતિ, વર્તમાન સમયે.
જીવે.

દંઢગપય=દંડપદ (ને વિષે

મમણ=જમણ (કરવાથી)

મગ્ગ=ભગ્ન, ખેદ પામેલ, ખેદ:
યુક્ત

હિયયસ્સ=હૃદયવાળા

દંઢતિય=ત્રણ દંડની, ત્રણ
યોગની

વિરય(ઇ)=વિરક્ત, નિવૃત્ત થયે.

લા જીવોને (અથવા

વિરતથી, નિવૃત્તિથી)

સુલહં=સુલભ. સહજે પ્રાપ્ત
થવા યોગ્ય

લહુ =શીઘ્ર, જલ્દી

મમ=મને

દિતુ=આપો

મુક્કપયં=મોક્ષપદ

ગાર્હ્ય:-

દંડક પદોમાં ભમવાથી હતાશ હૃદયવાળા તમારા ભક્તને હવે ત્રણ દંડની વિરતિથી સહેલાઈથી મળે તેવું મોક્ષ પદ જલદી આપો.

વિશેષાર્થ:-

ગાથામાં કહે છે કે “હિ શ્રી ૨૪ જિનેશ્વરો ! હવે તે ૨૪ દંડકમાં ભ્રમણ કરવાથી અતિ ખેદ પામેલ હૃદયવાળા આ તમારા ભક્તને ત્રણ દંડની એટલે મનદંડ વચનદંડ અને કાયદંડની નિવૃત્તિથી (ત્યાગથી) સુલભ એવું મોક્ષપદ શીઘ્ર આપો.”

ગ્રંથકર્તાની આ મોક્ષપદની પ્રાર્થનામાં-૧ દંડકભ્રમણથી ઉત્પન્ન થતો ખેદ, ૨ ત્રણ દંડનો ત્યાગ, અને ૩ (ત્રણ દંડના ત્યાગથીજ) મોક્ષપદની (જ) પ્રાપ્તિ, એ ૩ મુખ્ય વિષય છે, તે સંબંધિ સંક્ષિપ્ત સમજ આ પ્રમાણે:-

૧ દંડકભ્રમણથી હૃદ-તિય-ચગતિના ૯ દંડકમાં તથા નાર-કના ૧ દંડકમાં જે દુઃખ છે, તે સર્વને જાણીતું છે, તેમજ મનુષ્યના ૧ દંડકમાં સુખ અને દુઃખ મિશ્ર છે, અને દેવગતિના ૧૩ દંડકમાં જે કે પૌદ્ગલિક સુખ છે, તે પણ લોભવૃત્તિની અધિકતાથી ત્યાં પણ વાસ્તાવિક દુઃખ છે, કારણ કે મનુષ્યોની માફક દેવોમાં કલેશ. મારામારી-દેવાંગનાઓની ચોરી-પરસ્પર ઈર્ષ્યા ઈત્યાદિ હોવાથી દેવોની જીંદગી પણ આત્મસન્મુખ થયેલા જીવને સોનાની બેડીમાં નાખેલા કેદીની માફક દુઃખ ઉપજવનારી લાગે છે. એ પ્રમાણે કોઈ પણ દંડકમાં વાસ્તવિક સુખ નથી. કેવળ મનુષ્યનાજ ૧ દંડકમાં જે મન વચન કાયાનો સંયમ જળવાય તો આત્મિક સુખમાં આગળ વધી અન્તે મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરાવે છે. માટે ૨૪ દંડકના ભ્રમણનો ખેદ અહિં ગ્રંથકર્તાએ પ્રગટ કર્યો-કહ્યો છે.

૨ ત્રણ દંડનો ત્યાગ--સંસારની સર્વ ઉપાધિઓ અને સંસારભ્રમણનું મૂળ કારણ મન વચન કાયાના અશુભ યોગ છે, માટે

૧ આ ગ્રંથકર્તાએ પોતે વિરચ પદવડે “વિરક્ત થયેલા જીવોને” એવો અર્થ સ્વોપજ્ઞ અવત્યૂરિમાં લખ્યો છે, અને વૃત્તિકર્તા વિરક્ત પદ-વડે “વિરતિથી” એવો અર્થ કર્યો છે. અને એ બન્ને અર્થ અનુકુળજ છે.

તે ત્રણે પ્રકારના અશુભ યોગનો ત્યાગ થાય તો હંડકશ્રમણ સહા-કાળને માટે નષ્ટ થાય, અને આત્મધર્મ પણ પ્રાપ્ત થાય. તે માટે એ નિશ્ચિત વાત છે કે મન વચન કાયાની વૃત્તિઓ શેષાય તો જ મોક્ષમુખની પ્રાપ્તિ છે.

૩ મોક્ષપદની ઇચ્છા—પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જીવને સર્વ સ્થાને વાસ્તવિક દુઃખજ છે, અને અનન્ત મુખનું ધામ (સ્થાન) તો કેવળ મોક્ષપદજ છે, માટે આત્મિક મુખના અભિલાષી જીવોને તો એ મોક્ષપદ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

પ્રશસ્તિ—ગુરુ ક્રમ-સંબંધ.

સિરિ-જિણહંસમુળીસર-રજ્જે સિરિ-ધવલચંદસીસેળ ।
ગજસારેળ લિહિયા, એસા વિન્નત્તિ અપ્પહિયા ॥૪૪॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

શ્રીજિનહંસમુનીશ્વરરાજ્યે શ્રીધવલચન્દ્રાશિષ્યેળ ।
ગજસારેળ લિહિતા, ઇસા વિજ્ઞાતિરાત્મહિતા ॥૪૪॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

સિરિ જિણહંસ મુળીસર (મુળિ હસર) રજ્જે સિરિ ધવલચંદ સીસેળ
ગજ સારેળ અપ્પ હિયા એસા વિન્નત્તિ લિહિયા ॥૪૪॥

શબ્દાર્થ :-

સિરિ=શ્રી
જિણહંસ=જિનહંસ નામના
મુળીસર=(મુનિના ઇન્દ્ર) આ-
વાય(ના)
રજ્જે=રાજ્યમાં-શાસનમાં
સિરિ=શ્રી
ધવલચંદ=ધવલચંદ્ર મુનિના

સીસેળ=શિષ્યે
ગજસારેળ=ગજસાર મુનિએ
લિહિયા=લખી, રચી
એસા=આ
વિન્નત્તિ=વિજ્ઞાપિત
અપ્પહિયા=આત્મહિતવાળી
અથવા પોતાના હિતવાળી

ગાથાર્થ :-

આત્મહિત કરનારી આ વિજ્ઞાપિત શ્રી જિનહંસ મુ-
નીશ્વરના રાજ્યમાં શ્રી ધવલચંદ્ર મુનિના શિષ્ય શ્રી ગજ-
સાર મુનિએ લખી છે. ॥૪૪॥

આ પ્રકરણના કર્તા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રી જિનહંસમૂરિ નામના આચાર્યના રાજ્યમાં-શાસનમાં થયા છે. શ્રીજિનહંસમૂરિ ખરતરજના આચાર્ય હતા, તથા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રી ધવલચંદ્રમુનિના શિષ્ય હતા. તેઓ સંવિગ્નપાંડિત શ્રી અમયોદયગિતો પાસે લાલન પાલન થયેલા (એટલે તેમની પાસે દીર્ઘકાળ રહેલા) હતા. તે શ્રી ગજસારમુનિ એ જ આ દંડક પ્રકરણના સ્વરૂપમાં શ્રી ૨૪ જિનેન્દ્રોની સ્તુતિ-વિજ્ઞપ્તિ વિનંતિ કરી છે અને તે વિજ્ઞપ્તિ અવશ્ય આત્મકલ્યાણવાળી છે. કારણ કે અન્યરચનામાં પરંતુ અવશ્ય ભગ્નનીય વિકલ્પે (અનિયત) છે. અને સ્વકલ્યાણ તો અવશ્ય છે, તે માટે કહ્યું છે કે-

ન ભવતિ હિ ધર્મઃ શ્રોતુઃ, સર્વસ્યૈકાન્તતો હિતબ્રવણાત્
ભવતોડનુગ્રહશુદ્ધ્યા, વક્તુસ્ત્વેકાન્તતો ભવતિ ॥૧॥

અર્થ:-કલ્યાણવચનો સાંભળવાથી સર્વે શ્રોતાઓને ધર્મ થાયજ એવો એકાન્ત નિયમ નથી, પરંતુ અનુભવ (ઉપકાર)-ભુદ્ધિવડે કલ્યાણવચનો કહેનાર વક્તાને તો ધર્મ થાયજ. એવો એકાન્ત-નિયમ છે. ॥૧॥ પુનઃ પણ કહ્યું છે કે-

અસ્તુ વા માસ્તુ વા બોધઃ, પરેષાં કર્મયોગતઃ
તપાપિ વક્તુર્મહતી નિર્જ્જરા ગદિતા જિનૈઃ ॥૨॥

અર્થ:-કર્મના રોગથી અન્ય જીવોને (શ્રોતાઓને) બોધ (જ્ઞાનપ્રાપ્તિ-ધર્મપ્રાપ્તિ) થાય અથવા ન પણ થાય, પરંતુ શ્રી જિનેન્દ્રોએ “બોધવચનો કહેનારને તો અવશ્ય મહા નિર્જરા થાયજ” એમ કહ્યું છે. ॥૨॥

ઉપર લખેલા દંડક પ્રકરણના અર્થમાં મતિદોષથી ભણ્યે વા અજાણ્યે સૂક્ષ્મ અથવા સ્થૂલ ભૂલચૂક રહી ગઈ હોય, તે સભજનો મુદ્રારીને વાંચશે, એવી અમારી ભનામણ છે.

इति श्री जैनश्रेयस्करमण्डलाख्यसंस्थान्तगतानेकधार्मिकग्रन्थवृत्तिसंचाल-
कस्य महिसानाख्यनगरनिवासिनः श्रेष्ठिवर्यश्रीयुतः वेगिचन्द्रसुरचन्द्रस्य
सत्प्रेरणातः श्रीयुतानुपचन्द्रमलुकचन्द्रस्य विवाधिचंदुलाल न्हानचन्देन
लिखितः संस्थया च संशोभित-वर्धित-विशदीकृतः श्रीदण्डकप्रकरण-
विशेषार्थः समाप्तः

નં.	૨૪ દંડક	શરીર	મૂળ શરીરની	અવગાહના
	નરકાદિ.		જનન્ય	ઉદ્ગ્રાહ.
૧	૧ રત્નપ્રભા	વૈ. તૌ. કા.	૩ હાથ	૭૧૧ ધ. ૬ આં.
૨	૨ શકરા પ્રભા	વૈ. તૌ. કા.	૭૧૧ ધ. ૬ આં.	૧૫૧૧ ધ. ૧૨. આં.
૩	૩ વાલુકા પ્રભા	વૈ. તૌ. કા.	૧૫૧૧ ધ. ૧૨ આં.	૩૧૧ ધ.
૪	૪ પંક પ્રભા	વૈ. તૌ. કા.	૩૧૧ ધ.	૬૨૧૧ ધ.
૫	૫ ધૂમ પ્રભા	વૈ. તૌ. કા.	૬૨૧૧ ધ.	૧૨૫ ધ.
૬	૬ તમઃ પ્રભા	વૈ. તૌ. કા.	૧૨૫ ધ.	૨૫૦ ધ.
૭	૭ તમસ્તમઃ પ્રભા	વૈ. તૌ. કા.	૨૫૦ ધ.	૫૦૦ ધ.
૮	૮ અમુર કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૯	૯ નાગ કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૦	૧૦ સુવર્ણ કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૧	૧૧ વિદ્યુત કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૨	૧૨ અસિ કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૩	૧૩ હ્રીપ કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૪	૧૪ ઉદ્ધિ કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૫	૧૫ દિશિ કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૬	૧૬ પવન કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૭	૧૭ મેઘ કુમાર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭
૧૮	૧૮ પૃથ્વી કાય	ઓ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	અ. અ. ભા.
૧૯	૧૯ અપ કાય	ઓ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	અ. અ. ભા.
૨૦	૨૦ તેહ કાય	ઓ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	અ. અ. ભા.
૨૧	૨૧ વાયુ કાય	ઓ. વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	અ. અ. ભા.
૨૨	૨૨ વનસ્પતિ કાય	ઓ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૧૦૦૦ યોગી અધિક
૨૩	૨૩ શ્રેષ્ઠ દ્રિય	ઓ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૧૨ યોગન
૨૪	૨૪ તેષ્ઠ દ્રિય	ઓ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	ત્રણ ગાઉ
૨૫	૨૫ ચક્રિ દ્રિય	ઓ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૧ યોગન
૨૬	૨૬ મહાન તિથ અ	ઓ. વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૧ હમર યોગન
૨૭	૨૭ મહાન મનુષ્ય	ઓ. વૈ. આ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	ત્રણ ગાઉ
૨૮	૨૮ વ્યંતર	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭ હાથ
૨૯	૨૯ જ્યોતિષી	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭ હાથ
૩૦	૩૦ દેમાનિક	વૈ. તૌ. કા.	અ. અ. ભા.	૭ હાથ

ઉત્તર વેદિક્યની અવગાહના ઉત્તર વે. કાળ ૩ સંઘયજી ૪ સંગા

અં.સં. ભા.	૧૫૥ ધ. ૨૨ આં.	અતમું હર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં ભા.	૩૨૧ ધનુષ્ય	અતમું હર્ત	નથી	૪ અથવા ૬
અં.સં. ભા.	૬૨૧૧ ધનુષ્ય	અતમું હર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧૨૫ ધનુષ્ય	અતમું હર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૨૫૦ ધનુષ્ય	અતમું હર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૫૦૦ ધનુષ્ય	અતમું હર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧૦૦૦ ધનુષ્ય	અતમું હર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	x	X	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	x	X	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.અ. ભા.	અં. અ. ભા.	અતમું હર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	X	X	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	X	X	હેબડું.	૪ અથવા ૧૦
×	X	X	હેબડું.	૪ અથવા ૧૦
×	X	X	હેબડું.	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૬૦૦ યોગજન	૪ મહર્ત	૬ સંઘયણ	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન અને ૪ અંગુલ	૪ મહર્ત	૬ સંઘયણ	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં.સં. ભા.	૧ લાખ યોગજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦

૫ સંસ્થાન	૬ કપાય	૭ દર્શન	૮ મન્ત્રિય	૯ સમુદ્ધાત.
હું ઉક.	૪ કપાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ. વૈ.
હું ઉક.	૪ કપાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ. વૈ.
હું ઉક	૪ કપાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ. વૈ.
હું ઉક	૪ કપાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ. વૈ.
હું ઉક	૪ કપાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ. વૈ.
હું ઉક	૪ કપાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ. વૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
૫. આદિ. હું ઉક	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૫	વે. ક. મ.
મચુરની દાળ અથવા				
અર્ધ ચંદ્રાકૃતિ	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૧	વે. ક. મ.
પરપોટાની આકૃતિ	૪ કપાય	કું. ની. કા.	૧	વે. ક. મ.
સોયની આણી સરખી	૪ કપાય	કું. ની. કા.	૧	વે. ક. મ. વૈ. ૪
ધ્વજ સરખી	૪ કપાય	કું. ની. કા. તે	૧	વે. ક. મ.
અનેક પ્રકાર	૪ કપાય	કું. ની. કા.	૨	વે. ક. મ.
હું ઉક	૪ કપાય	કું. ની. કા.	૩	વે. ક. મ.
હું ઉક	૪ કપાય	કું. ની. કા.	૪	વે. ક. મ.
હું ઉક	૪ કપાય	કું. ની. કા.	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
૬ સંસ્થાન	૪ કપાય	૬ લેશ્યા	૫	૭ સમુદ્ધાત
૬ સંસ્થાન	૪ કપાય	૬ લેશ્યા	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	કું. ની. કા.	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	તેજો લેશ્યા	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.
સમયતુરસ્.	૪ કપાય	તેજો. પદ્મ. શુક્લ.	૫	વે. ક. મ. વૈ. તૈ.

www.jainelibrary.org

संज्याता असंज्याता

संप्रयाता व्यसंप्रयाता

संज्याता असंज्याता

संख्याता असंख्याता

संख्याता असंख्याता

संख्याता अमंख्याता

संख्याता अक्ष संख्याता
संख्याता संख्याता

संख्याता संख्याता
संख्याता संख्याता

संख्याता असंख्याता
अंख्याता अअंख्याता

संख्याता असंख्याता

संज्याता असंज्याता।

સંખ્યાતા અસંખ્યાતા

संख्याता असंख्याता

સંખ્યાતા અસંખ્યાતા

संज्यात! व्यसंज्यात!

સંખ્યાતા અસંખ્યાતા

ਅਸ ਪ੍ਰਯਾਤਾ

असंख्यता

અસંખ્યાતી

અસંખ્યાતા

अनंत अनंत

संख्याता असंख्याता

संख्याता असंख्याता

संख्याता अक्ष संख्याता
संख्याता अक्ष संख्याता

સ જ્યાં તા અસ જ્યાં તા

અંખ્યાત

मंज्याता अमंज्याता

संभ्याता असंभ्याता
संभ्याता असंभ्याता

संख्याता असंख्याता

૧૭ ચ્યવન	૧૮ જઘન્ય	સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ	૧૯ પર્યાપ્ત	વિરહ ઉત્કૃષ્ટ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧ સાગરોપમ	૩ સાગરોપમ	૬	૭ દીવસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૩ સાગરોપમ	૭ સાગરોપમ	૬	૧૫ દીવસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૭ સાગરોપમ	૧૦ સાગરોપમ	૬	૧ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ સાગરોપમ	૧૭ સાગરોપમ	૬	૨ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૭ સાગરોપમ	૨૨ સાગરોપમ	૬	૪ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૨૨ સાગરોપમ	૩૩ સાગરોપમ	૬	૬ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમથી અ.	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
અસંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	૨૨ હજાર વર્ષ	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	૭ હજાર વર્ષ	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	ત્રણ અહોરાત્રી	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	૩ હજાર વર્ષ	૪	+
અનંતા અનંત	અંતમૂહૂર્ત	૧૦ હજાર વર્ષ	૪	+
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	૧૨ વર્ષ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	૪૬ દિવસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	૭ માસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા	અંતમૂહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ પલ્યોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	પલ્યોપમનો ૮મો ભાગ	૧ પલ્યોપમ. ૧ ભા.વ.	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	પલ્યોપમ	૩૩ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત

i

કોનાથી કેટલા વધારે ?

કોનાથી કેટલા ઓછા ?

મૂળ કેટલા ?

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અનંતથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અનંતથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અનંતથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અનંતથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અનંતથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અનંતથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અનંતથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

તેષાંદ્રિયથી વિશેષાધિક

અપૂકાયથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

પૃથ્વીકાયથી અસં. ગુણ

વાયુકાયથી અસંખ્ય ગુણ

અસંખ્યાતા

મનુષ્યથી અસં. ગુણ

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

અપૂકાયથી અસંખ્ય ગુણ

વનસ્પતિકાયથી અનંત ગુણ

અસંખ્યાતા

વાયુકાયથી અનંત ગુણ

કોઈથી ઓછા નથી

અનંત

પાંચેંદ્રિય તિય"અથી વિશેષાધિક

તેષાંદ્રિયથી વિશેષાધિક

અસંખ્યાતા

એષાંદ્રિયથી વિશેષાધિક

પૃથ્વીકાયથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

તેષાંદ્રિયથી અસં. ગુણ

પાંચેંદ્રિય તિય"અથી વિશેષાધિક

અસંખ્યાતા

અગ્નિરિંદ્રિયથી અસં. ગુણ

એષાંદ્રિયથી વિશેષાધિક

અસંખ્યાતા

કોઈથી વધારે નથી

તેષાંદ્રિયથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

નારકોથી અસં. ગુણ

અગ્નિરિંદ્રિયથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

અનંતથી અસં. ગુણ

અગ્નિરિંદ્રિયથી વિશેષાધિક

અસંખ્યાતા

તેષાંદ્રિયથી અસં. ગુણ

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

શ્રીમદ્-હરિભદ્રસૂરિ-વિરચિતા

શ્રી જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણી

અથવા

લઘુ સંગ્રહણી

સંબંધ

આત્મા અને તેના નિત્યપણા ઉપરથી પુનર્જન્મ અને મોક્ષ કળુલ કર્યા પછી—અનન્ત આત્માઓના સ્વકર્માનુસાર ગુદા ગુદા સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થવાના ક્ષેત્રોનો વિચાર અનાયાસે જ જ્ઞાસુઓને થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

એ વિચાર ઉપર આવતાં—લોકલોક રૂપ અખિલ વિશ્વનું જ્ઞાન કરવું પડે છે. અનન્ત અલોકમાં બિન્દુતુલ્ય લોક છે. તે લોક પણ અસંખ્ય યોજનના વિસ્તારમાં છે. તેના મુખ્ય ત્રણ ભાગ પડે છે. તે ઉર્ધ્વ, અર્ધા અને તિર્યક્ એમ ત્રણલોક કહેવાય છે. એ ત્રણલોકના પણ કયા ભાગમાં પોતે છે ? એ પ્રશ્ન જ્ઞાસુઓને થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

અથવા, પોતે અત્યારે જે જગ્યાએ બેઠેલ, સુતેલ, કે ઉભો રહેલ છે (જે કે તે ક્ષેત્ર પોતાને તે વખત પૂરતું તેટલુંજ ઉપયોગી છે) તો પણ એટલુંજ ક્ષેત્ર નથી, તેની આગુબાગુ કંઈક છે, તે શું છે ? એમ વિચારતાં “જગત્ લોક છે”. ત્યારે લોકની આગુબાગુ પણ શું છે ? “અલોક છે”

આ રીતે આ ક્ષેત્ર વિચાર પણ આત્મવિકાસના સાધનોમાંનું એક આવશ્યક અંગ છે. જોકે—તે વિષે સંપૂર્ણ જાણવાની આપણામાં સંપૂર્ણ શક્તિ નથી. ક્ષેત્ર છે ચોક્કસ, પણ તેની વિશાળતા માપવાનું કામ આપણી શક્તિ ઉપરાંતનું છે. છતાં ક્ષેત્રોની પરિસ્થિતિ જાણવાનું આપણી પાસે, તે ક્ષેત્રોને કેવળજ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ જાણનાર સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચનો સિવાય બીજું કશું સાધન નથી. તેથી સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જે સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે, તે જાણવું જોઈએ. મોટા મોટા ગંભીર ગ્રંથોમાંથી સામાન્ય બાળ જીવોને સમજવું મુશ્કેલ પડે, માટે અનેક પ્રકરણ ગ્રંથો ઉપકારી પૂર્વાચાર્યોએ રચેલા છે. તેમાં પણ દરેક ક્ષેત્રોના મધ્યબિંદુ તરીકે ગણાતા, તથા આપણે જેમાં રહીએ છીએ, તે જમ્બૂદ્વીપનું સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે આ જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણી પ્રકરણ રચ્યું છે.

જમ્બૂદ્વીપ.

આ દ્વીપ સર્વ દ્વીપો અને સમુદ્રોની વચ્ચે આવેલો છે. જમ્બૂદ્વીપની આજુબાજુ લવણ સમુદ્ર, તેની આજુબાજુ ધાતકી ખંડ, તેની આજુબાજુ સમુદ્ર, તેની આજુબાજુ દ્વીપો એમ અસંખ્ય સમુદ્રો અને દ્વીપો વલયને આકારે વીંટાયેલા છે. આમ સર્વ દ્વીપ-સમુદ્રો જે લોકમાં છે તે તિરછાલોક કહેવાય છે. તિરછાલોક આખા લોકની મધ્યમાં છે તેથી જમ્બૂદ્વીપ પણ લોકની મધ્યમાં આવે છે. તેમજ સમભૂતલા વિગેરે મર્યાદાસૂચક સ્થળો અને લોકોના મધ્ય ભાગ પણ જમ્બૂદ્વીપમાં છે.

જમ્બૂદ્વીપ થાળી જેવા સપાટ ગોળ આકારનો છે. તેની આજુબાજુ સમુદ્ર હોવાથી તે દ્વીપ કહેવાય છે.

આ દ્વીપમાં જમ્બૂના વૃક્ષના આકારનું પૃથ્વીકાયમય શાશ્વત સ્થિર અકુત્રિમ મહાજમ્બૂ વૃક્ષ છે. તેની આસપાસ [૧૨૦૫૦૧૨૦] ખીજ નાના શાશ્વત જમ્બૂવૃક્ષોનું બનેલું જમ્બૂવન છે. વળી આ દ્વીપનો અધિષ્ઠાતા અનાદત દેવ આ જમ્બૂવૃક્ષની ઉપર રહે છે. તેથી આ દ્વીપનું નામ જમ્બૂદ્વીપ છે.

આ જમ્બૂદ્વીપમાં અનેક સ્થળો અને પદાર્થો છે. પરંતુ વિસ્તારથી વર્ણન કરવા જતાં મોટો ગ્રન્થ થઈ જાય તેથી તેના જાણુવા જેવા મુખ્ય મુખ્ય શાશ્વત સ્થળોની અત્યંત ટંકામાં હકીકત સમજાવી છે.

આ દ્વીપ લાખ જોજન લાંબો-પહોળો ને જડો છે તેની વચ્ચે મેરુ પર્વત આવેલો છે તેના ભરતક્ષેત્રના માપના ખંડો, અથવા એક ચોરસ ચોજનના માપના ખંડો, પરિધિ. ક્ષેત્રફળ, મનુષ્યને રહેવા લાયક ક્ષેત્રો, પર્વતો, તેના શિખરો, ક્ષેત્રો, તીર્થો, વિજયો, શ્રેણિઓ, નદીઓ, નદીઓના મુખ, મુખના વિસ્તાર વિગેરે મુખ્ય મુખ્ય પદાર્થો આ પ્રકરણમાં સમજાવ્યા છે.

૧. ખાંડ	સ્થળનું નામ	ભરત	હિમવંત પર્વત	હિમવંત ક્ષેત્ર	મહા હિમ-હરિવર્ષ વંત પર્વત ક્ષેત્ર	નિષધ પર્વત	
	ખાંડ સંખ્યા	૧	૨	૪	૮	૧૬	૩૨
	ખાંડનું પ્રમાણ	ચો. ૫૨૬ કળા ૬	ચો. ૧૦૫૨ કળા ૧૨	ચો. ૨૧૦૫ કળા ૫	ચો. ૪૨૧૦ કળા ૧૦	ચો. ૮૪૨૧ કળા ૧	ચો. ૧૬૮૪૨ કળા ૨

૨. યોજન પ્રમાણ ખાંડો	વિષ્કંભ $1000000=1000000=1000000000000\times 10=1000000000000$	વિષ્કંભ વર્ગ • • દશ ગુણા
----------------------	---	--------------------------

૩. વાસ ક્ષેત્ર (વર્ષ ક્ષેત્ર)	ભરત	હિમવંત	હરિવર્ષ
પ્રમાણ	યોજન કળા ૫૨૬ ૬	યોજન કળા ૨૧૦૫ ૫	યોજન કળા ૮૪૨૧ ૧

૪. પર્વતો	વૈતાલ્ય		વક્ષસ્કાર	ચિત્ર	વિચિત્ર	યમક અને સમક ૨	કંચનગિરિ
	ગોળ	લાંબા					
	૪	-૩૪	૧૬	૧	૧		૨૦૦
	૪ અંતર યુગલ ક્ષેત્રોમાં	૩૪ બિજયોમાં	મહા વિદેહમાં	દેવકુરમાં		હિતર કુરમાં	૧૦૦ દેવ કુરમાં ૧૦૦ હિતર કુરમાં

૫. [અ]શિખરો	•	૯ X ૩૪ ૩૦૬	૪ X ૧૬ ૬૪	•	•	•	•
-------------	---	------------	-----------	---	---	---	---

મહાવિદેહ ક્ષેત્ર	નીલવાંત પર્વત	રત્નક ક્ષેત્ર	રુકિમ પર્વત	હિરણ્ય વંત ક્ષેત્ર	શિખરી પર્વત	ઐરાવત ક્ષેત્ર	કુલ સં. ૧૩
૬૪	૩૨	૧૬	૮	૪	૨	૧	ખંડો ૧૬૦
યો. ૩૩૬૮૪ કળા ૪	યો. ૧૬૮૪૨ કળા ૨	યો. ૮૪૨૧ કળા ૧	યો. ૪૨૧૦ કળા ૧૦	યો. ૨૧૦૫ કળા ૫	યો. ૧૦૫૨ કળા ૧૨	યો. ૫૨૬ કળા ૬	યોજન ૧૦૦૦૦૦

✓કરણી [વર્ગ] મૂળ]=પરિધિ=

યોજન-ગાઉ-ધનુષ-અંગુલ
૩૩૬૮૪-૩--૧૨૮--૧૩૩૫થી અધિક

I યવ-યુકા-લિખ-વાલાગ્ર-રથરેણુ-તસરેણુ
૧--૧--૧--૧--૦--૭

-આદરપરમાણુ-૧૭૪ આં ૫૨૦-શેષ I ૦ લાગે ગુણકર
૫ ૩૩૬૮૪ ૩૬૮૪ ૫૪ X૨૫૦૦૦=

યોજન ગા. ધનુષ અંગુલ.

ગણિતપદ-ક્ષેત્રકે-

૭૯૦૫૬૮૪૧૫૦ ૧ ૧૫૧૫ ૬૦

મહાવિદેહ	રત્નક	હિરણ્યવંત	ઐરાવત	કુલ.
યોજન કળા. ૩૩૬૮૪ ૪	યોજન કળા ૮૪૨૧ ૧	યોજન કળા ૨૧૦૫ ૫	યોજન કળા ૫૨૬ ૬	યો. ૫૫૭૮૯૬૬
ગુરુદંત સૌમ વિદ્યુત નસ પ્રભ ૧ ૧	પર્વતો માધ્ય વંત ૧ ૧	ગંધ માદન ૧ ૧	મેરૂ ૧	હિમ વંત ૧
મહાહિ મવંત ૧	નિપથ ૧	નીલ વંત ૧	રુકિમ ૧	શિખ રી ૧
કુલ, પર્વતો ૨૬૯				
પૂર્વ મા પશ્ચિમ	પૂર્વ પશ્ચિમ			
દેવકુરુને અંતે	ઉત્તર કુરુને અંતે	મહા વિદે હમાં	ભરત હિમવ તનીમ ધ્યમાં	હિમ.હ રિવર્ષ નામ ધ્યમાં
		હરિં મહાવિ મધ્ય માં	મહા. રત્નક ના મ ધ્યમાં	હિરણ્ય ને હિ. વ. મ મધ્ય માં
				૦/૭ ૪૪૨૧૦૫
૧૭	૯	૯	૭	૯
		૧૧	૮	૯
			૯	૯
			૮	૧૧
				શિખરી

(પર્વતની) ૧ ઉંચાઈ	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન
	૧૦૦૦	૨૫	૫૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦
૨ વિસ્તાર	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન
	૧૦૦૦	૫૦	૫૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦
૩ આકાર	પદ્મ જ્યેષ્ઠ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	ઉપ્પ ગો પુરુષ	ઉપ્પ ગો પુરુષ	ઉપ્પ ગો પુરુષ	ઉપ્પ ગો પુરુષ
૪ પૃથ્વીમાં	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન	યોગન
	૨૫૦	૬૧	૧૨૫	૨૫૦	૨૫૦	૨૫૦	૨૫
૫ રંગ તથા સેનાબનેસા	શ્વેત રત્નના	શ્વેત રૂપાના	પીળા સુવર્ણ ના	પીળા સુવર્ણ ના	પીળા સુવર્ણ ના	પીળા સુવર્ણ ના	પીળા સુવર્ણ ના
(૩) ભૂમિક્ષ્પ		જ્ઞ. દ્વ. વિજ્ઞ. યો માં ૩૪					
૬ તીર્થ	ભરત			મહાવિદેહ			
	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	
	૧	૧	૧	૩૨	૩૨	૩૨	

યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦	૨૦૦	૪૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૧૦૦
યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યો.	યો.	યો.	યો.	યોજન	યોજન
૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૧૦૦૦	૧૦૫૨	૪૨૧૦	૧૬૮૪	૧૬૮૪	૪૨૧૦	૧૦૫૨
					કળા.	કળા.	કળા.	કળા.	કળા.	કળા.
					૧૨	૧૦	૨	૨	૧૦	૫
અશ્વ	અશ્વ	અશ્વ	અશ્વ	ઉપયોગ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ
સ્કંધ	સ્કંધ	સ્કંધ	સ્કંધ	પુસ્તક	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ
ગજ	ગજ	ગજ	ગજ							
દંત	દંત	દંત	દંત							
યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫	૧૦૦૦	૨૫	૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦૦	૨૫
સ્વેત	સ્વેત	પીળો	નીલ	પીળો	પીળો	પીળો	લાલ	લીલો	સ્વેત	પીળો
રત્નનો	રત્નનો	સુવર્ણનો	રત્નનો	સુવર્ણનો	સુવર્ણનો	સુવર્ણનો	તપની	ગૌરુ	રૂપાનો	સુવર્ણનો
							ય સુવર્ણનો	રત્નનો		
		મેઝ	જાંબુ	શાલમલિ	હરિદ્રેટ	હરિસ-				કુલ ૬૦
		કરિદ્રેટ	દ્રેટ ૮	દ્રેટ ૮	૧	દ્રેટ ૧				(૫૮)
ઐરાવત							કુલ ૧૦૨			
મ.ગંધ		વરદામ		પ્રભાસ						
૧		૧		૧						

૭. શ્રેણી	ભરતના વૈતાલ્ય ઉપર			મહાવિદેહના વૈતાલ્ય ઉપર
	વિદ્યાધરની શ્રેણી	૨		૬૪
	આભિયોગિકની શ્રેણી	૨		૬૪
કુલ		૪		૧૨૮
૮. વિજયો		ભરતમાં		મહા વિદેહમાં
		૧		૩૨

૯. હદ	પદ્મ હદ	મહા પદ્મ હદ	ત્રિગિ-ચક્ર હદ	પુંડરિક	મહા પુંડરિક	કેસરી	કુલ ૬
	દીધા	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	
	૧૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૨૦૦૦	૪૦૦૦	
પહેળા	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	
	૫૦૦	૧૦૦૦	૨૦૦૦	૫૦૦	૧૦૦૦	૨૦૦૦	
હદમાં રહે-નારી વીનું નામ	શ્રીદેવી	હ્રીદેવી	શ્રીદેવી	સદ્ગમી દેવી	ભુદિ દેવી	પ્રાનિ દેવી	
કયા પર્વત ઉપર	સદ્યુહિ-મર્વત ઉપર	મહા દ્વિમર્વત ઉપર	નિપથ પર્વત ઉપર	શિખ-રી પર્વત ઉપર	રૂકમી પર્વત ઉપર	નીત્રગં-તપર્વત ઉપર	
હડો	૧૦યો.	૧૦યો.	૧૦યો.	૧૦યો.	૧૦યો.	૧૦યો.	
નીકળા નાર નદી	ગંગા સિંધુ શાહિ-તાંશા	શાહિ-તા હરિ-કાંતા	હરિસિ-લિલા સિતે દા	રક્તા-ચતી મુવર્ણ કુલા	રૂપ્ય-કુલા નર-કાંતા	નારી-કાંતા સંતા	

ઐરાવતના વૈતાલ્ય ઉપર			કુલ
	૨		૬૮
	૨		૬૮
	૪		૧૩૬ કોણી
		ઐરાવત	કુલ
		૧	૩૪ વિભય
દેવકુરમાં		ઉત્તર કુરમાં	
નિષધ હંદ	સુલસહંદ	નીલવંતહંદ	ઐરાવત હંદ
દેવકુર હંદ	વિદ્યુત પ્રભ હંદ	ઉત્તર કુરહંદ	માલ્યવંત હંદ
સુરપ્રભાહંદ		ચંદ્રહંદ	
		કુલ	
		૬ મોટા	
		૧૦ નાના	
		—	
		૧૬ હંદો	
		૫૫ હંદના માપે છે.	
આ હંદો વચ્ચેથી સીતોદા નદી વહે છે.		આ હંદો વચ્ચેથી સીતા નદી વહે છે.	

૧૦ મુખ્ય નદીઓ	ગંગા	સિંધુ	રક્તા	રક્ત વતી	રોહિતા	રોહિતાંશ	મુવર્ણકુલા
(૧) પરિવાર	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦
(૨) સ્થળ	૧ ભરતમાં ૧૬ વિદેહમાં	૧ ભરતમાં ૧૬ વિદેહમાં	૧ ઐરાવ- તમાં ૧૬ વિદેહમાં	૧ ઐરાવ- તમાં ૧૬ વિદેહમાં	હિમવ- તમાં	હિમવ- તમાં	હૈરણ્ય- વંતમાં
(૩) કર્ક દિશામાં પહે છે.	પૂર્વ	પશ્ચિમે	પૂર્વ	પશ્ચિમે	પૂર્વ	પશ્ચિમે	પૂર્વ
(૪) કયા પવ તના	લઘુ હિમવંત ના	લઘુ હિમવંત ના	શિખ- રીના	શિખ- રીના	મહા હિમ- વંતના	લઘુ હિમવંત ના	શિખરી ના
(૫) કયા હ્રદમાંથી	પદ્મ હ્રદમાંથી	પદ્મ હ્રદમાંથી	પુંડરિક હ્રદ માંથી	પુંડરિક હ્રદ માંથી	મહા પદ્મ હ્રદ માંથી	પદ્મ હ્રદ માંથી	પુંડરીક હ્રદમાંથી
(૬) મૂળ પ્રવાહ	૬૧ યોજન	૬૧ યોજન	૬૧ યોજન	૬૧ યોજન	૧૨૧૧ યોજન	૧૨૧૧ યોજન	૧૨૧૧ યોજન
(૭) અન્ય પ્રવાહ	૬૨૧૧ યોજન	૬૨૧૧ યોજન	૬૨૧૧ યોજન	૬૨૧૧ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન
(૮) પ્રારંભ ઉદાઘ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
(૯) પર્યંતે ઉદાઘ	૧૧ યોજન	૧૧ યોજન	૧૧ યોજન	૧૧ યોજન	૨૧૧ યોજન	૨૧૧ યોજન	૨૧૧ યોજન

રૂપકુલા	હરિસ- લિલા	હરિકાંતા	નરકાંતા	નારીકાંતા	સીતા	સીતોદા	કુલ પરિવાર
૨૮૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૩૨૦૦૦	૫૩૨૦૦૦	૧૪૫૬૦૦૦ કુલ નદીઓ ૬૮ ૧૦ ૧૨ અંતનંદી (૧૪૫૬૦૮૦)
હૈરણ્ય વંતમાં	હરિ- વર્ષમાં	હરિ- વર્ષમાં	રમ્યદ્ માં	રમ્યદ્ માં	મહા વિ- દેહમાં	મહા- વિદેહમાં	
પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	
રુકિમના	નિષધના	મહા હિ- મવંતના	રુકિમના	નીલવંત ના	નીલવંત ના	નિષધના	
મહા પુંડ્રીક હદમાંથી	તિગિન્ધી હદમાંથી	મહા પદ્મ હદમાંથી	મહા પું- ડ્રીક હદ માંથી	કેસરી હદમાંથી	કેસરી હદમાંથી	તિગિન્ધી હદમાંથી	
૧૨૫ ચોજન	૨૫ ચોજન	૨૫ ચોજન	૨૫ ચોજન	૨૫ ચોજન	૫૦ ચોજન	૫૦ ચોજન	
૧૨૫ ચોજન	૨૫૦ ચોજન	૨૫૦ ચોજન	૨૫૦ ચોજન	૨૫૦ ચોજન	૫૦૦ ચોજન	૫૦૦ ચોજન	
૧ માહિ	૦૧૧ ચોજન	૦૧૧ ચોજન	૦૧૧ ચોજન	૦૧૧ ચોજન	૧ ચોજન	૧ ચોજન	
૨૧૧ ચોજન	૫ ચોજન	૫ ચોજન	૫ ચોજન	૫ ચોજન	૧૦ ચોજન	૧૦ ચોજન	

મંગળ, વિષય, પ્રયોજન, અને સંબંધ.
 નમિય જિણં સવ્વન્નું, જગપુજ્જં જગગુહં મહાવીરં ।
 જંબૂદીવપયત્થે; વુચ્છં સુત્તા સપરહેઝ ॥ ૧ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નત્વા જિનં સર્વજ્ઞં, જગત્પૂજ્યં જગદ્ગુહં મહાવીરં
 જમ્બૂદ્વીપપદાર્થાન્, વક્ષ્યે સૂત્રાત્સ્વપરહેતોઃ ॥ ૧ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ

સવ્વન્નું જગપુજ્જં જગગુહં મહાવીરં જિણં નમિય
 સ-પર-હેઝ સુત્તા જંબૂદીવપયત્થે વુચ્છં ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ :-

નમિય=નમસ્કાર કરીને
 જિણં==જીવનારને
 સવ્વન્નું=સર્વજ્ઞ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન
 વાળા
 જગપુજ્જં=ત્રણ જગતને પૂજ્ય
 જગગુહં=ત્રણ જગતના ગુરૂ
 જમ્બૂદીવ=જંબૂદ્વીપમાં રહેલા

પયત્થે=પદાર્થોને
 વુચ્છં=કહીશ
 સુત્તા=સૂત્રમાંથી ઉદ્ધરીને અથવા
 સૂત્રને અનુસારે
 સ પર=પોતાના તથા પરના
 (બીજાના)
 હેઝ=(કલ્યાણને) અર્થે, માટે

આથાર્થ—

સર્વજ્ઞ, જગત્ પૂજ્ય, અને જગદ્ગુરુ શ્રી મહાવીર
 જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને પોતાના અને બીજાના (જ્ઞાન)
 માટે સૂત્રોમાંથી જમ્બૂદ્વીપના પદાર્થો કહીશ.

વિશેષાર્થ :-

ચાર અનુવંધો—૧ અર્ધી ગાથામાં ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની
 સ્તુતિરૂપ મંગળાચરણ છે. ૨ જમ્બૂદ્વીપના શાશ્વત પદાર્થોનું
 વર્ણન વિષય છે. ૩ “સ્વપરના બોધ માટે” એ પ્રયોજન છે.
 ૪ “સૂત્રોમાંથી (ઉદ્ધરીને)” એથી સંબંધ બતાવ્યો છે.

મંગલાચરણમાં—અનુક્રમે અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાતિશય, પૂજા-
 તિશય, અને વચનાતિશય સૂચવેલ છે. વિધિના પદાર્થો

જાણવા એ હ્રસ્વસ્થ માણસની શક્તિ બહારનું કામ છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન સિવાય તે પદાર્થો કોઈપણ જાણી શકે નહીં. ત્યારે સર્વજ્ઞપણાને લીધે પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ પોતાના કેવળ જ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થો જગદ્ગુરુ તરીકે, જગત્ના ઇવોના કેવળ ઉપકાર માટે જ કહ્યા છે. કારણકે તેઓ જિનેન્દ્ર પ્રભુ હોવાથી સ્વાર્થ અને રાગદ્વેષથી રહિત હતા. તેમના વચનો ઉપર અવિદ્યાસ રાખવાનું કોઈપણ કારણ નથી. જગત્ પૂજ્ય એ પ્રભુના વચનમાં જરાપણ શંકા લાવવાનો અવકાશ નથી. આટલા વિસ્તારથી અને ચોક્કસ સંખ્યાથી સ્વરૂપ કોઈપણ અસર્વજ્ઞ માણસ કહેવા સમર્થ નથી.

પ્રયોજન—નજીકનું જ્ઞાન, અને પરંપરા એ—મોક્ષ.

સંબંધ—ચાર પ્રકારનો હોય છે. વાચ્ય-વાચક, ગુરુ પર્વકમ, સાધ્ય-સાધન, ઉપાયોપેય.

અધિકારી—સમ્યગ્ ચારિત્ર ખાતર સમ્યગ્ જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનાર સમ્યગ્ દર્શની ભવ્ય આત્માઓ, તથા અધિગમ સમ્યક્ત્વ મેળવવા પદાર્થોનો અધિગમ કરવાની ઇચ્છાવાળા માર્ગાનુસારી ભવ્ય આત્માઓ પણ અધિકારી ગણાય છે.

જમ્બૂદ્વીપનું પ્રમાણ

જમ્બૂદ્વીપની લંબાઈ તથા પહોળાઈ ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ ભેજન છે. તેની જડાઈ પણ ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ ભેજન છે, કેમકે જમ્બૂદ્વીપની મધ્યમાં ૯૯૦૦૦ ચોજન ઉંચો મેરુ પર્વત છે. અને ૧૦૦૦ હજાર ચોજન જમીનમાં ઊંડો છે. અથવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૧૦૦૦ હજાર ચોજન નીચે અધોગ્રામો છે.

દિશાઓ વિષે ખુલાસો

જમ્બૂદ્વીપમાં—આપણે મેરુપર્વત તરફ મોં રાખી ઉભા રહીએ, તો જમણા હાથે વિજયદ્વાર આવે, એટલે તે તરફની દિશા તે પૂર્વ દિશા.

અને ડાબા હાથ તરફ વિજયન્તદ્વાર છે. અને તે દિશા, તરફની દિશા તે પશ્ચિમ દિશા.

આપણી પાછળ અપરાજિત દ્વાર આવે, અને તે તરફની દિશા તે દક્ષિણ દિશા.

અને આપણી સામે મેરુની પેલી તરફ અત્યંત ક્ષેત્રની પાસે ઠે જાયન્ત દ્વાર છે. તે તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા.

દિશાઓના વ્યવહારને માટે અનેક પ્રકારો શાસ્ત્રમાં છે. પરંતુ અહીં ઉપર પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર સમજવો. બીજા ક્ષેત્રોમાં પણ આ નિયમ પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર કરી શકાય છે. આ વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ સૂર્ય-દિશા સાથે મળતો છે.

મુખ્ય દશ પદાર્થો

ઘંડા જોયણ વાસા, પવ્વય કૂડા ય તિત્થ સેદીઓ;
વિજય દ્વદ સલિલાઓ, પિંડેસિં હોઈ સંઘયણી ॥ ૨ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ઘન્ટાનિ યોજનવર્ષાણિ, પર્વતકૂટાશ્ચ તીર્થજ્ઞેણયઃ
વિજયદ્વદસલિલાઃ પિન્ડે પતેષાં મહતે સંગ્રહણી ॥ ૨ ॥

અન્યથા સહિત પદ્યછંદ

ગાથાવત મુગમ છે—પરંતુ પેસિં પિંડ સંઘયણી હોઈ ઈતિ
શબ્દાર્થઃ :—

ઘંડા=ખંડ, વિભાગ
જોયણ=યોજન
વાસા=વર્ષા-ક્ષેત્રો
પવ્વય=પવિતા
કૂડા=કૂટ-શિખરો
ય=અને, તથા
તિત્થ=તીર્થ
સેદીઓ=ઝણિઓ

વિજય=વિજય, છ ખંડનો દેશ.
દ્વદ=દ્વદ, સરોવર
સલિલાઓ—નદીઓ
પિંડ=પિંડ, સંગ્રહ, સમૂહ
પસિં=એ ૧૦ પદાર્થોનો
હોઈ=છે
સંઘયણી=સંગ્રહણી

૧ મેરુની તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા અને તેની સામેની દિશા તે દક્ષિણ દિશા. આ વ્યાખ્યાથી દિશાઓ ક્યાં કરશે. કારણ કે મેરુ પર્વત જમ્બૂદ્વીપની મધ્યમાં આવેલો છે. પરંતુ એ વ્યવહાર અહીં લેવાનો નથી.

નાથાર્થ

ખંડો, યોજના, વાસ ક્ષેત્રો, પર્વતો, કુટો, તીર્થો, ઐણિઓ, વિજયો. હૂદો અને નદીઓઃ એઓનો સંગ્રહ તે સંગ્રહણી છે.

વિશેષાર્થ—

૧ લંડ—ભરત અથવા ઐરાવત ક્ષેત્રની+પહોળાઈ જેવડા (લંબાઈ જેવડા નહીં) કેટલા ખંડો થાય ? અથવા ચોરસ યોજન પ્રમાણ કેટલો ખંડો થાય ?

૨ યોજન—વિષ્કંભની પરિધિ ઉપરથી ક્ષેત્ર કળના યોજનની સંખ્યા,

૩ વર્ષ=મનુષ્યોને રહેઠાણના ક્ષેત્રો,

૪ પર્વતો—પર્વતોની સંખ્યા

૫ શિખરો—એટલે પર્વતના શિખરો અને કેવળ ભૂમિ-કૂટ-શિખરોની સંખ્યા,

૬ તીર્થો—સમુદ્રોમાં ઉતરવાના મોટા ઓવારા-ઉતાર-સ્થળોની સંખ્યા.

૭ ઐણી—વૈતાલ્ય પર્વતો ઉપર વિદ્યાધરોનાં શહેરો અને આભિયોગિક દેવોના ભવનોની ઐણીઓ,

૮ વિજય—ચક્રવર્તિ રાજાઓને વિજય મેળવવાના ક્ષેત્રો,

૯ વ્રહ્મો—કુટો-હૂદો, નાના સરોવરો.

૧૦ નદીઓ—મોટી નદીઓ તથા તેની સાથે મળનારી ખીણ નદીઓ.

ઉપર જણાવેલા મુખ્ય દશદારોનું વર્ણન કરવામાં આવશે.

૧. ખંડો

णउअसयं खंडाणं, भरहपमाणेण भाइए लक्खे ।

अहवा णउअसयगुणं, भरहपमाणं हवइ लक्खं ॥३॥

+ઉત્તર-દક્ષિણ લંબાઈ તે પહોળાઈ, અને પૂર્વ-પશ્ચિમ લંબાઈ તે લંબાઈ,

૧ એ ૧૪૫૬૦૦૦ નદીઓમાં ભરત-ઐરાવત ક્ષેત્રમાંની કુલ ૫૬૦૦૦ પરિવાર નદીઓ અશાશ્વતી છે, અને શેષ સર્વ નદીઓ શાશ્વતી છે. ભરત ઐરાવતની ખે ખે મહાનદી તો શાશ્વતીજ છે. શેષ પદાર્થોની કુલ સંખ્યા (સ્વાભાવિક અનેલ અને નિત્ય રહેતાર) શાશ્વત છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ

નવતિ(ત્યધિક) શતં સ્વઘ્ડાનાં ભરતપ્રમાણેન ભાજિતે લક્ષે,
અથવા નવતિ (ત્યધિક) શતગુણં, ભરતપ્રમાણં ભવતિ લક્ષમ્ ॥ ૩ ॥
અન્ય સહિત પદરહેદ

ભરહ પમાણેન લક્ષે માદ્ધ, સ્વઘ્ડાણં ણુઅ સયં
અહવા ણુઅ સય ગુણં ભરહ પમાણં લક્ષ્વં હવદ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ :-

ણુઅ=નેવું અધિક
સયં=સો
ભરહ=ભરતના
પમાણેન=પ્રમાણવડે

માદ્ધ=ભાગ્યે કહે, ભાગતાં
લક્ષે=એક લાખ (યોજન) ને
ગુણં=ગુણેણું, ગુણતાં

માથાર્થ :-

ભરતના પ્રમાણ વડે લાખને ભાગવાથી ખંડોનું
એકસો નેવું થાય. અથવા એકસો નેવું ગણું ભરતનુ પ્રમાણ
લાખ થાય.

વિશેષાર્થ :-

પરદર્દ્ય યોજનના પહોળાઈવાળા ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્ર એ એ
નાના ક્ષેત્રો છે. ભરતને એક ખંડ ગણીએ, તો એવા ૧૯૦ ખંડોનો
જમ્બૂદ્વીપ છે. પરદર્દ્ય \times ૧૯૦ = ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ યોજનનો
જમ્બૂદ્વીપ થશે. અથવા $૧,૦૦,૦૦૦ \div$ પરદર્દ્ય = ૧૯૦, અથવા $૧,૦૦,૦૦૦ \div ૧૯૦ =$ પરદર્દ્ય; કળા. = એટલે અર્થ, ભાગ. એક યોજનના ૧૯
ભાગ કરીએ તેમાંથી ૬ ભાગ લેવા, એ અર્થ સમજવો. અથવા કળાએ
કરીને પણ આ ભાગાકાર કરી શકાશે—

પરદર્દ્ય \times ૧૯ = ૯૯૯૪ + ૬ = ૧૦,૦૦૦; $૧,૦૦,૦૦,૦૦ \times ૧૯ = ૧૯,૦૦,૦૦૦ \div$
 $૧૦,૦૦૦ = ૧૯૦.$

ગણિતના ચિહ્નોની સમજ

+ સરવાળા. - બાદબાકી \times ગુણાકાર \div ભાગાકાર. વર્ગ
એટલે તેટલાને તેટલાએ [ગુણવા] $\sqrt{\text{વર્ગમૂળ [કરણી]}}$. = ગણિતનું
પરિણામ-જવાબ.

* અહવેગસ્વંદ ભરહે, દો હિમવંતે અ હેમવદ્ ચરો ।

અદ્દ મહાહિમવંતે, સોલસ સ્વઘાઈં હરિવાસે ॥ ૪ ॥

* વર્તમાનમાં અહવિગસ્વંદ ભરહે એવો પાઠ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ જમ્બૂ
સંગ્રહ વૃત્તિના આધારે અહવેગ સ્વંદ ભરહે પાઠ છે.

બત્તીસં પુણ નિસદે, મિલિયા તેસદ્દિ બીયપાસેઽવિ ।
ચત્સદ્દી ડ વિદેહે, તિરાસિપિંડે ડ ણડઅસયં ॥૫॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અર્ધવર્ગાણાં મયંતે, દ્વૌ હિમવંતે ચ હૈમવતિ વત્વારિ
અન્નો મહાહિમવંતઃ ષોડશ સ્વઙ્કાનં હરિવર્ષે ॥ ૪ ॥

દ્વાત્રિંશત્ પુનર્નિષ્ણે, િલિતાસ્ત્રિપટિર્દ્વિત્રીયપાસર્વેઽપિ
ચતુઃષટ્સત્તુ વિદેહે ત્રિરાશિપિંડે તુ નવતિ (ત્યધિક)શતમ્ ॥ ૫ ॥

અન્યથ સહિત પદમંજ્રા.

અહવા મારહે ણા સ્વઙ્કાં, હિમવંતે દો અ હૈમવદ્ ચડરો
મહાહિમવંતે અદ્વ, હરિવાસે સોલસ સ્વઙ્કાદ્ ॥ ૪ ॥

પુણ નિસદે બત્તીસં, મિલિયા તેસદ્દિ બીય પાસે અવિ
ડ વિદેહે ચડસદ્દી, તિરાસિ પિંડે ડ ણડય સયં ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ ૪ થી ગાથાનો.

અહવ=અધવા

સ્વઙ્કા=ખાંડ

હિમવંતે=હિમવંત પર્વતમાં(ના)

અ=અને

હૈમવદ્=હિમવંતક્ષેત્રમાં (ના)

ચડરો=ચાર ખાંડ

મહાહિમવંતે=મહાહિમવંત
પર્વતમાં (ના)

સ્વઙ્કાદ્=ખાંડ

હરિવાસે=હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં

શબ્દાર્થ ૫ થી ગાથાનો.

નિસદે=નિપપર્વતમાંના

મિલિયા=સર્વ મળીને

તેસદ્દી=ગેસઠ ખાંડ

બીય=બીજી સહામી

પાસે=બાબુએ

અવિ=પણ

ચડસદ્દી=ચોસઠ ખાંડ

ડ=વળી

વિદેહે=મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં (ના)

તિ=ત્રણ

રાશિ=રાશિ, આંકસમૂહ

પિંડે=એકઠા કરતાં

ડ=વળી (અથવા છંદપૂર્તિ
પાટે)

ણડઅસયં=એકસો નેપુ

આથાનું-

ખંડો-ભરતક્ષેત્રમાં એક, હિમવંત પર્વતમાં બે, હિમ-
વત્ ક્ષેત્રમાં ચાર, મહાહિમવંતમાં આઠ, હરિવર્ષમાં સોડ
અને નિષધપર્વતમાં ભગીશ, એ મળીને ત્રેસઠ, બીજે પાસે
પણુ ત્રેસઠ, તથા વિદેહમાં ચોસઠ, સરવાળો એકસોને
ગેવું ૧૧૪-૫૧૧

વિશેષાર્થ :-

ખંડ-સં-વા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ. ખંડ-રાજ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ
૧ [૫૨૬૬૬] ભરત ૧ [૫૨૬૬૬] ઐરાવત ક્ષેત્ર
૨ [૧૦૫૨૧૩] હિમવંત પર્વત ૨ [૧૦૫૨૧૩] શિખરી પર્વત
૪ [૨૧૦૫૫૬] હિમવંત ક્ષેત્ર ૪ [૨૧૦૫૫૬] હિરણ્યવંત
૮ [૪૨૧૦૧૬] મહાહિમવંત પર્વત ૮ [૪૨૧૦૧૬] રૂકિમ પર્વત
૧૬ [૮૪૨૧૧૬] હરિવર્ષ ક્ષેત્ર ૧૬ [૮૪૨૧૧૬] રમ્યક ક્ષેત્ર
૩૨ [૧૬૮૪૨૧૬] નિષધ પર્વત ૩૨ [૧૬૮૪૨૧૬] નીલવંત પર્વત
૬૩ ૬૩

૬૪ [૩૩૬૮૪૧૬] મહાવિદેહ ક્ષેત્ર

૧૮૦ ખંડો

૧,૦૦,૦૦૦ લાખ યોજન

આ પ્રમાણે ખંડોની સંખ્યા ક્ષેત્રો અને પર્વતોવાર સમજવી

યોજન પ્રમાણ ખંડો

જોયણપરિણાઈ, સમચરસાઈં इत्थ खंडाई ।

लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

યોજનપ્રમાણાનિ સમચતુરસ્ત્રાણ્યત્ર લખંડાનિ

લક્ષસ્ય ચ પરિષેસ્તત્પાદગુણિતે ચ ભવન્ત્યેવ ॥ ૬ ॥

અન્ય મહત્ત્વ પદ્ય છે

૬૫ જોયણ પરિમાણાં સમચરસાઈ સંકાદ
ય લક્ષસ્સ પરિહીપ, તપ્પાયગુણે કુણિય ૥૧૥

શબ્દાર્થ:-

પરિમાણાં = પ્રમાણવાળા
સમચરસાઈ = સમચોરસ
કુણિય = ગુણિય - ગુણીયમાં
લક્ષસ્સ = લાખયોજનના

પરિહીપ = પરિધિને
તપ્પાય = તેના ચોથા ભાગ વડે
ગુણે = ગુણાકાર કર્યો છે

માર્થ:-

અહીં - લાખની પરિધિને તેના પાંચ ભાગે ગુણવાથી
યોજન પ્રમાણના સમચોરસ ખંડો થાય છે ૥ ૬ ૥

પરિધિ અને ગણિત પદ કાઢવાની રીત.

વિક્ષમ્ભવગદહગુણ-કરણી વટ્ઠસ્સ પરિરઓ હોઈ.

વિક્ષમ્ભપાયગુણિઓ, પરિરઓ તસ્સ ગણિયપયં ૥૭૥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વિક્ષમ્ભવર્ગદશગુણકરણી વટ્ઠસ્ય પરિરઓ ભવતિ

વિક્ષમ્ભપાદગુણિતઃ પરિરયસ્તસ્ય ગણિતપદમ ૥૭૥

અન્ય મહત્ત્વ પદ્ય છે

વિક્ષમ્ભ વગ્ગ દહ ગુણ કરણી વટ્ઠસ્સ પરિરઓ હોઈ

પરિરઓ વિક્ષમ્ભ પાય ગુણિઓ તસ્સ ગણિયપયં ૥૭૥

શબ્દાર્થ :-

વિક્ષમ્ભ = વિક્ષંભના (વ્યાસના)

વગ્ગ = વર્ગને

દહ = દશવડે

ગુણ = ગુણાકાર કરી

કરણી = વર્ગમૂળ

વટ્ઠસ્સ = વૃત્ત (ગોળ) પરિમિત

પરિરઓ = પરિધિ (ધિરાવો)

વિક્ષમ્ભ = વિક્ષંભના

પાય = ચોથા ભાગ વડે

ગુણિઓ = ગુણેલો, ગુણતાં

પરિરઓ = પરિધિ,

તસ્સ = તે. વૃત્ત પદાર્થના

ગણિયપયં = ગણિતપદ, ક્ષેત્રફળ

ઝાથાથર્-

વિઙ્કલના વર્ગના દશ ગુણાની કરણી, ગોળ વસ્તુનો પરિધિ છે. વિઙ્કલના પા ભાગે ગુણાયેલ પરિધિ તેનું [ગોળ વસ્તુનું] ગણિતપદ છે. ॥ ૭ ॥

વિશેષાર્થ :-

- ૧ વિઙ્કમ્મ, વ્યાસ, વૃત્તવિઙ્કમ્મ એટલે ગોળ પદાર્થની પહોળાઈ.
- ૨ પરિધિ, પરિવય એટલે ગોળ પદાર્થનો ઘેરાવો.
- ૩ ગણિતપદ ક્ષેત્રફલ એટલે કોઈપણ માપના સમયોરસ ખંડોથી આખા ક્ષેત્રનું માપ કાઢવું તે.

આ ગાથામાં બતાવેલ હિસાબની રીત પ્રમાણે જવાબ રૂપે પરિધિની સંખ્યા આઠમી ગાથામાં અને ગણિતપદની સંખ્યા ૯ મી ૧૦ મી ગાથામાં આપેલ છે.

$$\begin{array}{rcll} \text{વિઙ્કલ} & \text{વિઙ્કલ} & \text{ગુણાકાર} & \text{ગુણ્ય} \\ ૧૦૦૦૦૦ \times ૧૦૦૦૦૦ & = & ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ & \times ૧૦ = \\ \text{ગુણાકાર} & & \text{ચો. ગા.} & \text{ધ.} \\ ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ & \sqrt{} & = & ૩૧૬૨૨૭ - ૩ - ૧૨૮ \\ \text{આંગળ} & \text{વિઙ્કલનો ચોથો ભાગ} & & \end{array}$$

$$\begin{array}{rcll} ૧૩૧.૩૩૩૩૩૩ & \times & ૨૫૦૦૦ & = \text{જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ} = \\ ૩૨૮૦૫૬૮૪૧૫૦ & \text{ચો. ૧ ગા. ૧૫૧૫ ધ. ૬૦ આં.} & & \end{array}$$

* વર્ગ મૂળની રીત તથા સ્પષ્ટ હિસાબ.

પરિભાષા-ભાજ્ય = જે સંખ્યાના ભાગ કરવા હોય, તે સંખ્યા.

ભાજક = ભાગ પાડનારી સંખ્યા.

ભાગાકાર = પડેલા ભાગ જળાવનારી સંખ્યા.

શેષ = ભાગ પડતા છેવટની આડી રહેલી સંખ્યા.

વર્ગ = કોઈ પણ સંખ્યાને તેજ સંખ્યાએ ગુણવાથી વર્ગ થાય.

વર્ગમૂળ એટલે કોઈપણ સરખી બે સંખ્યાના ગુણાકાર વાળી સંખ્યાની મૂળ સંખ્યા શોધી કાઢવી તે વર્ગમૂળ, વર્ગમૂળની સંખ્યાને તેજ વર્ગમૂળ વાળી સંખ્યાએ ગુણીએ, તો પાછી તેજ સંખ્યા આવી જતી જોઈએ. દા. ત. ૧૬ મૂળ સંખ્યા છે. તેને ૧૬ થી ગુણીએ તો ૨૫૬ એ વર્ગ થયો. તેનું વર્ગમૂળ કાઢીએ, તો તેનું મૂળ ૧૬ સંખ્યા આવે. એ વર્ગમૂળને ફરીથી વર્ગમૂળથી=૧૬ થી ગુણીએ તો પ્રથમની ૨૫૬ સંખ્યા આવે.

આંકડાનું ગણિત હમ્મેશાં જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ તરફ જતાં જતાં થાય છે. એટલે એકમ સંખ્યા જમણી બાજુ છેલ્લી આવે છે અને દશક સંખ્યાઓ ડાબી બાજુ તરફ ચાલી આવે છે. સંખ્યાનું વાંચન ડાબી બાજુથી થાય છે, અને ગણિત [ભાગાકાર વિના] જમણી બાજુથી થાય છે. જેમકે-૧૬૨૪૫ સોળ હમ્મર ખસો પીરતાત્રીશ=એ વાંચન થયું. અને ગણિત ૧૬૨૪૫×૪=તો પહેલાં પાંચ એક વીશ, ત્યાંની ગણિત કરવાનું શરૂ કરાય છે. માર્ટે—

વર્ગમૂળ કાઢવાની રીત—જેટલા એકમના આંકડાથી એકી આંકડા ઉપર પહેલાં | આવી નિશાની કરવી. અને જેટલી સંખ્યા ઉપર—આવી નિશાની કરવી. એકી સ્થાનના આંકડા તે વિષમ સંખ્યા કહેવાય છે. અને એકી સ્થાનના આંકડા તે સમ સંખ્યા કહેવાય છે. આવી નિશાની કરવાનું કારણ વર્ગમૂળનો ભાગાકાર કરતી વખતે પહેલાં આંકડા ઉપર વિષમ નિશાની હોય તો એકજ આંકડાથી વર્ગમૂળનું શોધન શરૂ કરવું જોઈએ, અને જો પહેલાં આંકડા ઉપર સમ-નિશાની હોય તો બે આંકડાથી વર્ગમૂળનું સંશોધન કરવું. અને પછી પણ નિશાની વાળી સંખ્યા કટકે કટકે ઉતારવી. કારણ કે એકી સાથે નોડી સંખ્યાનો ભાગાકાર કે વર્ગમૂળ કરી શકાય નહીં, મારે કટકે કટકે સંખ્યા ઉતારીને તેનું વર્ગમૂળ કરતાં કરતાં ઠેક પુરી સંખ્યાનું વર્ગમૂળ કરી શકાય છે.

સામાન્ય ભાગાકારમાં—એક એક સંખ્યા ઉતરે છે, અને વર્ગમૂળમાં-વર્ગમૂળ પોતે પોતાની સંખ્યાએ ગુણાયેલ હોવાથી તેનું મૂળ કાઢતાં બે આંકડા ઉતારવા પડે છે. હવે દરેક વિષમ આંકડા ઉપર | આ નિશાની કરો. અને સમ ઉપર — આ નિશાની કરો.

૧. ડાબા હાથ તરફની વિષમ ચિહ્નવાળી સંખ્યા મુઘીની સંખ્યામાંથી જ ડાબ પણ સંખ્યાનો વર્ગ બાદ થઈ શકે, તેજ વર્ગના મૂળને ભાજક

અન્યથ સહિત ૫૬૨૭૬.

પરિહી તિલકલ સોલસ સહસ્ત ય દો સય સત્તાવીસ અહિયા
તિગ કોસ સય અઢાવીસ ધણુ અઢ સહિયં દેર અંગુલ ॥૮૧॥

સાધાર્થ :-

પરિહી=પરિધિ

સય=૩૧

તિ લકલ=ત્રણ લાખ

તિગ ત્રણ

સહસ્ત=૬૦૦૨

ધણુસય=સો ધનુષ

સાધાર્થ-

પરિધિ-ત્રણ લાખ, સોળ હજાર, બસો સત્તાવીસ
યોજનથી અધિક = ત્રણ ગાડ, એકસો અઢાવીસ ધનુષ
અને તેર આંગુળથી અધિક.

$$\frac{૬૭૮૬૧}{૧૦૫૪૦૬} \times \frac{૨}{૧} = \frac{૧૩૫૭૮૨}{૧૦૫૪૦૬} = ૧ \frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૬} \text{ અર્થ ન ગુલ.} = ૧૩૧ \frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૬}$$

અંગુળ.

આ પ્રમાણે મૂળ ગાથામાં છે, પરંતુ નીચે પ્રમાણે શેષના ગણિતો કરતાં
જતાં છેવટ ૫૪ શેષ લાવી શકાય.

$$\frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૬} \times ૮ = ૫૫, \text{ શેષ } \times ૮ = ૫૫૩, \text{ શેષ } \times ૮ = ૪૩૫, \text{ શેષ } \times ૮ =$$

$$= ૧૧૩૩, \text{ શેષ } \times ૮ = ૨૪૨૭, \text{ શેષ } \times ૮ = ૧૯૩૧, \text{ શેષ } \times ૮ =$$

વ્યાવહારિક ખાતે પરમાણુ, શેષ $\times ૧૭૪ =$ સૂક્ષ્મખંડ ખાતે પરમાણુ,

$$\text{શેષ } \times ૩૬૧ = \text{સૂક્ષ્મતરખંડ ખાતે પરમાણુ શેષ ૫૪.}$$

યોજન	ગાડ	ધનુષ	આંગુલ	યવ	સુક્ર	લિખ
૩૧૬૨૨૭	૩	૧૮	૧૩૧	૧	૧	૧
વાલત્ર	૨૪૨૭	૧૯૩૧	૫૫૩	૫૫	૫૫૩	૫૫૩
૬	૦	૭	૫			

સૂક્ષ્મખંડ ખાતે પરમાણુ સૂક્ષ્મતરખંડ ખાતે પરમાણુ શેષ

૩૦ (૧૭૪ લાગતા) ૩ (૧૭૪×૩૬૧) ૫૪

આ પ્રમાણે પરિધિનું સૂક્ષ્મ ગણિત છે.

गणित ५६=क्षेत्रज्ञ

सत्तेव य कोडिमया, णउआ छप्पन्न सयसहस्साइं ।
चउणउयं च सहस्सा, सयं दिवड्ढं च साहियं ॥९॥
गाउयसेगं पन्नरस-धणूसया तह धणूणि पन्नरस ।
सट्ठि च अंगुलाइं जंबूदीवरस गणियपयं ॥१०॥

संस्कृत अनुवाद.

सत्तेव च शतानि तदतिः पदपञ्चाशच्छतसहस्राणि
चतुर्नवति च सहस्राणि शतं द्वितीयाहं च साधिकम् ॥ ९ ॥
नव्यतमेकं पञ्चदश धनुःशतानि तथा धनूपि पञ्चदश
पटिभ्राङ्गुलानि जम्बूद्वीपस्य गणितपदम् ॥ १० ॥

अन्यथ सहित ५६=छेद.

सत्त मया णउआ कोडि एव य छप्पन्न सय सहस्साइं
च चउणउयं सहस्सा च दिवड्ढं सयं स अहियं ॥ ९ ॥
परं गाउयं पन्नरस मया धणू तह पन्नरस धणूणि
च सट्ठि अंगुलाइं जंबूदीवरस गणियपयं ॥ १० ॥

शब्दार्थः—

सत्त=सात
कोडि=कोड
मया=मो
णउआ=नेत्रु
छप्पन्न=छप्पन

सातसो नेत्रु कोड

सयसहस्साइं=(सोड्ढनर)=साभ
चउणउयं=चोराणु
सहस्सा=ड्ढनर
सयं=सो
दिवड्ढं=दोड
साहियं=साभिक (आगाण ड्ढेवाता
अधिक प्रमाण सहित)

शब्दार्थ (गाथा १० भीने)

गाउयं=गाउ
मया=मो
धणूणि=धनुप

पन्नरस=पंनर
सट्ठि=साठ
अंगुलाइं=आगाण

ગાથાર્થ:

સાતસો નેવું કોડ. છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર અને દોઢસો યોજનથી અધિક = એક ગાઉ, પંદરસો પંદર ધનુષ અને સાઠ અંગુલ, જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ છે.

વિશેષાર્થ :-

જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્રમાં ૧ યોજન લાંબા ૧ યોજન પહોળા ઘટેના દુકડા ૭૯૦૫૬૪૧૫૦ ગોઠવી શકાય છતાં થોડું ક્ષેત્ર ખાલી પડે, તેમાં-

૧ — ૧ ગાઉ પહોળો અને એક યોજન લાંબો દુકડા એક

૨ — ૧૫૧૫ ધનુષ પહોળો અને એક યોજન લાંબો દુકડા એક

૩ — ૬૦ અંગુલ પહોળો અને ૧ યોજન લાંબો દુકડા એક

એમ એ ત્રણ દુકડા ગોઠવીએ એટલે પકી જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્ર લગભગ પુરાર્થ જાય.

*દાખલો—

૧ યોજન $૩૧૬૨૨૭ \times ૨૫૦૦૦ = ૭૯૦૫૬૪૫૦૦૦$ યોજન

૨ ગાઉ $૩ \times ૨૫૦૦૦ = ૭૫૦૦૦$ ગાઉ

૩ ધનુષ $૧૨૮ \times ૨૫૦૦૦ = ૩૨૦૦૦૦૦$ ધનુષ

૪ અંગુલ $૧૩૧ \times ૨૫૦૦૦ = ૩૩૭૫૦૦$ અંગુલ

૫૫ વિગેરેને પણ ૨૫૦૦૦ થી ગુણતાં વધારે ચોક્કસ ગણિતપદ-ક્ષેત્રફળ આવે પરંતુ તે ગણિત કરવું વિદ્યાર્થીને થાણું અથર્થ પડવા સંભવ છે. છતાં શક્તિ હોય તેણે કરી નેવું.

૧ અંગુલ $- ૩૩૭૫૦૦ \div ૯૬ = ૩૫૧૫૬ \frac{૬૦}{૯૬}$ ધનુષ

૨ ધનુષ $- ૩૨૦૦૦૦૦ \div ૩૫૧૫ = ૩૨૦૩૫૧ \frac{૫}{૩૫૧૫}$ ધનુષ $\div ૨૦૦૦ = ૧૬૦૧ \frac{૫૧૫}{૩૫૧૫}$ ગાઉ

૩ ગાઉ $- ૭૫૦૦૦ \div ૧૬૦૧ = ૭૬૬૦ \frac{૧}{૧૬૦૧}$ ગાઉ $\div ૪ = ૧૯૧૫ \frac{૧}{૪}$ યોજન

૪ યોજન $- ૭૯૦૫૬૪૫૦૦ \div ૧૯૧૫ = ૪૧૩૫૬૪૧ \frac{૫૦}{૧૯૧૫}$ યોજન

જંબૂદ્વીપનું

ક્ષેત્રફળ

|
|
|

૧—ગાઉ

૧૫૧૫—ધનુષ

૬૦—અંગુલ

સમથારસ યોજનને હિસાબે ઉપર પ્રમાણેના લંબચારસ ત્રણ હકકાથી ક્ષેત્ર પૂરાશે. જંબૂદ્વીપના ગાળ આકારને લીધે ખાંચા પૂરવા માટે આવી રીતે ગણિત કરવામાં આવે છે.

વિષ્કમ્ભનો અર્ધ ભાગ તે ત્રિજ્યા કહેવાય છે. તેના વર્ગના વર્ગ કરીને ૧૦ થી ગુણી, વર્ગમૂળ કાઢી હાલ ક્ષેત્રફળ કાઢવામાં આવે છે. તે પ્રમાણે ૧૫૦ ધનુષનો ફરક આવવા છતાં લગભગ સરખું ગણિત છે.

૩ વાસક્ષેત્રો, અને ૪ પર્વતો.

મરહાઈ સત્ત વાસા, વિયડ્ઢ ચડ ચરતિસ વટ્ટિયરે ।
સોલસ વક્ષારગિરિ, દો ચિત્ત વિચિત્ત દો જમગા ॥૧૧॥
દોસય કળયગિરીળં, ચડ ગયદંતા ય તહ સુમેરુ અ ।
છ વાસહરા પિંડે, ઇગુણસત્તરિ સયા દુન્ની ॥૧૨॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

મરતાદીનિ સત્ત વર્ષાણિ, વૈતાદયાશ્ચત્વારશ્ચતુર્લિંગશ્ચ વૃત્તેતસઃ
ષોડશ વક્ષસ્કારગિરયો, દ્વૌ ચિત્રવિચિત્રૌ દ્વૌ યમકૌ ॥ ૧૧ ॥
દ્વે શતે કાશ્ચનગિરીર્ણાં, ચત્વારો ગજદન્તાશ્ચ તથા સુમેરુશ્ચ
ષડ્વર્ષધરાઃ, પિંડે, ઇકોનસત્તતિ (ત્યધિક) જ્ઞતે દ્વે ॥ ૧૨ ॥

અન્ય સહિત પદ્યછંદ.

મરહ આઈ સત્ત વાસા ચડ વટ્ટ વિયડ્ઢ ચરતિસ ઇયરે
સોલસ વક્ષાર ગિરિ, ચિત્ત વિચિત્ત દો દો જમગા ॥ ૧૧ ॥
દો સય કળયગિરીળં ય ચડ ગયદંતા તહ સુમેરુ અ ।
છ વાસહરા, પિંડે-દુન્નિ સયા ણા ડગ સત્તરી ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૧ મીની)

વિયડ્ઢ=વૈતાદય પર્વત
ચડ=ચાર
ચરતિસ=ચોત્રીસ
વક્ષાર=વક્ષસ્કાર

દો=બે
ચિત્ત=ચિત્ર પર્વત (અને)
વિચિત્ત=વિચિત્ર પર્વત છે.
જમગા=યમકગિરિ છે.

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૨ સીતા)

દોસય=ખસો

ઢળગગિરીગ=કંચનગિરિ

ગયદંતા=ગજદંતગિરિ

સુમેરુ=મેરુ પર્વત

વાસહરા=વર્ષધર (મહાક્ષત્રની
અર્થાત્ આંધનાર)વિહિ=સર્વને એકત્ર કરતાં, સર્વ
મળીને.પગુણસત્તરિ=(એક ન્યૂન સિત્તર=
એગુણોત્તર

સયા=સો

દુન્તી=બે

ગાથાર્થ—

ભરતક્ષેત્ર વગેરે સાત રહેઠાણો છે. ચાર ગોળ અને
ચોત્રીસ ઇતર [દ્વીર્ધ] વૈતાલ્ય પર્વતો છે. સોળ વક્ષસ્કાર
પર્વતો, બે ચિત્ર અને વિચિત્ર તથા બે યમક [સમક]
પર્વતો છે. ॥ ૧૧ ॥

ખસો કંચનગિરિ, ચાર ગજદંતગિરિ, મેરુપર્વત અને
છ વર્ષધર પર્વત; સરવાળો કરતાં ખસો ઓગણોત્તર. ॥૧૨॥

વિશેષાર્થ :

સાત વાસક્ષેત્રો.

વાસક્ષેત્ર	વર્ષધરપર્વત	આકાર	રૂપર્શ	પ્રમાણ
૧ ભરત		રોટલાની રહેજ	ત્રણ બાજુ	પરફરફ
		ભાંગેલી કોરજોવો	લવણસમુદ્ર	
	[શુદ્ધલિમ્બવંત]	પલંગ જેવો	પૂર્વ પશ્ચિમ	૧૦૫૨૬
		લ'બચોરસ	લવણસમુદ્ર	
૨ લિમ્બવંત		"	"	૨૧૦૫૬
	[મહાલિમ્બવંત]	"	"	૪૨૧૦૬
૩ હરિવર્ષ		"	"	૮૪૧૧૬
	[નિપધ]	"	"	૧૬૮૪૨
૪ મહાવિદેહ		"	"	૩૩૬૮૪
	[નીલવંત]	"	"	૧૬૮૪૨
૫ રમ્યક		"	"	૮૪૨૧૬
	[નિધિમ]	"	"	૪૨૧૦૬

૬ હૈરણ્યવંત	"	"	૨૧૦૫૧૬
[શિખરી]	"	"	૧૦૫૨૧૩
૭ ઐરાવત	રોહિણી સહેજ	ત્રણ બાજુ પરદેશ	
	લાંગેલી કોર જેવો	લવણસમુદ્ર	

કુલ ૧,૦૦,૦૦૦ ચો

૧ ઉપર જણાવેલા પ્રમાણ-માપો ક્ષેત્રો અને પર્વતોની ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈના છે. લંબાઈમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ૧૦૦૦૦૦ લાખ ચોજન લાંબું છે. તેની આ બાજુના ત્રણ ક્ષેત્રો, ત્રણ પર્વતો તથા તેની પેલી તરફના આ તરફ જેવાજ ત્રણ ક્ષેત્રો તથા ત્રણ પર્વતો છે, એઓની લંબાઈ એક સરખી નથી

૨. 'કર્મભૂમિઓ—ભરત, ઐરાવત, મહાવિદેહ [દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ સિવાય પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ]

૩ અકર્મભૂમિઓ—હિમવંત, હરિવર્ષ, રમ્યકુ, હૈરણ્યવંત

ઉપર કહેલ ક્ષેત્રનાં નામો અનાદિકાળથી એજ પ્રમાણે શાશ્વતભાવે નક્કી જ છે. અથવા તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવના નામ ઉપરથી પણ એ નામ છે. અર્થાત્ તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવના પણ નામો એજ પ્રકારના છે.

૧. અસિ. (શસ્ત્રવ્યવહાર) મષિ (લેખનવ્યવહાર) અને કૃષિ (ખેતી વ્યવહાર) એ ત્રણ મુખ્ય કર્મો—કર્મો જેમાં ચાલતા હોય તે. ઉપરાંત રાજ્યવસ્થા, સમાજ (વર્ણ) વ્યવસ્થા, સ્વામી—સેવક, લગ્ન, રસોઈ કરી ખાવું વિગેરે જેમાં ચાલતા હોય.

૨. ઉપરના કાર્યો તથા વ્યવહારો જેમાં ન ચાલતા હોય, ઉપરાંત જોડેલ જન્મેલા ભાઈ બહેન જ પતિ-પત્ની ભાવથી રહેતા હોય, તે અકર્મભૂમિ કે ભોગભૂમિ. તેમાંના મનુષ્યો યુગ્ગતિક કહેવાય છે. તેઓના શરીર સર્વાંગ સુંદર અને સુલક્ષણવંતા હોય છે. અને આ પ્રજા ખૂબ સુખી હોય છે. તેઓ પોતાના જીવનની, તેમજ ભોગ-ઉપભોગની સર્વ સામગ્રી કદપવૃક્ષો દ્વારા મેળવતા હોય છે.

૨૬૯ પર્વતો

૪ વૃત્ત ગૌતાલયો*

શબ્દાપાતી કયાં-હિમવંતની મધ્યે	વિકટાપાતી હરિવર્ષની મધ્યે	ગંધાપાતી રમ્યકની મધ્યે	માલ્યવંત હૈરણ્યવંતની મધ્યે
મૂળમાં—૧૦૦૦ યોજન	=	=	=
મધ્યમાં—૧૦૦૦ યોજન	=	=	=
ઉપર—૧૦૦૦ યોજન	=	=	=
ઉંચાઈ—૧૦૦૦ યોજન	=	=	=
આકાર ગોળ ખ્યાલા જેવો	=	=	=

૩૪ દીર્ઘ ગૌતાલયો.

ભરતની વચ્ચે મહાવિદેહની વચ્ચે ઐરાવતની વચ્ચે

૧	૩૨	૧
ઉંચાઈ—૨૫ યોજન	૨૫ યોજન [દરેકની]	૨૫ યોજન
આકાર—પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા	=	=

૧૬. વક્ષસ્કાર

આ ચિત્રકૃત વિગેરે સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા છે. મહાવિદેહની પૂર્વ તરફ જે ભાગમાં વહેંચાયેલી ૧૬ વિજયો, અને પશ્ચિમ તરફ જે ભાગમાં વહેંચાયેલી ૧૬ વિજયો છે. તેમાં વિજય-વક્ષસ્કાર-વિજય-અંતર નદી-વિજય-વક્ષસ્કાર-વિજય-અંતરનદી એવા અનુક્રમે દરેક ભાગમાં ૮ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. ચારે ભાગમાં મળીને ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો થાય છે.

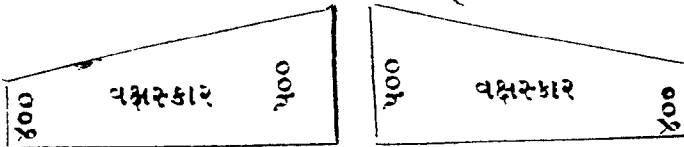
કયાં છે	આકાર	ઉંચાઈ	પહોળાઈ
૧ ૧-૨ વિજયની વચ્ચે	ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો	૪૦૦ થી ૫૦૦ યો૦	૫૦૦ યો૦
૨ ૩-૪ "	" "	" "	" "

*. (નદીએ શેડેલા ક્ષેત્ર સિવાયના) ક્ષેત્રના વિભાગ પાડનાર-એવો શબ્દાર્થ
જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિ-વૃત્તિમાં છે.

૩	૫-૬
૪	૭-૮
૫	૯-૧૦
૬	૧૧-૧૨
૭	૧૩-૧૪
૮	૧૫-૧૬
૯	૧૭-૧૮
૧૦	૧૯-૨૦
૧૧	૨૧-૨૨
૧૨	૨૩-૨૪
૧૩	૨૫-૨૬
૧૪	૨૭-૨૮
૧૫	૨૯-૩૦
૧૬	૩૧-૩૨

દરેક પર્વતો જમીનમાં ૧૦૦ થી ૧૨૫ યોજન ઊંડા છે.

જેમ વિજયો સામસામી છે. તેમ આ પર્વતો પણ સામસામી આવી રહેલા છે. એટલે એક પર્વત નિષધ પાસેથી શરૂ થઈ ઉત્તર તરફ જાય છે. જ્યારે સામેનો નીલવંત પર્વત પાસેથી શરૂ થઈ દક્ષિણ તરફ જાય છે. તથા બન્નેયની શરૂઆતમાં ઉંચાઈ ૪૦૦ યોજન હોય છે. અને ધીમે ધીમે વધતાં વધતાં છેડે ૫૦૦ યોજનની ઉંચાઈ થાય છે, તેથી ઘોડાની ડાકનો આકાર બને છે. એટલે બન્નેય સામસામી પર્વતો સામી જાતીએ કેમ જાણ્યે બેઠતા હોય, અથવા વિજયોની મર્યાદા બાંધી રક્ષા કરવા જાતીને આકારે ઉભા રહેલા હોય, એવા દેખાય છે. માટે તેનું નામ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. વક્ષઃ=જાતી.

૧ ચિત્ર અને ૧ વિચિત્ર પર્વત

આ બન્નર પર્વતો દેવકુરુ નામના ક્ષેત્રમાં આવેલા છે. એક પૂર્વ તરફ છે બીજો પશ્ચિમ તરફ છે.

ઉંચા	મૂળમાં વિસ્તાર	ઉપર વિસ્તાર	આકાર
૧૦૦૦	૧૦૦૦	૫૦૦	ગાળ છે

૧ યમક અને ૧ સમક પર્વત

આ બે પર્વતોની હકીકત ઉપર પ્રમાણેજ છે. માત્ર તે કિત્તર કુરુક્ષેત્રમાં એક પૂર્વમાં અને બીજો પશ્ચિમમાં આવેલ છે.

૩. ૨૦૦ કંચન ગિરિ

દેવકુરુમાં	પૂર્વ-પશ્ચિમ	ઉત્તરકુરુમાં	પૂર્વ-પશ્ચિમ
સરોવર ૧ લાની	૧૦—૧૦	સરોવર ૧ લાની	૧૦—૧૦
„ ૨ જા „	૧૦—૧૦	„ ૨ જાની	૧૦—૧૦
„ ૩ જા „	૧૦—૧૦	„ ૩ જાની	૧૦—૧૦
„ ૪ થા „	૧૦—૧૦	„ ૪ થાની	૧૦—૧૦
„ ૫ મા „	૧૦—૧૦	„ ૫ માની	૧૦—૧૦
	૫૦ ૫૦		૫૦ ૫૦

આ પર્વતો સુવર્ણમય રંગના ૧૦૦ સો યોજન ઉંચા ભૂમિ ઉપર છે. અને અનુક્રમે ૧૦૦ થી ૫૦ યોજન પહોળા ઘટતા ઘટતા શિખરના આકારના છે. આ પર્વત ભૂમિકૂટા જેવા છતાં પૂર્વાચાર્યેઐ ભૂમિકૂટ તરીકે ગણ્યા નથી. સરોવરોની પૂર્વ પશ્ચિમે સીધી શ્રેણીમાં આવેલા છે. અને કેમ જાણે દિક્કુમારીઓને રમવાના સોનાના સોગઠા હોય તેવા દેખાય છે.

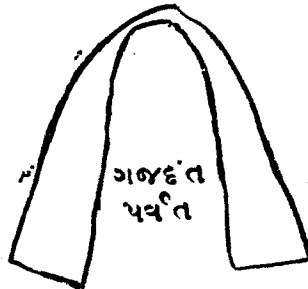
૪. ગજદંત પર્વતો

આ ચાર પર્વતો હાથી દાંતને આકારે મૂળમાં પહોળા, છે પાતળા, લાંબા અને વચ્ચે વાંકા છે મારે હાથીના દાંત જેવા નેચોનું નામ ગજદંત પર્વતો છે.

સૌમનસ	વિદ્યુતપ્રભ	માલ્યવંત	ગંધમાદન
ક્યાં છે-દેવકુરુ પાસે	દેવકુરુ પાસે	ઉત્તરકુરુ પાસે	ઉત્તરકુરુ પાસે
દિશા-પૂર્વમાં	પશ્ચિમમાં	પૂર્વમાં	પશ્ચિમમાં
મૂળ-નિપથ પાસે	નિપથ પાસે	નીલવંત પાસે	નીલવંત પાસે

છેડા	- મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે
મૂળમાં પહોળા	- ૫૦૦ ચો.	૫૦૦ ચો.	૫૦૦ ચો.	૫૦૦ ચો.
છેડ પહોળા	અંગુલના - અસંખ્ય	અંગુલના અસંખ્ય	અંગુલના અસંખ્ય	અંગુલના અસંખ્ય
મૂળમાં ઉંચા	લાગ પ્રમાણ	લાગ પ્રમાણ	લાગ પ્રમાણ	લાગ પ્રમાણ
છેડ ઉંચા	- ૪૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન
મૂળમાં ઉંડા	- ૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન
છેડ ઉંડા	- ૧૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન
લાંબા વણ	- ૧૨૫ યોજન કળા	૧૨૫ યોજન કળા	૧૨૫ યોજન કળા	૧૨૫ યોજન કળા
લાંબા વણ	- ૩૦૨૦૯-૬ શ્વેત	૩૦૨૦૯-૬ લાલ	૩૦૨૦૯-૬ લીલા	૩૦૨૦૯-૬ પીળા

આ પર્વતોની પણ વક્ષસ્કાર પર્વતોની જેમ મૂળમાં ૪૦૦ યોજન ઉંચાઈ હોવાથી અને છેડે ૫૦૦ યોજન ઉંચાઈ હોવાથી ઘોડાની ડોક જેવો આકાર ધારણ કરે છે. પહેલા બે દેવકુરને ઘેરીને રહેલા છે, અને બીજા બે ઉત્તરકુર ક્ષેત્રને ઘેરીને રહેલા છે. તેથી તેનું વક્ષસ્કાર એવું પણ નામ છે.

૫ મેરુ પર્વત

જંબૂદ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની વચ્ચે મંદર દેવના નામ ઉપરથી મંદર-મેરુ પર્વત છે.

ઉંચા	નાચે	શિખર ઉપર	આકાર રંગ
	પહોળો	પહોળો	
બહાર - ૯૮૦૦૦ ચો ૧૦	૧૦૦૦૦ ચો ૧૦	૧૦૦૦ ચો ૧૦	ગાળા પીળો
અંદર - ૧૦૦૦ ચો ૧૦	૧૦૦૮૦ $\frac{10}{11}$ ચો ૧૦		મુવર્ણ
કુલ-૧,૦૦,૦૦૦ ચો ૧૦			મય

તે પર્વતને ત્રણ કાંડ છે, તેના ઉપર ત્રણ અને એક તળેટીમાં એમ ચાર વન છે. મેરુના શિખર ઉપર ૪ શિલા અને ૬ સિંહાસન છે.

૬. વર્ષાધર પર્વતો

સુલ્લસહિમ-	મહાહિમ-	નિષધ	નીલ	રુકિમ	શિખરી
વંત	વંત		વંત		
ઉંચા-૧૦૦ ચો ૧૦	૨૦૦	૪૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૧૦૦
અંદર-૨૫ ચો ૧૦	૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦	૨૫
પહોળા-૧૦૫૨ $\frac{1}{2}$	૪૨૧૦ $\frac{1}{2}$	૧૬૮૪ $\frac{1}{2}$	૧૬૮૪ $\frac{1}{2}$	૪૨૧૦ $\frac{1}{2}$	૧૦૫૨ $\frac{1}{2}$
આકાર-લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ
ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ
રંગ-પીળો	પીળો	સાલ	લીલો	શ્વેત	પીળો
શાન્તા	મુવર્ણ	મુવર્ણ	તપાચેલા	વૈશ્યરતન	રૂપ્યમય
બનેલા	મય	મય	મુવર્ણમય	મય	મુવર્ણ
					મય

વર્ષા એટલે ક્ષેત્ર, તેની મર્યાદાને, ધર એટલે ધારણ કરનારા, એટલે બે ક્ષેત્રોની વચ્ચે સરહદો ઉપર રહેલા, એવો શબ્દાર્થ સમજવો. તેઓ કયા કયા ક્ષેત્રોની વચ્ચે આવેલા છે, તે વાસ ક્ષેત્રોના વર્ણનમાં સમજાવેલ છે,

૪ વૃત્તગોતાઢ્ય	૨૦૦ કંચનગિરિ
૩૪ લાંબા વૈતાઢ્ય	૪ ગજદંત પર્વત
૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વત	૧ મેરુ
૨ ચિત્ર-વિચિત્ર	૬ વર્ષાધર પર્વતો
૧ યમક	
૧ સમક	કુલ ૨૬૯ પર્વતો

૨૬૯ પર્વતોનો સંક્ષિપ્ત યંત્ર

ક્ર. સં.	પર્વતનાં નામ.	સ્થાન	ઉંચાઇ (ચોજન)	વિસ્તાર (ચોજન)	આકાર	શાના અનેલા અને વર્ણ	કુટ
૧	૧ લઘુ હિમં	ભાન્-હિમં ના મધ્યમાં	૧૦૦ ચોજન	૧૦૫૨—૧૨	લંબ ચોરસ	પીળા (સુવર્ણનો)	૧૧
૨	૨ મહા હિમં	હિમં હરિન્ ના મધ્યમાં	૨૦૦ ચોજન	૪૨૧૦—૧૦	"	"	૮
૩	૩ નિષધ	હરિન્ મહાન્ ના મધ્યમાં	૪૦૦ ચોજન	૧૬૮૪૨—૨	"	લાલ (તપનીય સુવર્ણનો)	૮
૪	૪ નીલવંત	મહાન્-રમ્યકે ના મધ્યમાં	૪૦૦ ચોજન	૧૬૮૪૨—૨	"	લીલા (વૈદ્યુર્ધરતનો) ^૨	૮
૫	૫ રૂક્મી	રમ્યન્ હૈરન્ ના મધ્યમાં	૨૦૦ ચોજન	૪૨૧૦—૧૦	"	શ્વેત (રૂપાનો)	૮
૬	૬ શિખરી	હૈરન્-ઘૈરાન્ ના મધ્યમાં	૧૦૦ ચોજન	૧૦૫૨—૧૨	"	પીળા (સુવર્ણનો)	૧૧
૭	૭ ધ્રુવ વૈતાન્	૪ યુગલ ક્ષેત્રમાં	૧૦૦૦ ચોજન	૧૦૦૦	૧ પલ્લવ જેવો	શ્વેત (રત્નના)	૦
૮	૮ દીર્ઘ વૈતાન્	૩૪ વિજયોમાં	૨૫ ચોજન	૫૦	લંબ ચોરસ	શ્વેત (રૂપાના)	૩૦૬

૧. ધાન્ય ભરવાના પાલા સરખા આકારવળા વાંસની ચીપોનો કોઠો તે પલ્લવ કહેવાય. સીધું પીપ-સીધી કોઠી ૨. પાનાં-પત્તા.

૧૬. વક્ષસ્તંભ	મહાવિદેહમાં	૫૦૦	”	૫૦૦	લાખ ચોરસ	પીળા (સુવર્ણના)	૬૪
રચિતવિચિત્ર	દેવકુરમાં	૧૦૦૦	”	૧૦૦૦	અશ્વગોપુર	”	૦
રથમક	ઉત્તરકુરમાં	”	”	”	”	”	૦
૨૦૦૦ંચનગિરિ	૧૦૦ દેવકુર માં ૧૦૦ ઉત્તરકુરમાં	૧૦૦	”	૧૦૦	”	”	૦
૪ગજદંત	૨ દેવકુર અન્તે ૨ ઉત્તરકુર અન્તે	૫૦૦	”	૫૦૦	અશ્વકંઠ અને હસ્તિના દંતશલ	લાલ પીળા શ્વેત લીલો (સુવર્ણ રત્નના) પીળા (સુવર્ણનો)	૩૨
૬મેર પર્વત	મહાવિં માં	૧ લાખ	”	૧૦૦૮૦૧૧	અશ્વગોપુર	”	૯
૨૬૯							૪૬૭

૧. ગાયે ઉભું કરેલું પૂજાનું નેમ મળમાં વિસ્તારવાળું અને ઉપર ઘટવું હોય છે તેવું. ચાસ્તમાં ઝોળ શબ્દ વિશેષ આવે છે.

५. पर्वतोना शिअरे.

सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
 सोमणस गंधमायण, सत्तट्ट य रूपिमहाहिमवे ॥१३॥
 चउतीसवियड्डेसु, विज्जुप्पह निसद नीलवंतेसु ।
 तह मालवंत सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥१४॥
 हिमसिहरिसु इक्कारस, इय इगसट्ठीगिरिसु कूडाणं ।
 एगत्ते सब्बधणं, सय चउरो सत्तसट्ठी य ॥१५॥

संस्कृत अनुवादः

षोडशवक्षस्कारेषु चत्वारि चत्वारि कूटानि भवन्ति प्रत्येकं
 सोमनसगन्धमादनयोः सप्ताष्टौ च रुक्मिमहाहिमवतोः ॥ १३ ॥
 चतुस्त्रिंशद्वैतादधेषु, विषुत्प्रभनिषयनीलवन्तेषु
 तथा मात्यवत्सुरगिरयेनैव नव कूटानि प्रत्येकम् ॥ १४ ॥
 हिमवच्छिखरिणोरेकादशेत्येकषष्टिगिरिषु कूटानाम्
 एकत्वे सर्वधनं शतानि चत्वारि सप्तषष्टिश्च ॥ १५ ॥

अन्यथ सहित ५६२७६

वक्खारेसु पत्तेयं चउ चउ कूडा हुंति य
 सोमणस गंधमायण सत्त, य रुक्मिमहाहिमवे अट्ट ॥ १३ ॥
 चउतीस वियड्डेसु विज्जुप्पह निसद नीलवंतेसु
 तह मालवंत सुरगिरि पत्तेयं नव नव कूडाइं ॥ १४ ॥
 हिम सिहरिसु इक्कारस इय इगसट्ठी गिरिसु कूडाणं
 एगत्ते सब्ब धणं, चउरो सय य सत्त सट्ठी ॥ १५ ॥

शब्दार्थ (गाथा १३ भी नी)

सोमणस=सोमनस गण्डांतगिरि
 उपर
 गंधमायण=गंधमादन गण्डांत
 गिरि उपर

रूपि=रुक्मि पर्वत उपर
 महाहिमवे=महाहिमपर्वत पर्वत
 उपर

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૪ મી નો)

ચતુત્રીસ=ચોત્રીસ
 વિચ્છેદસુ=વૈતાઢય પર્વતો ઉપર
 વિજ્જુપ્પહ=વિદ્યુતપ્રલ ગજદંત
 ગિરિ ઉપર
 નિસદ=નિપથ પર્વત ઉપર
 નીલવંતેસુ=નીલવંત પર્વત ઉપર
 તહ=તથા

માલવંત=માલ્યવંત ગજદંત
 ગિરિ ઉપર
 સુરગિરિ=મેરુ પર્વત ઉપર
 નવ નવ=નવ નવ
 કૂડાઈ=કૂટ, શિખરો (છે)
 પત્તેયં=પ્રત્યેક ઉપર

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૫ મી નો)

હિમ=હિમવંત પર્વત ઉપર
 સિહસિસુ=શિખરી પર્વત ઉપર
 ઇક્કારસ=અગ્યાર
 દ્વય=એ પ્રમાણે
 ઇગસદઠી=એકસઠ
 ગિરિસુ=પર્વતો ઉપર
 કૂડાણં=કૂટોની, શિખરોની (તું)

પગત્તે=એકત્રય કરતાં, મેળવતાં
 સઘ્વ=સર્વ, કુલ
 ઘર્ણં=ધન, સંખ્યા
 સય=સૌ
 ચતુરો=ચાર
 સત્તસદઠી=સડસઠ
 ય=અને

ગાથાર્થ

સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતોમાં દરેકને ચાર ચાર શિખરો છે. સૌમનસ અને ગંધમાદનને સાત સાત છે, અને રુદ્રિમ તથા મહાહિમવંત પર્વતને આઠ આઠ શિખરો છે. ॥ ૧૩ ॥

ચોત્રીસ વૈતાઢય, વિદ્યુતપ્રલ, નિપથ, નીલવંત તથા માલ્યવંત અને મેરુ પર્વત એ દરેક ઉપર નવ નવ શિખરો છે. ॥ ૧૪ ॥

હિમવંત અને શિખરી પર્વત [એ બે વર્ષધર પર્વત] ઉપર અગ્યાર શિખરો છે. એ પ્રમાણે એકસઠ પર્વતો ઉપર એકઠાં કરતાં કૂટોની સર્વ સંખ્યા ચારસૌ સડસઠ થાય છે. ૧. ૧૫ ॥

વિશેષાર્થ :-

પર્વત	શિખરો	કુલ	મૂળ વિસ્તાર તથા ઊંચાઈ	ઉપર વિસ્તાર	શિખરો શાના છે
૧૬ વક્ષરકાર	૪	૬૪	૫૦૦ ચો.	૨૫૦ ચો.	રત્નમય
૧ સૌમનસ	૭	૧૪	૫૦૦ ચો.	૨૫૦ ચો.	,,
૧ ગંધમાદન	૭		,,	,,	,,
૧ રુકિમ	૮		,,	,,	,,
૧ મહાહિમવંત	૮	૧૬	,,	,,	,,
૩૪ વૈતાલ્ય	૯	૩૦૬	૬૧	૩ ચો.થી અધિક	(૬)૨૦ (૩)સુ૦
૧ વિદ્યુત્ર ભ	૯	૯	(૮) ૫૦૦ (૧)૧૦૦૦	૨૫૦ ચો. ૫૦૦ ચો.	રત્નમય ,,
૧ માલ્ય વંત	૯	૯	(૮) ૫૦૦ (૧)૧૦૦૦	૨૫૦ ચો. ૫૦૦ ચો.	,, ,,
૧ નિષધ	૯	૯	૫૦૦ ચો.	૨૫૦ ચો.	,,
૧ નીલવંત	૯	૯	૫૦૦ ચો.	૨૫૦ ચો.	,,
૧ મેરુ	૯	૯	(૮) ૫૦૦ ચો. (૧)૧૦૦૦ ચો.	૨૫૦ ચો. ૫૦૦ ચો.	,, ,,
૧ લઘુ હિમ૦	૧૧	૩૫૧	૫૦૦ ચો.	૨૫૦ ચો.	,,
૧ શિખરી	૧૧	૨૨	૫૦૦ ચો.	૨૫૦ ચો.	,,
૬૧		૪૬૭			

- ૧ વિદ્યુત્રાભ, માલ્યવંત અને મેરુઃ એ ત્રણ પર્વતોના નવ નવ શિખરોમાં એક શિખર સહસ્ત્રાંકકૂટ કહેવાય છે, એટલે કે તેઓ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા છે. તેના નામો અનુક્રમે હરિકૂટ, હરિસહકૂટ અને મેરુ ઉપર નંદનવનમાં આવેલનું નામ બલકૂટ છે. તેનો મૂળ વિસ્તાર પણ ૧૦૦૦ યોજન છે. તેથી ૨૫૦ ૨૫૦ યોજન બન્ને બાજુએ આધાર વિના રહ્યા છે. અને શિખર ઉપર ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા છે. પરંતુ મેરુ પર્વત ઉપર આવેલું બલકૂટ ૫૦૦ યોજન નંદનવનમાં અને ૫૦૦ યોજન આધાર વિના અદ્ધર રહે છે.
- ૨ વૈતાદ્યના ૩૦૬ ગિરિકૂટો દ્વારા યોજન ઉંચા. દ્વારા યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા અને ઉપર ૩ યોજનથી કંઈક વધિક વિસ્તારવાળા છે.
- ૩ બ્રાહ્મીના ૧૫૮ ગિરિકૂટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા. અને ૨૫૦ યોજન શિખર ઉપર વિસ્તારવાળા છે.
- ૪ તેથી તેવા શિખરો ધીમે ધીમે ઘટતા ઘટતા શિખર ઉપર અરધા વિસ્તારવાળા હોવાથી ઉંચા કરેલ ગોપૂષ્પના આકારના છે.
- ૫ વૈતાદ્ય ઉપરના નવ શિખરોમાં વચ્ચેના ૩ સુવર્ણમય છે. અને બ્રાહ્મીના ૬ રતનમય છે.
- ૬ ૬૧ એકસાથે પર્વત ઉપરના કૂટોમાં છેડે રહેલું દરેકનું એકેક કૂટ સિદ્ધકૂટ કહેવાય છે. તે દરેક સિદ્ધકૂટ ઉપર સિદ્ધાયતન (શાશ્વત જિનેન્દ્રોનું મંદિર) છે. તે મંદિરમાં મધ્ય ભાગે ૧૦૮ પ્રતિમાઓ અને દરેક દ્વારે ચાર ચાર પ્રતિમાઓ મળી ૧૨૦ શ્રી શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓ છે. તે દરેક પ્રતિમા ૫૦૦ ધનુષ ઉંચી છે. તેના જુદા જુદા અવયવો જુદા જુદા રત્નોના બનેલા છે. તે દરેક ૬૧ સિદ્ધાયતન મૌલ્યોની કુલ ૭૩૨૦ શાશ્વત પ્રતિમાઓને હું મન-વચન-કાયથી વંદન કરું છું.

૭ સિદ્ધકૃત શિવાયના ૪૦૬ ગિરિકુટો ઉપર યથાસંભવ દેવદેવી-
ઓના સમચારસ પ્રાસાદ (મહેલ) હોય છે. તેમાં તે તે કુટના
અધિપતિ દેવ અથવા દેવી રહે છે

૮ આ સિદ્ધાયતનોને પશ્ચિમ દિશા તરફ દ્વારો નથી માટે ત્રણ દ્વાર છે.

૯ સિદ્ધાયતનના તથા પ્રાસાદના પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે.

નામ	લાંબા	વિસ્તાર	ઉંચાઈ
૩૪ વૈતાલયના			કંઈક ન્યૂન
,, સિદ્ધાયતનો	૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
,, પ્રાસાદો	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
૨૭ બાકીના			
,, સિદ્ધાયતનો	૫૦ યોજન	૨૫ યોજન	૩૬ યોજન
,, પ્રાસાદો	૩૧	૩૧ યોજન	૬૨૧ યોજન

બીજી રીતે મિરિ કૂટોની સંખ્યા.

ચત્ત સત્ત અટ્ટ નવગે મારસકૂડેહિં ગુણહ જહસંસ્વં ।

સોલસ દુદુ ગુણયાલં, દુવે ચ સગસદ્ધિ સય ચરો ॥૧૬॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચતુઃસપ્તાષ્ટનવકૈકાદશૃદૈર્ગુણયત યથાસંખ્યમ્ ।

ષોડશ દ્વે દ્વે પક્ષોત્ત્વારિશતં દ્વે ચ સપ્તષટ્થવિકાનિ

શતાનિ ચત્વારિ ॥૧૬॥

અન્યથ સહિત પદ્મછંદ.

જહ સંસ્વં ચત્ત સત્ત અટ્ટ નવગે મારસ કૂડેહિં

સોલસ દુ દુ ગુણયાલં ચ દુવે ચરો સય સગસદ્ધિ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :-

કૂડેહિં=શિખરો ૫૩

ગુણહ=ગુણો, ગુણો કાર કરો
(કરીએ)

જહસંસ્વં=અનુક્રમે

૬

ગુણયાલં=ઓગણ્યાત્રીસ (વૈ.
તાલ્યાદિક) ને

સગસદ્ધે=મડસઠ

સયચરો=ચારસો

ગાથાર્થ-

ચાર, સાત, આઠ, નવ અને અગિયાર કૂટોવડે અનુ-
ક્રમે સોળ, બે; બે, એગણચાલીસ, અને બેને ગુણે એટલે
ચારસો સઠસઠ.

(ભૂમિ કૂટો (શિખરે)

ચતુતીસું વિજણસું, 'ઉસહકૂડા અદ્ધ મેરુજંબુમ્મિ ।

અદ્ધ ય દેવકુરાણ, હરિકૂડ હરિસ્સહે સટ્ટી ॥૧૭॥

(इय अडवन्नं घरणिकूडा पाहान्तरम् १ ॥१७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ચતુર્વિંશત્સુ વિજયેષુ, ઋપમકૂટાન્યષ્ટૌ મેરૌ જમ્બવાં

અષ્ટૌ ચ દેવકુરુષુ, હરિકૂટહરિસ્સહૌ સટ્ટિઃ ॥૧૭॥

અન્યથ સહિત પદ=છેદ

ચતુતીસું વિજણસું ઉસહ કૂડા અદ્ધ મેરુ જંબુમ્મિ

ય અદ્ધ દેવકુરાણ, હરિકૂડ હરિસ્સહે સટ્ટી ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ :-

ચતુતીસું=ચોત્રીસ

વિજણસું=વિજયોમાં

ઉસહકૂડા=ઋપભદ્રકૂટ

જંબુમ્મિ=જાબૂદ્વીપના વનમાં

(ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં)

દેવકુરાણ=દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં (શા-

દમણિવૃક્ષના વનમાં)

હરિકૂડ=હરિકુટ

હરિસ્સહે=હરિસહકુટ {આ બે

છે.

સટ્ટી=એ ૬૦(=૫૮)ભૂમિદૂટ છે.

ગાથાર્થ :-

ચોત્રીસ વિજયોમાં ચોત્રીસ ઋપભદ્રકૂટો, મેરુ અને
જાબૂ ઉપર આઠ, દેવકુરુમાં આઠ, હરિકુટ અને હરિસહકુટ,
એ સાઠ. ૧૭

૧ ઉસકૂડા એવો પણ પાઠ છે.

૨. જાબૂ. સંગ્રહણી મૂળમાં હરિકુટ હરિસ્સહે સટ્ટી છે, પરંતુ વૃત્તિકર્તાએ
इय अडवन्नं घरणिकूडा એ પાઠ લેઈએ, એમ કહ્યું છે.

વિશેષાથ :-

૩૪ વિજયોમાં	મેરુ ઉપર	જાંબૂદક્ષ ઉપર	શાસ્ત્રમલિક્ષેટ ઉપર કુલ
૩૪ ઋષભક્ષેટો	૮ હરિક્ષેટો	૮ જાંબૂ ક્ષેટો	૮ શાસ્ત્રમલિક્ષેટો
૮ યો. ઉંચા	૫૦૦ યો. ઉંચા	૮ યો. ઉંચા	૮ યો. ઉંચા
૨ યો. ઉંડા	૧૨૫ યો. ઉંડા	૨ યો. ઉંડા	૨ યો. ઉંડા
૧૨ યો. મૂળમાં વિસ્તાર	૫૦૦ યો. મૂળમાં વિસ્તાર	૧૨ યો. મૂળમાં વિસ્તાર	૧૨ યો. મૂળમાં વિસ્તાર
૪ યો. શિખરે વિસ્તાર	૨૫૦ યો. શિખરે વિસ્તાર	૪ યો. શિખરે વિસ્તાર	૪ યો. શિખરે વિસ્તાર
ગોળ ઊર્ધ્વ ગોપૂ- ચ્છને આકારે છે	હાથીના આ- કારના	ગોળ ઊર્ધ્વ ગોપૂ- ચ્છને આકારે છે.	ગોળ ઊર્ધ્વ ગોપૂચ્છને આકારે
જાંબૂતદ સુવર્ણ- મય છે.	સુવર્ણમય છે.	જાંબૂતદ સુવર્ણ- ના છે.	રૂપાના છે.

૨ એ ઉપરાંત હરિક્ષેટ, અને હરિસ્સહક્રેટને ગણતાં કુલ ૬૦ ભૂમિક્ષેટો થશે. તે પ્રથમ મહસ્યાંકક્રેટ તરીકે ગણાઈ ગયેલ છે. તેથી ૫૮ પણ ભૂમિક્ષેટો ગણાય.

૩ ભૂમિક્ષેટ—એટલે પર્વત ઉપરના શિખર નહીં પણ સીધાજ ભૂમિ ઉપર શિખર હોય છે.

૪ ઋષભક્ષેટ—૩૪ વિજયોમાં સામ-સામા પર્વતો ઉપરથી નીકળેલી બબ્બે મૂળ નદીઓ જ્યાં જ્યાં પોતાના પ્રયાત કુંડોમાં પડીને વળાંક ખાય છે, ત્યાં તે પ્રયાતોની વચ્ચે એક એક ઋષભક્ષેટ આવેલો છે. દરેક વિજયોના ૬ ખંડોમાંના ૪ થા ખંડમાં ઋષભક્ષેટ હોય છે. તેના ઉપર ઋષભ નામનો અધિષ્ઠાયક દેવ હોય છે, તેથી તેનાં તે નામો છે. જ્યારે ચક્રવર્તી ચોથા ખંડનો દિગ્વિજય કરી સત્ત્વદિમવંતના હિમવંતદેવને જીત્યા પછી (ભરતની અપેક્ષાએ) વળતાં ઋષભક્ષેટને પોતાના રથની અણીથી ત્રણવાર સ્પર્શ કરે છે, અને કાકિણી રત્ન વડે પૂર્વ દિશામાં પોતાનું નામ લખે છે.

- ૫ કરિકૂટો—મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મેરુની તળેટીમાં ભદ્રશાળ નામના વનમાં દિશાઓ અને વિદિશાઓની વચ્ચેના આઠ આંતરામાં આઠ હાથીના આકારનાં ભૂમિ ઉપર શિખરો છે, તે દિગ્ગજકૂટ, હસ્તિકૂટ, કરિકૂટ કહેવાય છે. તેના ઉપર તે તે કૂટના નામો વાળાં આઠ દેવલવનો છે. આ આઠ ભૂમિકૂટો મેરુની પાસે ભદ્રશાળ વનમાં હોવાથી ગાથામાં મેરુકૂટ કહ્યા છે.
- ૬ જાંબૂકૂટ—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા ઉત્તરકુર ક્ષેત્રમાં જાંબૂ દ્રીપના અધિષ્ઠાતા અનાદત દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય નાના મોટા જાંબૂવૃક્ષોના પરિવારવાળું મહાન જાંબૂવૃક્ષ છે, તેની આભુખાભુ કરતાં ૧૦૦-૧૦૦ યોજન વિસ્તારના ત્રણ વનો વીંટાયેલા છે. તેમાંના પહેલા વનમાં આઠ વિદિશાઓમાં જાંબૂનદ સુવર્ણમય ઋષભકૂટ જેવા ૮ ભૂમિકૂટ પર્વતો છે તે દરેક ઉપર ૧ ગાઉ લાંબા, બા ગાઉ વિસ્તારવાળા, અને કંઈક ન્યૂન ૧ ગાઉ ઉંચા શાશ્વત સિદ્ધાયતનો છે.
- ૭ શાલ્મલિકૂટો ગરુડવેગ દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય જાંબૂવૃક્ષ પ્રમાણે શાલ્મલિવૃક્ષ દેવકુરમાં છે. તેના પહેલા વનમાં શાલ્મલિ કૂટો રૂપમય છે. તેનું સ્વરૂપ જાંબૂકૂટો પ્રમાણે છે. દેવકુરમાં હોવાથી ગાથામાં દેવકુર શબ્દ કહ્યો છે.
- ૮ હરિકૂટ અને હરિસહકૂટ—આ બે સહસ્રાંક કૂટો અનુક્રમે વિદ્યુતપ્રભ અને માલ્યવંત ગજદંતના નવકૂટોમાં ગણાયેલા છે. તે બન્નેય કૂટો પર્વત ઉપર છે. પરંતુ બન્ને બાજુ ૨૫૦-૨૫૦ યોજન નિરાધાર સ્થિતિમાં છે. એટલે તેની પહોળાઈ પણ ૧૦૦૦ યોજન છે.

૬ તીર્થો

માગહનરદામપ્રમાસ-તિથિ વિજયેષુ ઇરવયમરહે ।

ચતુતીસા તીર્થિ ગુણિયા, દુરુત્તરસયં તુ તિથ્યાણં ॥૧૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

માગધવરદામપ્રમાસતીર્થાનિ વિજયેષુ ઇરવતભરતયોઃ

ચતુસ્ત્રિંશત્ ત્રિમિગુણિતા, દુરુત્તરશતં તુ તીર્થાનામ ॥ ૧૮ ॥

અન્ય સહિત પદ્યછંદ

વિજયેસુ ઇરવય ભરહે માગધ વરદામ પમાસ તિત્થ' ।

તુ ચ્ચતીસા તિહિં ગુણિયા દુરુત્તર સયં તિત્થાણં ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

માગહ=માગધ તીર્થ'
વરદામ=વરદામ તીર્થ'
પમાસ=પ્રભાસ તીર્થ'
તિત્થં=તીર્થ' (જળમાં ઉતરવા
યોગ્ય સ્થાને માટાં દેવસ્થાન).
વિજયેસુ=૩૨ વિજયોમાં

ઇરવય=ઐરાવત ક્ષેત્રમાં
તિહિં=ત્રણવડે
ગુણિયા=ગુણ્યા છતાં, ગુણતાં.
દુરુત્તર=(બે ઉત્તર=) બે અધિક
સયં=સૌ
તિત્થાણં=તીર્થોની સંખ્યા, તીર્થા

ગાથાર્થ :-

(૩૨) વિજયોમાં, ઐરાવત અને ભરતમાં માગધ, વરદામ, અને પ્રભાસ તીર્થ છે. ચોત્રીશને ત્રણે ગુણીએ તો તીર્થોનું એકસો બે થાય. ૧૮

વિશેષાર્થ :-

- ૧ તીર્થ એટલે પૂજ્ય પુરુષો, જળાશય, પવિત્ર યાત્રાસ્થળ. ધર્મ-સંસ્થા, પાણીનો આવરો [અવતરણો], નદી વગેરે જળાશયોનું સંગમસ્થાન, પહેલા ગણધર. ચતુર્વિધ સંઘ વિગેરે ઘણા અર્થો છે.
- ૨ અહીં જળાશયમાં ઉતરવાનો દાળ-આવરો જળાશયમાં પ્રવેશ માર્ગ એવો અર્થ સમજવાનો છે.
- ૩ આ ભરત ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુના સમુદ્ર સાથેના સંગમ સ્થાને એટલે કે-જ્યાંથી લવણસમુદ્રમાં ઉતરાય છે. તે માગધ અને પ્રભાસ નામના બે તીર્થો છે. ઉપરાંત વચ્ચે લવણસ-મુદ્રમાં ઉતરવાનું વરદામ નામનું તીર્થ છે.
- ૪ એ પ્રમાણે ભરત, ઐરાવત તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજયોમાં મળીને ૧૦૨ તીર્થો છે,

- ૫ દરેક તીર્થ સમુદ્રના કિનારાથી ૧૨ યોજન દૂર માગધ ભગેરે તીર્થના દેવની રાજધાનીવાળા માગધ ભગેરે દ્વીપ છે.
- ૬ જ્યારે ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરવા નીકળે છે, ત્યાર પહેલો જ ખંડ જીતતી વખતે માગધ તીર્થ પાસે જઈને છાવણીનો પડાવ નાંખે છે. ત્યાં અદકમનો તપ કર્યા પછી ચાર ઘોડાવાળા રથમાં બેસી અડધા પૈડા કુખે ત્યાં મુઘી પાણીમાં જઈ પોતાના નામ-વાળું બાણ માગધ દ્વીપમાં ફેંકે છે. તે બાણ ૧૨ યોજન જઈ માગધદેવની સલામાં પડે છે કે તેને એકદમ ક્રોધ ચડે છે, પરંતુ ચક્રવર્તીનું નામ વાંચી નવો ચક્રવર્તિ ઉત્પન્ન થયેલો જાણી શાંત થઈ ભેટણાં લઈને ચક્રવર્તિ પાસે આવે છે. “હું તમારા ક્ષેત્રની હદમાં વસનારો દેવ તમારી આજ્ઞામાં છું” એમ કહી નમ્રતા બતાવે છે.

ચક્રવર્તિ ભેટણાં તથા બાણ લઈ સત્કારપૂર્વક તેને વિસર્જન કરે છે. એ પ્રમાણે વરદામ અને પ્રલાસ તીર્થને પણ વશ કરે છે.

૭. શ્રેણિઓ.

વિજ્ઞાહર-અભિઓગિય, સેદીઓ દુન્નિ દુન્નિ વેયદ્દે ।
ઇય ચડગુણ ચડતીસા, છત્તીસસયં તુ સેદીણં ॥૧૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વિદ્યાધરાભિયૌગિકશ્રેણ્યૌ દ્વે દ્વે વૈતાદ્યે ।
ઇતિ ચતુર્ગુણચતુર્વિંશત્ પદ્મિશદુત્તરશતં તુ શ્રેણીમામ્ ॥ ૧૧ ॥

અન્યથા સંહિત પદ્મછંદ

વેયદ્દે વિજ્ઞાહર અભિઓગિય દુન્નિ દુન્નિ સેદીઓ ।
ઇય ચડતીસા ચડ ગુણ તુ સયં છત્તીસ સેદીણં ॥ ૧૧ ॥

આથાથ-

વિજ્ઞાહર=વિદ્યાધર મનુષ્યોની
અભિઓગિય=આભિયોગિક દેવોની
સેદીઓ=શ્રેણિઓ, નગર.
પંક્તિઓ

દુન્નિ દુન્નિ=બે બે
છત્તીસસયં=એકસો છત્તીસ
સેદીણં=શ્રેણિઓની (સંખ્યા),
શ્રેણિઓ

આથાર્થ—

વૈતાલ્ય ઉપર વિદ્યાધરો અને આભિયોગિકોની બન્ને બ્રેણિઓ છે. એ પ્રમાણે ચોત્રીસને ચાર વડે ગુણતાં બ્રેણિઓનું એકસો છત્રીશ થાય. ૧૯

વિશેષાર્થ—

વિદ્યાધર બ્રેણિઓ—વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ૧૦ યોજન ઉંચા જઈએ ત્યારે ૧૦ યોજન પહોળાઈની અને વૈતાલ્ય જેટલી લાંબી ઉત્તર અને દક્ષિણે બે મેઘલા (સપાટ પ્રદેશ) આવે છે. તેમાં ઉત્તર તરફના સપાટ પ્રદેશ ઉપર રથનુપુર વિગેરે ૬૦ શહેરો અને દક્ષિણ તરફના સપાટ પ્રદેશ ઉપર ગગનવલ્લભ વિગેરે ૫૦ શહેરો છે. તેમાં પ્રજાપિત વિગેરે વિદ્યાદેવીઓની મદદથી મન ધાર્યા કામો કરવાની શક્તિવાળા વિદ્યાધર જાતના મનુષ્યો રહે છે.

ઉત્તર તરફ ૬૦ અને દક્ષિણ તરફ ૫૦ નગરો હોવાનું કારણ ઉત્તર તરફ પર્વતની લંબાઈ વધારે હોય છે. અને દક્ષિણ તરફ પર્વતની લંબાઈ ઓછી હોય છે.

ઐરાવત ક્ષેત્રમાં મેરુ તરફ પર્વતની લંબાઈ વધારે હોવાથી દક્ષિણ દિશાએ ૬૦ નગરો છે. અને ઉત્તર તરફ ૫૦ નગરો છે. એ રાજધાનીના શહેરો સાથે બીજા પણ અનેક ગામડાઓ વિગેરે હોય છે.

મહાવિદેહની દરેક વિજયના વૈતાલ્યોમાં પણ બન્ને મેખલાઓ ઉપર ૫૫-૫૫ નગરો હોય છે. આ પ્રમાણે ૩૪ વિજયોની ૬૮ વિદ્યાધરોના નગરોની શ્રેણીઓ હોય છે. અને ૩૭૪૦ કુલ નગરો હોય છે.

આભિયોગિક બ્રેણિઓ—ઉપર કહેલી મેખલાઓથી ઉપર ૧૦ યોજન ઉંચે જઈએ ત્યારે ૧૦ યોજન વિસ્તારવાળી વૈતાલ્યની મનેય બાજુએ બીજી બે સપાટ પ્રદેશવાળા મેખલાઓ આવે છે. બન્નેય ઉપર આભિયોગિક પદવીના તિર્યગ્નૃભક્ વ્યંતરદેવોનાં ભવનો છે.

મેરુથી દક્ષિણ તરફની ૧૬ મહાવિદેહની વિજયો અને ભરતની વિજયના વૈતાલ્ય ઉપર સૌધર્મ ધ્વંડના લોકપાલોના આભિ-

ધોગિક તિયજ્ઞાનક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૬ અને ૧ ઐરાવતની વિજયના વૈતાલ્યની ઉપર ઈશાનેન્દ્રના લોકપાલોના આભિયોગિક તિયજ્ઞાનક વ્યંતર દેવો રહે છે.

સોમ-યમ-વરુણ અને કુબેર એ ચાર જાતના લોકપાળ દેવો સાથે સંખ્યા ધરાવતા આ આભિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આભિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનાના]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાલ્ય. ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણતાં કુલ ૧૩૬ એકસો ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો.

ચક્રીજેઅન્વાઈ, વિજયાઈ' इत्य हुंति चउतीसा ।

महद्द'ह छप्पउमाई, कुरुसु दसगंति सोलसगं ॥२०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

चक्रिजेतव्या विजया अत्र भवन्ति चतुस्त्रिंशत् ।

महाप्रहः षड् पद्मादयः कुरुषु दशकमिति षोडशकम् ॥२०॥

અનુવાદ સહિત પદ-છેદ

इत्य चक्की जेअन्वाइं विजयाइं चउतीसा हुंति ।

प्पउम आई छ मह दह कुरुसु दसगं इति सोलसगं ॥२१॥

શબ્દાર્થ :-

चक्की=ચક્રવર્તિ' (ને, વડે)
जेअन्वाइं=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે
विजयाइं=વિજયો કહેવાય
इत्य=અહીં, જન્મબુદ્ધીપમાં
मह=મહા, મોટા
दह=દહ-સરોવર-૧૬

प्पउमाई=પદ્મસરોવર ઇત્યાદિ
कुरुसु=એ કુરુક્ષેત્રમાં
दसगं=દશ સરોવર છે.
इति=એ પ્રમાણે
सोलसगं=(સર્વ મળી) સોળ
(મોટાં સરોવર છે)

માર્થ-

અહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજયો છે. પદ્મ (વગેરે) છ મોટા હૂદો અને કુરુક્ષેત્રમાં દશ એમ સોળ છે. ॥ ૨૦ ॥

૧ મહદહ છપ્પમાઈ એવો પણ પાઠ છે.

॥ જમ્બૂદ્વીપમાં ૩૪ વિજયક્ષેત્ર ॥

ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહમાંની ૧૩૨ વિજયઃ એ સર્વ નળી ૩૪ વિજયક્ષેત્રો છે, કારણ કે એ દરેક વિજયના છ ખંડને ચક્રવર્તિ સંપૂર્ણ હતે છે, તેથી વિજયક્ષેત્ર કહેવાય છે. એ ૩૪ ક્ષેત્રો સિવાયનાં હિમવંત આદિ કોઈપણ ક્ષેત્ર એવું નથી કે જેમાં ચક્રવર્તિને વિજય કરવો પડતો હોય, કેમકે ચક્રવર્તિ વિગેરે વ્યવસ્થા જ ત્યાં નથી. અનુક્રમે હતવા યોગ્ય ૬ ખંડો-૧ દક્ષિણાર્ધ મધ્યખંડ, ૨ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૪ ઉત્તરાર્ધ મધ્યખંડ, ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વખંડ, અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વખંડ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ૬ ખંડ ચોત્રીશોય વિજયમાં જાણવા.

એ ૩૪ વિજયમાં ભરત તથા ઐરાવત ક્ષેત્ર દરેક ૫૨૬૬૬ ચોજન વિસ્તારવાળું છે, અને કમ્બ આદિ દરેક વિજય ૨૨૧૨૬ ચોજન છે.

૧ મહાવિદેહના ૩૨ વિજયક્ષેત્રનાં નામ—

પૂર્વ મહાવિદેહમાં ૧૬

પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ૧૬

૧ કમ્બ	*૯ વત્સ	૧૭ પદ્મ	*૨૫ વપ્ર
૨ સુકમ્બ	૧૦ સુવત્સ	૧૮ સુપદ્મ	૨૬ સુવપ્ર
૩ મહાકમ્બ	૧૧ મહાવત્સ	૧૯ મહાપદ્મ	૨૭ મહાવપ્ર
૪ કમ્બાવતી	૧૨ વત્સાવતી	૨૦ પદ્માવતી	૨૮ વપ્રાવતી
૫ આવર્ત	૧૩ રમ્ય	૨૧ શંખ	૨૯ વશ્યુ
૬ મંગલાવર્ત	૧૪ રમ્યક	૨૨ કુમુદ	૩૦ સુવશ્યુ
૭ પુષ્કલાવર્ત	૧૫ રમણિક	૨૩ નલિન	૩૧ ગંધલ
૮ *પુષ્કલાવતી	૧૬ મંગલાવતી	૨૪ *નલિનાવતી	૩૨ ગંધિલાવતી

ઉત્તર દિશામાં	દક્ષિણ દિશામાં	દક્ષિણ દિશામાં	ઉત્તર દિશામાં
---------------	----------------	----------------	---------------

૨ થાળી સરખું ગોળ. ચારે બાજુ તીક્ષ્ણ ધારા અને દાંતાવાળું તથા વજ્રરત્નનું ચક્રરત્ન નામનું મુખ્ય શસ્ત્ર જેને હોય અને ૬ ખંડ સંપૂર્ણ સાથે તે ચક્રવર્તી કહેવાય (વાસુદેવ પાસે પણ ચક્રરત્ન હોવા છતાં ૩ ખંડનેજ હતે છે માટે ચક્રવર્તિ નહિ).

* એ ચાર વિજયમાં વર્તમાનકાળે શ્રી સીમંધરસ્વામી-શ્રી યુગમંધરસ્વામી-શ્રી વાહુસ્વામી-શ્રી સુવાહુસ્વામી એ ચાર નામના તીર્થંકર ભગવંતો વિચરે છે. તેમને મારો ત્રિકરણપૂર્વક નમસ્કાર હો. તેઓ વિહરમાન ભગવાન કહેવાય છે.

૯ હૂદો..

૬ મહાહૂદો.

નામ	કયાં	લાંબા પહોળો ઊંડા કાનું નિવાસ
૧ પદ્મહદ-શુભલહિમવંત	ઉપર	૧૦૦૦-૫૦૦-૧૦૫૦-શ્રી દેવીનું
૨ મહાપદ્મહદ-મહાલહિમવંત	ઉપર	૨૦૦૦-૧૦૦૦-૧૦૫૦ હ્રી દેવીનું
૩ તિગિચ્છહદ-નિષધ	ઉપર	-૪૦૦૦-૨૦૦૦-૧૦૫૦ ધી દેવીનું
૪ પુંડરિકહદ-શિખરી	ઉપર	-૧૦૦૦-૫૦૦-૧૦૫૦ લક્ષ્મીદેવીનું
૫ મહાપુંડરિકહદ-રુકિમ	ઉપર	-૨૦૦૦-૧૦૦૦-૧૦૫૦ બુદ્ધિદેવીનું
૬ કેસરીહદ-નીલવંત	ઉપર	-૪૦૦૦-૨૦૦૦-૧૦૫૦ કીર્તિદેવીનું

ઉપર કહેલી દેવીઓ પરિવાર સહિત મુખ્ય કમળોમાં નિવાસ કરી રહે છે. તેનું સ્વરૂપ જાણવા જોઈએ.

૧૦ લઘુહૂદો.

નિષધ દેવકુરુ સુરપ્રભ સુલસ વિષ્ણુપ્રભ :	દેવકુરુમાં છે,	નાલવંત ઉત્તરકુરુ ચંદ્ર ઐરાવત માલ્યવંત	ઉત્તરકુરુમાં છે.
--	----------------	---	------------------

આ પાંચહૂદોને ભેદીને સીનોદા નદી વહે છે, તેથી તેઓના બજાએ ભાગ પડી જાય છે.

આ પાંચ હૂદોને ભેદીને સીતા નદી વહે છે, તેથી તેઓના બજાએ ભાગ પડી જાય છે.

આ દશીય હૂદો પદ્મહદની પ્રમાણે લાંબા, પહોળા, ઊંડા છે. અને તે તે નામનાજ દેવો તેમાં રહે છે.

મહાવિદેહની અન્તરનદીઓ જેમ ગંગા-સિંધુ કરતાં મોટી છતાં તે મુખ્ય ન હોવાથી મહાનદીમાં ગણાતી નથી. તેમજ લઘુહૂદો પદ્મહદ સરખા પ્રમાણના હોવા છતાં મહાહૂદોમાં ગણાતા નથી હદ=ઘ્રહ=સરોવર એ અહીં પર્યાય શબ્દો છે.

ગંગા સિંધુ રક્તા, રક્તવર્ષ ચડ નર્દઓ પત્તેયં
ચડદસર્હિં સહસ્રેર્હિં, સમગં વચ્ચંતિ જલર્હિમિ ॥૨૧॥

અનુવાદ.

ગંગા સિંધુ રક્તા રક્તવર્ષ પત્તેયે નથઃ પ્રત્યેકમૂ ।

અનુર્દશમિઃ સહસ્રૈઃ સમગં વ્રજાન્તિ જલધૌ ॥ ૨૧ ॥

અન્યથ સહિત પદ્યછંદ.

ગાથાવત્-પરંતુ જલર્હિમે વચ્ચંતિ
શબ્દાર્થ :

ગંગા=ગંગાનદી

સિંધુ=સિંધુ નદી

રક્તા=રક્તા નદી

રક્તવર્ષ=રક્તવતી નદી

નર્દઓ=નદીઓ છે

ચડદસર્હિં=ચૌદ

સહસ્રેર્હિં=હજાર

સમગં=સહિત

વચ્ચંતિ=જાય છે

જલર્હિમિ=સમુદ્રમાં

ગાથાર્થ-

ગંગા, સિંધુ, રક્તા, અને રક્તવતી એ ચાર નદીઓ
ઠરેક ચૌદ ચૌદ હજાર સાથે સમુદ્રમાં જાય છે ॥૨૧॥

વિશેષાર્થ :-

ભરતક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ એ બે નદીઓના લઘુ
હિમવંત ઉપરના પદ્મહ્રદમાંથી નીકળી ચૌદ હજાર બીજી નાની
નદીઓ સાથે અનુક્રમે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ વહી લવણસમુદ્રને
મળે છે. તેમજ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં રક્તવતી અને રક્તા શિખરી પર્વત
ઉપરના પુંડરીક હ્રદમાંથી નીકળી ચૌદ ચૌદ હજાર બીજી નાની
નદીઓ સાથે અનુક્રમે પશ્ચિમ (ત્યાંના સૂર્યોદયની અપેક્ષાએ પૂર્વ)
અને પૂર્વ (ત્યાંના સૂર્યોદયની અપેક્ષાએ પશ્ચિમ) તરફ વહી લવણ
સમુદ્રને મળે છે.

૧. છપાયેલી ચોપડીમાં સમગ્ગ અને છપાયેલી સટીક પ્રતમાં સમગં મૂળમાં
છે, અર્થ પણ સમગંને જ કરેલો છે. માટે અહિં પણ સમગં શબ્દ ઠીક સંબંધ-
વાળો થવાથી ચોક્કસ છે.

નદીઓના પરિવાર

एवं अर्द्धभतरिया,* चउरो पुण अट्ठवीससहस्सेहि
पुणरवि छप्पन्नेहि, सहस्सेहि जंति चउ सलिला ॥२२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

एवमाभ्यन्तरिकाश्चतस्रः पुनरष्टाविंशतिसहस्रैः ।
पुनरपि षट्पञ्चाशता सहस्रैर्यान्ति चतस्रः सलिलाः ॥२२॥

અન્યથા સહિત પદ્ય છે

पुण एवं अर्द्धभतरिया चउरो अट्ठवीस सहस्सेहि
पुण अवि चउ सलिला छप्पन्नेहि सहस्सेहि जंति ॥२२॥

શબ્દાર્થ :-

अर्द्धभतरिया=મધ્યક્ષેત્રની

चउरो=ચાર નદીઓ

अट्ठवीस=અઠ્ઠાવીસ

सहस्सेहि=હજાર નદીઓ

सलिला=નદીઓ (મધ્ય ક્ષેત્રની)

आथार्थ :-

તથા એ પ્રકાર અંદર પ્રદેશની ચાર અટ્ઠાવીસ અટ્ઠા-
વીસ હજાર સાથે, અને ચાર નદીઓ છાપન્ન છાપન્ન હજાર
સાથે જાય છે.

विशेषार्थ :-

હિમવંત, હિરણ્યવંત, હરિવર્ષ, અને રમ્યક એ ચાર ક્ષેત્ર
અભ્યન્તર ક્ષેત્રો છે. કેમકે-ભરત, ઐરવત [ઐરાવત] બાહ્ય ક્ષેત્રો છે,
મહાવિદેહ મધ્ય ક્ષેત્ર છે. બાહ્ય અને મધ્યની વચ્ચે આવેલ હોવાથી
તે અભ્યન્તર ક્ષેત્રો કહેવાય છે. અને તેમાંની નદીઓ પણ અભ્યન્તર
નદીઓ કહેવાય છે.

रोहिता- હિમવંત ક્ષેત્રમાં

પૂર્વમાં વહે છે ૨૮૦૦૦

रोहितांश- "

પશ્ચિમમાં વહે છે. ૨૮૦૦૦

सुवर्णकुला- હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં

પૂર્વમાં વહે છે ૨૮૦૦૦

रुद्रकुला- "

પશ્ચિમમાં વહે છે ૨૮૦૦૦

हरिसलिला- હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં

પૂર્વમાં વહે છે. ૫૬૦૦૦

अर्द्धभतरगा- એવો પણ પાઠ છે.

હરિકાન્તા-	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
નરકાન્તા- ૨મ્થક ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
નારીકાન્તા-	પશ્ચિમમાં વહે છે.	૫૬૦૦૦

આ આઠેય નદીઓ પરિવાર સાથે લવણસમુદ્રને મળે છે.

૧૪૦૦૦+૧૪૦૦૦+૧૪૦૦૦+૧૪૦૦૦+૧૧૨૦૦૦+૨૨૪૦૦૦+૧૨ મુખ્ય નદીઓ = ૭૮૨૦૧૨ નદીઓ અહીં મુધી સમજવી.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની નદીઓ

કુરુમજ્જે ચરારાસી-સહસ્તાઈ તદ્દ ય વિજયસોલસસુ ।

વત્તીસાળ નર્દનં, ચડદસસહસ્તાઈ પત્તેઅં (યં)^૧ ॥૨૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કુરુમધ્યે ચતુરશીતિસહસ્તાણિ તથા ચ વિજયષોડશસુ ॥

દ્વાત્રિંશતો નદીનાં, ચતુર્દશસહસ્તાણિ પ્રત્યેકમ્ ॥ ૨૩ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછંદ

કુરુ મજ્જે ચરારાસી સહસ્તાઈ તદ્દ ય વિજય સોલસસુ ।

વત્તીસાળ નર્દનં પત્તેયં ચડદસ સહસ્તાઈ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:-

કુરુમજ્જે=કુરુ (ઉત્તરકુરુ) ક્ષેત્રમાં

ચરારાસી=ચોરાશી

સહસ્તાઈ=૭૨૨

વત્તીસાળ=અત્રીશ

સહસ્તાઈ=૭૨૨

ગાથાર્થ :-

કુરુમાં ચોરાશી ૭૨૨. તથા સોલ વિજયની અત્રીશ નદીઓમાંની દરેકને ચૌદ ચૌદ ૭૨૨ નદીઓ છે.

વિશેષાર્થ :-

કુરુમાં પરિવાર વિજયોનો પરિવાર

સીતોદા— ૮૪૦૦૦ + ૧૬×૨ = ૩૨ × ૧૪૦૦૦ = ૪૪૮૦૦૦=

કુલ પરિવાર = ૫૩૨૦૦૦

સીતોદા નદી નિપથ પર્વત ઉપરના તિગિચ્છ હૃદમાંથી

૧ જ'બૂ.સંગ્રહણીની વૃત્તિમાં આ ગાથા કેવળ પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના અગેજ (સીતા નદીના સંબંધમાં જ) વર્ણવી છે, પરંતુ આ ગાથા અન્ને નદીના સંબંધમાં અને અન્ને મહાવિદેહના સંબંધમાં ધરી શકે છે.

નીકળી સીતાદાના પ્રવાહમાં પડી દેવકુરમાં વહી મેરૂ પાસે વાંકી વળી—
દેવકુરમાં—

૧૬ પરિચયની દરેક વિજયોની ૨ નદીઓના

પરિવાર X ૧૪૦૦૦ = ૨૮૦૦૦

X ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦

૫૩૨૦૦૦

અંતરનદીઓ — + ૬

કુલ ૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પરિચય તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે.

એજ પ્રમાણે—

સીતા નદીની લવંત પર્વતના કેસરિ હ્રદમાંથી નીકળી સીતા
પ્રપાતમાં પડી ઉત્તર કુરમાં વહી મેરૂ પર્વત પાસે વાંકી વળી
ઉત્તર કુરમાં — ૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે

અને

૧૬ પૂર્વ વિજયોની ૨ નદીઓના પરિવાર X

૧૪૦૦૦ = ૨૮૦૦૦ X ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦

અંતરનદીઓ — + ૬

૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પૂર્વ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. અન્નેયનો

પરિવાર ૧૦૬૪૦૧૨ + ૬૪ [૩૨ વિજયોની X ૨ મુખ્ય નદીઓ]

= ૧૦૬૪૦૭૬ + ૨ (સીતા-સીતાદા) = ૧૦૬૪૦૭૮

પ્રથમની ૩૯૨૦૧૨

૧૦૬૪૦૭૮

કુલ

૧૪૫૬૦૮૦ નદીઓ.

વિજયોની ૬૪ નદીઓ.

કચ્છ વિગેરે ૮ વિજયોમાં તથા પદ્મ વિગેરે (૧૭ થી ૨૪)
૮ વિજયોમાં ગંગા અને સિંધુ એ નામની અને બાકીની વિજયોમાં
રક્તા અને રક્તવતી નામની નદીઓ છે. તેનો પ્રવાહ, ઉંડાઈ વિગેરે
ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રની પ્રમાણેજ છે. ૮ ગંગા. ૮ સિંધુ નદીઓ

૮ રક્તા અને ૮ રક્તવતી એ ૩૨ પશ્ચિમ તરફ વહનારી નદીઓ નિષધ-
નીલવંતના ક્ષેત્રમાંથી નીકળી ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવાર
સાથે સીતોદા મહાનદીમાં મળે છે. અને આકીની સીતા નદીમાં
મળે છે.

*મહાવિદેહની ૧૨ અન્તરનદીઓ.

પ્રવાહની પહોળાઈ ૧૨૫ યોજન. ૨૧ યોજન ઊંડી.

આ પછુ નિષધ તથા નીલવંતમાંના તે તે નદીના નામના
ક્ષેત્રમાંથી નીકળી પશ્ચિમ તરફની ૭ નદીઓ સીતોદામાં અને
પૂર્વ તરફની ૭ નદીઓ સીતામાં મળે છે. શરૂઆતથી છેડા
સુધી સરખા પટની આ નદીઓ પરિવાર વિનાની છે. મતાન્તરથી
તેને પછુ પરિવાર છે. જે આગળની મતાન્તર ગાથામાં સમજાશે.

સીતા-સીતોદાના પરિવારના સ્થળોનો મતાન્તર.

चउदससहस्रगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिल्ला ।

सीओयाए निवडंति तहय सीयाइं एमेव ॥२४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

चतुर्दशसहस्रगुणिता, अष्टात्रिंशन्नद्यो विजयमध्यकाः ।

सीतोदायां निपतन्ति, तथा च सीतायामेवमेव ॥ २४ ॥

અન્યથ સહિત પદ્યછેદ.

विजय मज्झिल्ला अडतीस नइओ चउदस सहस्र गुणिया

सीओयाए निवडंति तह य सीयाइं एवं एव ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ

મજ્ઝિલ્લા=માંહેની, માંની
સીઓયાએ=સીતોદા મહાનદીમાં
નિવડંતિ=૫૩ છે, મળે છે.

સીયાઈ=સીતા મહાનદીમાં
એવં=એ પ્રમાણે.

* પૂર્વ મહાવિદેહમાં

ગ્રાહવતી	તમજલા
દ્રહવતી	મતજલા
પંકવતી	ઉ-મતજલા

પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં

ક્ષીરોદા	ઉ-માલિની
સિંહસોતા	ફેનમાલિની
અન્તર્વાહિની	અંબીરમાલિની

આથાર્થ :-

ચૌદ હજારે ગુણેદી વિજયોમાંની આડત્રીશ નદીઓ સીતોદામાં પડે છે. અને એજપ્રમાણે સીતામાં પણ ૧૨૪૧

વિશેષાર્થ :-

સમજવા જેવું એ છે કે-અહિં કુરુક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓને બદલે ૬ અંતરનદીઓના પરિવારની ૮૪૦૦૦ નદીઓ ગણી, જેથી થણા યોજનો સુધી કુરુક્ષેત્રમાં થઇને એ બંને મહાનદીઓ નિકળવા છતાં (કુરુક્ષેત્રમાં) એક પણ નદી એ નદીઓને મળતી નથી એવો અભિપ્રાય પ્રગટ થાય છે, અને તેજ મતાન્તર છે. આ મતાન્તરનો મુદ્દો એ છે કે-દેવકુરુક્ષેત્ર તથા ઉત્તર કુરુક્ષેત્રની ચોરાશી ચોરાશી હજાર સંખ્યા ક્યા મુદ્દા ઉપર લેવી ? દરેકની ૧૪૦૦૦ ગણતાં છ છ અંતર નદીઓની ચોરાશી હજાર સંખ્યા મળી રહે. બીજી રીતે વિચાર કરતાં એ અંતર નદીઓને વિજયોની ચૌદ ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવારની બબ્બે નદીઓ લઇએ. તો પછી તે અંતર નદીઓને જુદા પરિવાર ક્યાંથી આવ્યા ? તેજ રીતે કુરુઓમાંના પરિવાર પણ ક્યાંથી આવ્યા ? પાંચ લાખ, બત્રીસ હજારની બાબતમાં બન્નેય મતો સરખા છે. માત્ર ચોરાસી હજારની સંખ્યા કઈ રીતે પૂરી થાય ? તેની બાબતમાં મતભેદ છે.* ॥ ૨૪ ॥

સીયા સીઓયાવિ ય, વત્તીસસહસ્સપંચલક્ષેદિ ।

સવ્વે ચડસલક્ષા, છપ્પન્નસહસ્સ મેલવિયા ॥૨૫॥

* કુરુની ચોરાસી હજારવાળો મત વધારે ઠીક લાગે છે, કેમકે અંતર નદીઓના પટ એક સરખા કહેલા છે, જો તેમાં બીજી નદીઓ મળતી હોય તો તેનો પટ પહોળો થતો જાય, વળી તે નદીઓ વૈતાઢ્યની પેઠે એ વિજયોની મર્યાદામાં છે. વિજયમાંની ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવારની બન્નેય નદીઓ સીધી ઉત્તર-દક્ષિણ વહીને સીતા-સીતોદામાં મળે છે. એટલે તે અંતરનદીના પરિવાર રૂપે ખરી રીતે નથી. વળી વિજયની નદીમાં પરિવાર મળી ગયા પછી અંતરનદીઓને મળવાને નવો પરિવાર સંભવે નહિ, તથા બન્ને કુરુઓના મોટા પ્રદેશમાં મોટી નદીઓને મળનારી નાની નદીઓ ન હોય એ સંભવિત લાગતું નથી પછી તો કેવળિ અમ્ય.

સંસ્કૃત અનુવાદ

સીતા શીતોદાપિ ચ, દ્વાત્રિંશત્સહસ્રાધિકપચ્ચલક્ષૈઃ ॥
સર્વાશ્વતુર્દશલક્ષાણિ, ષટ્પચ્ચાશત્સહસ્રાણિ મેલિતાઃ ॥૨૫॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨છેદ

સીયા ય સીઓયા અષિ પંચ લક્ષ્ણેહિં વત્તીસ સહસ્ત
સઘ્વે મેલવિયા ચડદસ લક્ષ્ણા છપ્પનન સહસ્ત ॥૨૫॥

સીયા=સીતા નદી
સીઓયા=શીતોદા નદી

મેલવિયા=મેળવતાં

+(તે બન્ને ય મતોથી) પાંચ લાખ, બત્રીશ હજાર
સાથે સીતા અને શીતોદા (બંધ છે.) સર્વેનો સરવાળો
ચૌદ લાખ, છપ્પન હજાર થાય છે. ॥૨૫॥

નદીઓના મૂળ તથા મુખનો વિસ્તાર.

છજ્જોયણે સકોસે, ગંગાસિંધૂણ વિત્થરો મૂલે ।
દસગુણિઓ પડ્જંતે, ઇય દુદુ ગુણણેણ સેસાણ ॥૨૬॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ષટ્પયોજનાનિ સકોશાનિ, ગંગાસિન્ધ્વોવિસ્તરો મૂલે ॥
દસગુણિતઃ પર્યન્તે, ઇતિ દ્વિદ્વિગુણેન સેષાણામ્ ॥૨૬॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨છેદ

મૂલે ગંગા સિંધૂણ વિત્થરો સકોસે છજ્જોયણે
પડ્જંતે દસ ગુણિઓ. ઇય સેસાણ દુદુ ગુણણે ॥ ૨૬ ॥

+ ૨૩ મી ગાથા મતાન્તરની છે, અને તે એક જ ગાથામાં મહાવિદેહની
૧૦૮૪૦૦૦ નદીઓ સંપૂર્ણ ગણાય છે, માટે ૨૩ મી ગાથા સાથે ૨૫ મી
ગાથાનો સંબંધ જોડવો. અથવા બન્નેય સાથે પણ સંબંધ ઠીક લાગે છે.

શબ્દાર્થ :-

સ=સહિત
 કોસે=એક કોશ, એક ગાઉ
 ગંગા=ગંગા નદીનો
 સિંધુન=સિંધુ નદીનો
 વિસ્થરો=વિસ્તાર, ખોળાખા
 મૂલે=મૂળને વિષે (જ્યાંથી નદી
 નિકળે છે ત્યાં)

દસગુણિઓ=દશ ગુણો
 પઞ્જજ્ઞે=પર્યાન્તે, છેડે (નદી જ્યાં
 સમુદ્રને મળે છે ત્યાં)
 હ્ય=એ પ્રમાણે
 દુદુ=એ એ
 ગુણેણ=ગુણવાવડે, ગુણો
 સેસાજ્ઞ=શેષ (બાકીનીનો)

ગાથાર્થ :

ગંગા અને સિંધુનો વિસ્તાર મૂળમાં એક ગાઉ
 સાથે છ યોજન, અને છેડે દશ ગુણો છે. એ પ્રકારે
 બમણો બમણો બાકીની નદીઓનો છે. ૨૬

વિશેષાર્થ :-

ગંગા-સિંધુ-રક્તા-રક્તવતી એ બાહ્ય ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ જ્યાં
 સરોવરમાંથી નીકળે છે, ત્યાં પ્રારંભમાં ફા યોજન ખોળા પ્રવાહ-
 વાળી છે, અને ત્યાર બાદ ૧૪૦૦૦ નદીઓનું પાણી ભેગું થતાં અનુક્રમે
 વધતી વધતી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે. ત્યાં* ૬૨૫ યોજન જેટલા મોટા
 પ્રવાહ (૫૪) વાળી છે. તથા હિમવંત અને હિરણ્યવંત
 ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૧૨૫ યોજન અને અન્તે

* એ ૬૨૫ યોજન પ્રવાહ અને એ ચારે નદીનું નિર્ગમ (નીકળવાનું
 સ્થાન) ઈત્યાદિ ઉપર કહેલું ગંગા-સિંધુનું કોઈપણ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ વર્તમાનકાળ-
 આશ્રયી નથી, પરંતુ અવસર્પિણીના પહેલા અને ઉત્સર્પિણીના છેલ્લા આરા આશ્રયી
 એ નદીઓનું સ્વરૂપ છે. અને હિમવંતાદિ ક્ષેત્રની ૧૦ મહાનદીઓનું પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ
 તો મહાકાળને માટે એક સરખું છે. માટે વર્તમાનકાળની ગંગા-સિંધુ નદીનું સ્વરૂપ
 વિલક્ષણ દેખીને પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ ઓટું માનવાનું સાહસ ન કરવું. ભરત અને
 ઐરાવત એ ૨ ક્ષેત્રોમાં કુદરતી રીતે જ ક્ષેત્રો અને કાળના એવા મોટા વિલક્ષણ
 ફેરફાર થઈ જાય છે, કે જેથી કોઈ સ્વરૂપ નિયમિતપણે લગી શકાય નહિ,
 એ ૨ ક્ષેત્રોમાં નિયત સ્વરૂપવાળો કેવળ વૈતાલ્ય પર્વત અને ૧ ઋષભદૃટ

૧૨૫ યોજન પહોળા પટવાળી છે. તથા હરિવર્ષ અને રમ્યક્ષેત્રમાંની ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૨૫ યોજન અને પર્યંતે ૨૫૦ યોજન પટવાળી છે. તેમજ શીતાલા અને સીતા નદી પ્રારંભમાં ૫૦ યોજન અને પર્યંતે ૫૦૦ યોજન પહોળા પ્રવાહવાળી છે.

પ્રશ્ન:-નદીઓનો પટ-વિસ્તાર કહ્યો, પરંતુ ઉંડાઈ કેટલી ?

ઉત્તર:-ઉંડાઈ જે કે ગાથામાં કહી નથી, તોપણ દરેક નદી પોતાના પ્રવાહથી દરેક સ્થાને પચાસમા ભાગ જેટલી ઉંડાઈવાળી જાણવી, જેથી ગંગા વિગેરે ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં બા ગાઉ ઉંડી છે, અને પર્યંતે ૫ ગાઉ ઉંડી છે, એ રીતે શેષ નદીઓની ઉંડાઈ પણ પૂર્વે યન્ત્રમાં કહી છે, ત્યાંથી જાણવી. ॥ ૨૬ ॥

પર્વતોના પ્રમાણ તથા રંગો.

જોયણસયમુચ્ચિદ્વા, ૨, કણયમયા સિહરિચુલ્લહિમવંતા ।
રુપિ મહાહિમવંતા, દુસઉચ્ચા રુપકણયમયા ॥૨૭॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યોજનશતમુચ્ચિદ્રતૌ, કનકમયૌ શિહરિચુલ્લહિમવંતૌ ।
રુપિમમહાહિમવંતૌ દ્વિશતોષ્ઠૌ, રુપ્યકનકમયૌ ॥ ૨૭ ॥

અન્યથ સહિત પદ્યછે:

સિહરિ ચુલ્લહિમવંતા સયં જોયણ ઉચ્ચિદ્વા કણયમયા
રુપિ મહાહિમવંતા દુસય ઉચ્ચા રુપકણયમયા ॥ ૨૭ ॥

પર્વત અને ૨ નદીઓના પ્રપાતકુંડ છે, પરંતુ તે સ્થળે જઈ શકવાનો અભાવ છે. પુનઃ ગંગાદિ ચારે નદીના પ્રવાહ જઘન્યથી સ્થપંચ પ્રમાણ (ગાડાભાગ જેટલા) અને ઉંડાઈ પણ બહુ જાણી કહી છે.

૧ શાસ્ત્રમાં દરેક સ્થળે જે નિર્વાસિત પ્રવાહ અને ઉંડાઈ કહી છે તે મૂળ અને મુખને અનુસરીને કહી છે તેથી કોઈ કોઈ સ્થાને હીનાત્થિક પ્રવાહ અને ઉંડાઈ ન જ હોય એમ ન જાણવું.

૨ છપાયેલી પ્રતમાં ઉચ્ચિદ્વા પાઠ છે.

શબ્દાર્થ:—

ઉચ્ચિદ્વો=ઉંચા

કળય=કનક, સુવર્ણ

મયા=ના, રૂપ, મય.

સિંહરિ=શિખરી પર્વત

ચુલ્લ=હુલ્લ, લઘુ

હિમવંતા=હિમવંત પર્વત

રુપિ=રુદિમ પર્વત, રૂપી પર્વત.

મહાહિમવંતા=મહાહિમવંત પર્વત

સ(=સઝ)=શત, સો

ઉચ્ચા=ઉંચા

રૂપ=રૂપું (=રૂપાના)

કળયમયા=કનકમય, સુવર્ણ-મય, (સુવર્ણના)

ગાથાર્થ:—

શિખરી અને ચુલ્લ હિમવંત સો યોજન ઉંચા સોના-મય છે. રુદિમ અને મહાહિમવંત બસો યોજન ઉંચા અને અનુક્રમે ચાંદી ને સોનામય છે. ॥૨૭॥

ચત્તારિ જોયણસણ ^૨ઉચ્ચિદ્વો નિસદ નીલવંતો અ ।
નિસદો તવણિજ્જમઓ, વેરુલિઓ નીલવંતગિરિ ॥૨૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ચત્તારિ યોજનશતાન્યુચ્છિતો નિષઘો નીલવાંશ્ર ।
નિષઘસ્તપનીયમયો, વૈદૂર્યકો નીલવાન્ ગિરિઃ ॥ ૨૮ ॥

અન્યથા સહિત પદ્યછેદ.

નિસદો અ નીલવંતો ચત્તારિ સણ જોયણ ઉચ્ચિદ્વો
નિસદો તવણિજ્જમઓ નીલવંત ગિરિ વેરુલિઓ ॥ ૨૮ ॥

૧ સુવર્ણ પાંચ વર્ણનું હોવા છતાં ખીળા વર્ણનું મુખ્ય હોવાથી અહીં ખીળા વર્ણનું લેવાનું છે.

૨ છપાયેલી નંબરૂં અંગ્રહણી તથા ૫૦ ક્ષેત્રભાસમાં ઉચ્ચિદ્વો પાઠ છે.

શબ્દાર્થ :

ચત્તારિ=ચાર

સપ=સો

ઉચ્ચિદ્વો=ઉંચો

નિસદ=નિપદ પર્વત

નીલવંતો=નીલવંત પર્વત

જ=વળી, અને

નિસદો=નિપદ પર્વત

તવણિજ્જ=તપનીય જાતિનું રંગ

મુવણ્. (=અતિ લાલ વણ્ણનું
સોનું)

મઓ=મય, રૂપ, નો

વેરુલિઓ=વૈદુર્ય રત્ન (=પાનાં,
પન્ના) નો

નીલવંત=નીલવંત (નામનો)

ગિરિ=પર્વત

ગાથાથ :—

નિપદ અને નીલવંત ચારસો યોજન ઊંચા છે.
નિપદ તપનીયમય છે, અને નીલવંત પર્વત વૈદુર્ય રત્નમય
છે. ૨૮

પર્વતોની ભૂમિમાં ઉંડાં

સર્વેવિ પન્થવરા, સમયસ્વિત્તમિ મંદરવિહૂણા ।

ધરણિતલે ઉવગાઢા, ઉસ્સેહચરુત્થમાયંમિ ॥૨૯॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સર્વેવિ પર્વતવરાઃ, સમયક્ષેત્રે મંદરવિહીનાઃ

ધરણિતલે ઉવગાઢા ઉત્સેધચરુત્થભાગે ॥ ૨૯ ॥

અન્ય સહિત પદ્યછંદ

સમયસ્વિત્તમિ મંદર વિહૂણા, સર્વે અવિ પન્થવરા

ઉત્સેહ ચરુત્થ ભાયંમિ ધરણિતલે ઉવગાઢા ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

પર્વત=પર્વત

વરા=શ્રેષ્ઠ

સમયક્ષેત્રમ્મિ=સમયક્ષેત્રમાં,
અઢી દ્વીપમાં, મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં

મંદર=મેરુ પર્વત

વિઠ્ઠના=વિના, સિવાય

ઘરણિ=પૃથ્વી

તલે=તલમાં, અંદર

ઝવગાઢા=અવગાહેલા, દટાયેલા,

ઉંડા ગયેલા. અંદર રહેલા.

ઊસ્તેહ=ઉત્સેધ, ઉંચાઈ (થી)

ચરત્ય=ચોથા

માયમ્મિ=ભાગે

ગાથાર્થ :-

સમયક્ષેત્રમાં રહેલા મેરુ સિવાયના સર્વે મુખ્ય પર્વતો
ભૂમિમાં ઊંચાઈને ચોથે ભાગે દટાયેલા છે. ૨૯

વિશેષાર્થ:-

સૂર્ય-ચન્દ્રની ગતિથી (૨૧ દ્વીપની બહાર સ્થિર સૂર્યાદિ
હોવાથી તે સમયક્ષેત્ર નથી.) ઉત્પન્ન થયેલ સમય એટલે (સમય,
આવલિ, મુહૂર્ત ઇત્યાદિ અનેક ભેદવાળો) કાળ જે ક્ષેત્રમાં પ્રવર્તે
છે તે સમયક્ષેત્ર ૨૧ દ્વીપ પ્રમાણુ. અને તે * ૪૫૦૦૦૦૦ (= પીસ્તા-
લીસ લાખ) યોજન પ્રમાણુ છે. એનું બીજું નામ 'મનુષ્યક્ષેત્ર
પણુ છે.

એ સમયક્ષેત્રના મેરુ સિવાયના સર્વ

* ૧ લાખ યોજનનો સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપ, તેને ફરતો ૨ લાખ યોજનનો
લવણુ સમુદ્ર, તેને ફરતો ૪ લાખ યોજનનો સંપૂર્ણ ધાતકીખંડદ્વીપ, તેને ફરતો
૮ લાખ યોજનનો કાલોદધિ સમુદ્ર, અને તેને ફરતો (સોળ લાખ યોજનના
પુષ્કરવર દ્વીપનો અર્ધ ભાગ એટલે) ૮ લાખ યોજનનો અર્ધ પુષ્કરવરદ્વીપ એ
પ્રમાણુ બે સમુદ્ર સહિત ૨૧ દ્વીપ છે. ત્યાં જંબૂ ૧ લાખ યોજન અને તેની
બે બાજુએ (બે સમુદ્ર સહિત ૧૧ દ્વીપનો વિસ્તાર) ૨૨ લાખ ૨૨ લાખ યોજન
ગણતાં મનુષ્યક્ષેત્રના ૪૫ લાખ યોજન થાય.

૧ અઢીદ્વીપમાંજ મનુષ્યોની વસતી, જન્મ અને મરણુ છે. અને અઢી
દ્વીપથી બહાર લઘ્વિધવંત મનુષ્યોનું ગમનાગમન છે. પરંતુ જન્મ, મરણુ અને
નિવાસ નથી માટે ૨૧ દ્વીપનું નામ મનુષ્યક્ષેત્ર છે.

૨. કારણ કે જંબૂદ્વીપના મેરુની ઊંચાઈ ૬૯૦૦૦ યોજન અને ઊંડાઈ

પર્વતો (તથા ઉપલક્ષણથી ભૂમિકૂટ પર્વતો પણ) ધાતધોતાની ઉંચાઈથી ચોથા ભાગ જેટલા ભૂમિમાં ઉંડા-દટાચેલા છે. ^૧

પ્રશ્ન:—ઉંડાઈ અને ઉંચાઈના યોજન જુદા ગણવા કે એકત્ર ગણવા ?

ઉત્તર:—પર્વતની ઉંડાઈ અને ઉંચાઈના યોજન જુદા ગણવા તેથી જે પર્વત ૧૦૦ યોજન ઉંચો કહ્યો હોય તે ભૂમિમાં ૨૫ યોજન ઉંડો ગણવો. કારણ કે શાસ્ત્રમાં મેરૂ સિવાયના પર્વતોની ઉંચાઈ મૂળ ભાગથી નહિ પરંતુ ભૂમિની ઉપરની સપાટીથી ગણેલી છે. ૥૨૯૫

ઉપસંહાર અને કર્તાનું નામ

સ્વંહાર્દગાહાહિ,^૨ દસહિ દારેહિ જંબૂદીવસ્સ ।

સંઘયળી સમ્મત્તા, રહ્યા હરિમદ્સરીહિ ॥૩૦॥

૧૦૦૦ યોજન છે (જેથી તે સંપૂર્ણ ૧ લાખ યોજનનો છે.) અને ખીજા બે દ્વીપના ૪ મેરૂની ઉંચાઈ ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈ સહિત ૮૫૦૦૦ યોજન. (૧૦૦૦+૮૪૦૦૦) છે.

૧ ગાથામાં “ સમયક્ષેત્રના પર્વતો ” કહેવાથી સમયક્ષેત્રથી બહારના પર્વતોની ઉંડાઈ ઉંચાઈના ચોથા ભાગ જેટલી નિયમિત નથી એમ ગણવું. કારણ કે પ્રથમ તો સમયક્ષેત્રથી બહાર (સમયક્ષેત્રવત્ અનેક પર્વતો ન હોવાને અભાવે) પર્વતો છે નહિ એમ જ કહ્યું છે, અને માનુષોત્તર, કુંડલ, રૂચક, અંજનગિરિ, દધિમુખ, રતિકર તથા ઇન્દ્રોના ઉત્પાત પર્વતો વિગેરે જે પર્વતો કહ્યા છે, તેમાં માનુષોત્તર, રતિકર અને ઉત્પાત પર્વતો ચોથા ભાગની ઉંડાઈવાળા, અને શેષ ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈવાળા છે. અને કુંડલ, રૂચક તથા અંજનગિરિઓ ચાર મેરૂવત્ મૂળથી ૮૫૦૦૦ યોજન ઉંચા છે, અને દધિમુખ પર્વતો મૂળથી ૬૫૦૦૦ યોજન ઉંચા છે. ઇત્યાદિ રીતે વિશેષતા હોવાથી “મન્દરવિહૂળા ઉવગાદા ઉસ્સેહ્ચ્ચલ્લયમાયમ્મિ” એ વાક્ય સમયક્ષેત્રમાં જ સંલેખે માટે ગાથામાં સમય વિસ્તૃતમ્મિ પદ છે.

૨ ગાહાપ એવો તૃતીયા એકવચનાન્ત પાડ પણ છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ઘણ્ઢાદિગાથાભિર્દશભિર્દ્વારિંજંમ્બૂદ્વીપસ્ય
સંગ્રહણી મમાતા રચિતા હરિભદ્રસૂરિભિઃ ॥૨૦॥

અનવય સહિત પદ=છેદ.

ઘંઢાઁ ગાઢાઁ દસઢિં દારેઢિં હરિભદ્રસૂરિઢિં રઢયા
જંબૂદીવસ્સ સંગ્રયણી સમ્મત્તા ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :—

ઘંઢાઁ=ખંડ વિગેરેની (અથવા
ઘણ્ઢા જોયણ વાસા ધત્યાદિ)
ગાઢાઁ=ગાથાઓ વાળાં (=ગા-
થાઓમાં કહેલાં)
દસઢિં=દશ
દારેઢિં=દારોવડે

જંમ્બૂદીવસ્સ=જંબૂદ્વીપની સંગ્ર-
હણી (સંગ્રહ-પદ્ધતિ)
સમ્મત્તા=સમાપ્ત થઈ
રઢયા=રચેલી
હરિભદ્રસૂરોઢિં=શ્રી હરિભદ્ર-
સૂરિએ.

ગાથાર્થ :—

ઘંઢા વિગેરે ગાથાઓવડે દશ દારોથી શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી
એ રચેલી જંબૂદ્વીપની સંગ્રહણી પૂરી થઈ ॥૩૦॥

વિશેષાર્થ :

એ કહેલા ૧૦ પદાર્થો સિવાય બીજા પણ અનેક શાશ્વત
પદાર્થો આ જંબૂદ્વીપમાં છે, તેનું સ્વરૂપ બીજા ગ્રંથોથી બાજુવા
ચોચ છે ॥૩૦॥

જંબૂદ્વીપ સંગ્રહણી પ્રકરણનો અર્થ લખવામાં મતિદોષ વિગેરે
કારણથી જે કંઈ ભૂલ ચૂક થઈ હોય તે ક્ષમા કરી સુધારી વાંચવું,
એવી સબજનો પ્રત્યે અમારી નમ્ર વિજ્ઞાપિત છે.

પરિશિષ્ટ

બીજા પણ કેટલાક શાશ્વત પદાર્થો અહિં આપ્યા છે.

૧. જંબૂદ્વીપમાં ૨ સૂર્ય ૨ ચન્દ્ર

ગીજે દિવસે ઉગે છે. દરેક ચન્દ્રનો ૨૮ નક્ષત્ર ઈત્યાદિ પરિવાર હોવાથી ખમણો પરિવાર (૫૬ નક્ષત્ર, ૧૭૬ ગ્રહ, ૧૩૩૯૫૦ કોડી-કોડી તારા) જાંબુદ્વીપમાં છે.

૨. જાંબુદ્વીપની જમતી અને ૪ દ્વાર

આ દ્વીપને દરતો ૧ કોટ છે જે મૂળમાં ૧૨ યોજન પહોળો, ઉપર ૪ યોજન પહોળો, ૮ યોજન ઊંચો અને દ્વીપની પરિધિ બેઠલી લાંબાઈવાળો વલયાકારે કહેલો છે. તેને જગતી કહે છે. તેને વિજય-વિજયંત-જયંત-અપરાજિત એ ચાર નામવાળાં (પૂર્વા-દિક દિશામાં અનુક્રમે) ૪ મોટાં દ્વાર (દરવાજા) છે.

૩. ૩૪ વૈતાલ્યની ૬૮ ગુફા

દરેક વૈતાલ્ય પર્વતની તમિસ્રાગુફા અને સ્કંદપ્રવાતાગુફા નામવાળી મોટી બે ગુફાઓ છે, કે જે ચક્રવર્તિના રાજ્ય વખતે ઉઘાડી રહે છે, અને તે સિવાયના વખતમાં સદાકાળ અંધ રહે છે. તે ગુફા ૧૨ યોજન પહોળી, ૮ યોજન ઊંચી અને ૫૦ યોજન લાંબી હોય છે. ચક્રવર્તિ એક ગુફામાં થઈ કાકિણી રતથી બન્ને બાજુએ ભીંતે પ્રકાશમંડલો ચિતરી, બીજી બાજુ નીકળી, તે બાજુના ૩ અનાય અંડ છૂટી, બીજી ગુફામાં થઈ તેમાં પણ તેજ પ્રમાણે પ્રકાશમંડલો ચિતરી પાછા વળી પોતાના અંડમાં આવે છે. એ રીતે ગુફાઓમાં પ્રકાશમંડલોના પ્રકાશથી બીજી બાજુના અંડમાં આવવા-જવાનો વ્યવહાર સુલભ થાય છે.

૪ વૈતાલ્યનાં ૧૪૪ બીલ.

વૈતાલ્યમાં દક્ષિણ બાજુ અને ઉત્તર બાજુએ ગંગા સિંધુ આદિ મહાનદીના બે બે પડબે નવ નવ બીલ હોવાથી એક વૈતાલ્યમાં ૭૨ બીલ એટલે નાની ગુફાઓ છે. જેથી ભરત-ઐરાવત ના બે વૈતાલ્યનાં મળી ૧૪૪ બીલ છે. અવસપિણીનાં ૬૪ આરામાં જ્યારે અત્યંત તાપ અને ટાઢ વિગેરેના ઉપદ્રવોથી મનુષ્ય પશુઓનો પ્રલય (સંહાર) - કાળ આવશે તે વખતે એ બીલોમાં ભરાઈ ગયેલા મનુષ્ય અને પશુઓ જ જીવતા રહેશે અને પુનઃ મનુષ્યની

અને પશુઓની વૃદ્ધિ એ બીજા રૂપ મનુષ્યથી અને પશુઓથી જ થશે.

૫. ૪ અને ૩૪ તીર્થંકર.

પૂર્વે કહેલી ૩૪ વિજયોમાં ૧-૧ તીર્થંકર ગણવાથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૪ તીર્થંકર હોય છે, અને જઘન્યથી ૪ તીર્થંકર ભગવાન તે મહાવિદેહમાં તીર્થંકરપણે વિચરતા હોય. મતાન્તરે જઘન્યથી ૨ તીર્થંકરો પણ મહાવિદેહમાંજ કહ્યા છે.

૬. ચક્રવર્તિ-વાસુદેવ-બળદેવ ૪ અને ૩૦.

મહાવિદેહમાં ઉત્કૃષ્ટથી (૨૮ વિજયમાં) ૨૮ ચક્રવર્તી અથવા ૨૮ વાસુદેવ-અને ૨૮ બળદેવ હોય છે, અને તેજ વખતે ભરત ઐરાવતમાં પણ ચક્રવર્તિ આદિ હોય તો જા'બુદ્ધીપમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્તિ આદિ હોય છે, અન્યથા જઘન્યથી ૪ હોય તે. મહાવિદેહમાં જ હોય. વળી મહાવિદેહમાં ૨૮ વિજયો જ્યારે ૨૮ ચક્રવર્તિ યુક્ત હોય ત્યારે શેષ ૪ વિજયો ૪ વાસુદેવ તથા ૪ બળદેવ યુક્ત હોય છે. પરંતુ એક વિજયમાં ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ બે ન હોઈ શકે, એ નિયમથી સર્વ ગણતરી કરવી.

૭. પાંડુક વનમાં ૪ અભિષેક શિલા.

મેરુ પર્વતના શિખર ઉપર પાંડુક વન નામનું વન છે, તેમાં ૫૦૦ યોજન લાંબી, ૨૫૦ યોજન પહોળી, ૪ યોજન જાડી (ઉંચી), અને અર્જુન (શ્વેત) મુવર્ણની ૪ મહાશિલાઓ ચાર દિશામાં છે. તે શિલાઓ ઉપર તે તે દિશામાં જન્મેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોનો જન્મઅભિષેક થાય છે.

૮. ૨ મહાવૃક્ષ.

ભૂમિદ્યુના વર્ણનમાં કહેલા ૧ જંબૂવૃક્ષ અને ૧ શાલ્મલી વૃક્ષ એમ ૨ વૃક્ષ છે, તેમાં ૧ ઉત્તરકૃષ્ણમાં અને ૧ દેવકુરુક્ષેત્રમાં છે. તે દરેક ૮ યોજન ઉંચું, ૧૦૦ યોજન ઊંડું અને ૮ યોજન વિસ્તારવાળું છે. ત્યાં જા'બુદ્ધીપ ઉપર જા'બુદ્ધીપનો અવિપતિ અનાદત

દેવ અને શાદમલી વૃક્ષ ઉપર ગરુડદેવ રહે છે. અને વૃક્ષ સ્વરૂપે પૃથ્વીકાયમય રતનનાં છે, પરંતુ તેનો આકાર વૃક્ષનો છે અને શાદત છે. પુનઃ એ દરેક વૃક્ષને ફરતાં ખીજાં અનેક એવાંજ વૃક્ષો નાનાં-મોટાં છે.

૯. ૩૪ રાજધાની.

ચોત્રીસ વિજયમાં અયોધ્યા ઇત્યાદિ (૩૪) નામવાળી ૩૪ મુખ્ય નગરીઓ છે, તે (૩૪) રાજધાનીઓ કહેવાય.

૧૦. ૯૦ કુંડ.

૧૪ મહાનદીઓ જે જે પર્વત ઉપરથી નીકળી છે, તે તે પર્વતની નીચે તે તે નદીના નામવાળા પ્રપાતકુંડ છે, કે જેમાં તે નદીનો પડતો ધોધ એ કુંડમાંજ પડીને બહાર નીકળે છે તે ૧૪, તથા મહાવિદહમાંની ૬૪ વિજયગત નદીઓ અને ૧૨ અન્તનદીઓ નિષધ અને નીલવંત પર્વત પાસેના કુંડમાંથી નીકળે છે તે ૭૬, સર્વમળી ૯૦ કુંડ છે.

૧૧ ૮ મહાવન.

મહાવિદહના છેડે બે બે વન જગતી પાસે રહેલાં છે તે ૪ વન અને મેરૂ પર્વતનાં ભદ્રશાલ-નંદન-સોમનસ અને પાંડુકવન નામનાં ૪ વન મળી ૮ મહાવન છે.

૧૨. અનેક વેદિકા અને વનખંડ

જંબૂદ્વીપમાં જે જે શાદત પર્વત-દ્વિ-નદી-સરોવર-કુંડ-ઐષ્ઠિ-મેખસા-મહાવૃક્ષ-શિલા-જગતી-દેવપ્રાસાદના તેમજ સિદ્ધાયતનના વિભાગો-તીર્થ વિગેરે અનેક પદાર્થોમાંના કેટલાક યથાયોગ્ય ૧ વેદિકા અને ૧ વનવડે તેમજ કેટલાક ૧ વેદિકા ૨ વનવડે, અને બે મહાવૃક્ષો અનેક વેદિકા અને અનેક વનવડે વીંટાયેલાં છે. (તેની ગણતરીનું અહિં પ્રયોજન નથી).

૧૩. ૩૦૬ મહાનિધિ

૩૦ વિજયમાં ૩૦ વિજયમાં ત્રૈલોક્ય આદિ નામવાળા ૩૦ મહાનિધિ મહાનદીના કિનારાપાસે હોય છે.

જેમ ગંગા મહાનદીના પૂર્વ કિનારે ૯ નિધિ ભૂમિને વિષે છે. તે દરેક ૧૨ યોજન લાંબી અને ૯ યોજન પહોળી તથા ૮ યોજન ઊંચી એવી મોટી પેટીઓના આકારવાળા, તથા મુવર્ણના બનેલા અને આઠ આઠ ચક્ર ઉપર રહેલા (આગગાડીના ડબ્બા સરખા) છે. તેમાં દરેક સ્થિતિને દર્શાવનાર શાયેત પુસ્તકો હોય છે, અથવા તે તે જાતના પદાર્થો તૈયાર મળી શકે એવા હોય છે. દરેક નિધિમાં પોતપોતાના નામ સરખા નામવાળા દેવા અધિપતિ હોય છે. પાંચમો ખંડ સાધીને ચક્રવર્તિ એ ૯ નિધિઓને પણ સાધે છે, અને ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરી પોતાના નગરમાં આવે છે, ત્યારે તે નિધિઓ પણ પાતાલ ભાગે ચક્રવર્તિના નગર બહાર આવી જાય છે.

૧૪. ૪૨૦ રત્નો.

દરેક ચક્રવર્તિને ચક્ર-છત્ર-દંડ-ચમ-ખડ્ગ-મણિ-કાકિણી, એ ૭ પદ્ધતિ રત્ન, તથા સેનાપતિ-ગાથાપતિ-વાધંકી-પુરોહિત-અશ્વ, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ ૭ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૧૪ રત્નો હોય છે. જેથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્તિ હોવાથી જંબૂદ્વીપમાં ૨૧૦ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૨૧૦ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૪૨૦ રત્ન ચક્રવર્તિનાં હોય છે.

એ જંબૂદ્વીપના પ્રસિદ્ધ પદાર્થો કહ્યા, તે ઉપરાંત બીજા પણ કોટીશિલા વિગેરે અનેક પદાર્થો જંબૂદ્વીપમાં છે તે બીજા ગ્રંથોથી સવિસ્તર જાણવા યોગ્ય છે.

॥ इति जम्बूद्वीप संग्रहणी परिशिष्टम् ॥

॥ दंडक प्रकरण मूल ॥

नमिउं चउवीसजिणे, तस्सुत्तवियारलंसदेसणओ,
दंडगणएहिं ते च्चिय, थोसामि सुणेह भो भव्वा ॥१॥

नेरइया^१ असुराई, ^{१०}पुढवाई^५ बेइन्दियादओ^३ चेव;
गव्भयतिरियेमणुस्सा, वंतर^१ जोइसिय वेमाणी^१ ॥२॥

संखित्तयरी उ इमा, सैरीरमोगाह्णं य संघयैणा;
सन्ना^५ सठाणं^५ कसार्य, लेसिन्दिय^५ दु समुग्घाय^५ ॥३॥

१० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८
दिट्ठी दंसण नाणे जोगुवओगोववाय चवण ठिई;
१९ २० २१ २२ २३ २४
पज्जत्ति किमाहारे, सन्नि गइ आगई वेए ॥२४॥

चउ गव्भतिरिय वाउसु, मणुआणं पंच सेस तिसरीरा;
धावरचउगे दुहओ, अंगुलअसंखभागतणु ॥५॥

सव्वेसि पि जहन्ना, साहाविय अंगुलस्सऽसखंसा;
उक्कोस पणसयधणू, नेरइया सत्तहत्थ सुरा ॥६॥

गव्भतिरि सहस जोयण, वणस्सई अहियजोयणसहस्सं;
नर तेइंदि तिगाऊ बेइन्दिय जोयणे बार ॥७॥

जोयणमेगं चउरिंदि-देहमुच्चत्तणं सुए भणियं;
वेउव्वियदेह पुण, अंगुलसंखंसमारंभे ॥८॥

देव नर अहियलक्खं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं;
दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥९॥

अंतमुहुत्तं निरण, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु;
देवेषु अद्रमासो, उक्कोस—विउव्वणा—कालो ॥१०॥

थावर सुर नेरइया, अस्सघयणा य विगल छेवट्ठा;
 संघयण-छंगं गम्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं ॥११॥
 सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा;
 नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलिदि-नेरइया ॥१२॥
 नाणाविह धय सई, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया;
 पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥१३॥
 सव्वेवि चउकसाया, लेस-छंगं गम्भतिरियमणुएसु;
 नारय तेऊ, वाऊ विगला वेमाणिय तिलेसा ॥१४॥
 जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हंति चउलेसा;
 इंदियदारं सुगमं, मणुआण सत्त समुग्घाया ॥१५॥
 वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे,
 केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हंति सन्नीण ॥१६॥
 एगिदियाण केवल-तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि;
 ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥१७॥
 पण गम्भतिरिसुरेसु, नारय वाऊसु चउर तिय सेसे,
 विगल दु दिट्ठी थावर, मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥१८॥
 थावर वि तिसु अचरक्खु, चउरिदिसु तद्दुगं सुए भणियं;
 मणुआ चउदंसणिणो, सेसेसु तिगं तिगं भणिय ॥१९॥
 अन्ननाण-नाण-तिय तिय, सुरतिरिनिए थिरे अनाणदुगं,
 नाणन्नाण दु विगले, मणुए पण नाण ति अनाणा ॥२०॥
 सच्चेअर मीस असच्चमोस मण वय विउव्वि आहारे,
 उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा देसिया समए ॥२१॥
 इक्कारस सुर निरए, तिरिएसु तेर पन्नर मणुएसु,
 विगले चउ पण वाए, जोगतिगं थावरे होइ ॥२२॥

ति अनाण नाण पण चउ, दंसण बार जिअलक्खणुवओग
 इय बारस उवओगा, भणिया तेलुक्कदंसीहिं ॥२३॥
 उवओगा मणुएसु बारस नव निरय-तिरिय देवेसु,
 विगलदुगे पण छक्कं, चउरिदिसु थावरे तियगं ॥२४॥
 संखमसंखा समए. गम्भयतिरि-विगल-नारय-सुरा य,
 मणुआ नियमा संखा, वणणंता थावर असंखा ॥२५॥
 असन्नि नर असंखा, जह उववाए तहेव चवणेवि,
 वावीम मग ति दयवाय सहस्स उक्किडु पुढवाई ॥२६॥
 तिदिणग्गि निपल्लाऊ, नरतिरि सुरनिरय सागरतिचीसा,
 वंतर पल्लं जोइम-वरिसलक्खाहियं पलियं ॥२७॥
 असुराण अहिय अयरं, देसुणदुपल्लयं नव निकाए,
 बारसवासुणपणदिण, लम्मासुक्किडु विगलाऊ ॥२८॥
 पुढवाइ-दस-पयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्न-आउठिई.
 दससहसवरिसठिइआ, भवणाहिवनिरयवतरिया ॥२९॥
 वेमाणिय-जोइसिया, पल्लतयट्टंम आउआ इति.
 सुरनरतिरिनिरएसु, ल पज्जत्ती थावरे चउय ॥३०॥
 विसले पेच पज्जत्ती, छदिसिआहार होइ मव्वेसि.
 पणसाइपय भयणा, अह सन्नितियं भणिसामि ॥३१॥
 चउविहसुरतिगिएसु, निरएसु य दीहकालिभी मन्ना.
 विगले हेउवपसा मन्ना-हिया थिरा सव्वे ॥३२॥
 मणुआय दीहकालिय, दिट्ठीमओवएसिआ करि,
 मणुणतिगिणुअच्चिय, चउविहदेवेसु मच्छंति ॥३३॥
 मन्नाय पज्जत्तिदि-तिरियनरेसु तहेव पज्जत्ते,
 मणुअयत्तवणे, एसु च्चिय सुरागमण ॥३४॥

फज्जत्तसखगढभय-तिरियनरा निरयसत्तगे जंति,
निरयउवट्ठा एएसु, उववज्जंति न सेसेसु ॥३५॥

पुढवी-आउ-वणस्सइ-मज्झे नारयविवज्जिया जीवा,
सव्वे उववज्जंति, निय-निय-कम्माणुमाणेणं ॥३६॥

पुढवाइ-दसपएसु, पुढवी-आऊ वणस्सई जंति,
पुढवाइदसपएहि य, तेऊवाऊसु उववाओ ॥३७॥

तेऊवाऊ-गमणं, पुढवीपमुहंमि होइ पयनवगे,
पुढवाइठाणदसगा, विगलाइतियं तहिं जंति ॥३८॥

गमणागमणं गढभय—तिरियाणं सयलजीवठाणेसु,
सव्वत्थ जंति मणुआ, तेऊवाऊहि नो जंति ॥३९॥

वेयतिय तिरिनरेसु, इत्थी पुरिसो य चउविहसुरेसु;
थिरविगलनारएसु, नपुंसवेओ हवइ एगो ॥४०॥

पज्जमणु-बायरग्गी, वेमाणिय-भवण-निरय-वंतरिया;
जोइस-चउ पणतिरिया, बेइंदि तेइंदि भू आऊ ॥४१॥

वाऊ वणस्सइ च्चिय, अहिया अहिया कमेणिमे हुंति;
सव्वेवि इमे भावा, जिणा ! मए णंतसो पत्ता ॥४२॥

संपइ तुम्ह भत्तस्स, दंडगपयभमणभग्गहिययस्स,
दंडतियविरय (इ) सुलहं, लहु मम दितु मुक्खपय ॥४३॥

सिरि-जिणहसमुणीसर-रज्जे सिरि-धवलचदसीसेण;
गळ्ळामारेण लिहिया, एसा विन्नत्ति अप्पहिया ॥४४॥

॥ जंबूद्वीप संग्रहणी मूल ॥

नमिय जिणं सव्वन्नुं. जगपुज्जं जगगुरुं मद्वावीरं,
जंबूद्वीपपयत्थे, वुच्छं सुत्ता सपरहेऊ ॥१॥

खंडा^१ जोयण^२-वासा^३, पव्वय^४-कूडा^५ य तित्थ^६-सेदीओ,
विजय^८-इह^९-सलिलाओ, पिंडेसिं होइ संघयणी ॥२॥

णउअसयं खंडाणं, भरहपमाणेण भाइए लक्खे,
अहवा णउअसयगुणं, भरहपमाणं हवइ लक्खं ॥३॥

अहवेगखंडं भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरो,
अट्ट महाहिमवंते, सोलस खंडाइं हरिवासे ॥४॥

बत्तीसं पुण निसडे, मिलिया तेसट्ठि बीयपासेवि,
चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥५॥

जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाइं,,
लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य इत्तेव ॥६॥

विक्खंभवग्गदहगुण-करणी वट्टस्स परिरओ होइ,
विक्खंभपायगुणिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥७॥

परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दोय सयसत्तवीसहिया,
कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥८॥

सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न-सयसहस्साइं,
चउणउयं च सहस्सा, सयं दिवड्ढं च साहियं ॥९॥

गाउयमेगं पनरस-धणूसया तह धणूणि पन्नरस;

सट्ठि च अंगुलाइं, जंबूद्वीवस्स गणियपयं ॥१०॥

भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढं चउ चउरतिस वट्ठियरे;

सोलस वक्खारगिरी, दो चित्तविचित्त दो जमगा ॥११॥
 दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरु अ;
 छ वासहरा पिडे, एगुणसत्तरि सया दुन्नी ॥१२॥
 सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं;
 सोमणस गंधमायण, सत्तट्ठ य रुपिमहहिमवे ॥१३॥
 चउतीसवियड्ढेसु, विज्जुप्पहनिसदनीलवंतेसु;
 तह मालवंत-सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥१४॥
 हिमसिहरिसु इक्कारस, इय इगसट्ठिगिरीसु कूडाणं;
 एगत्ते सव्वधणं, सय-चउरो सत्तमट्ठी य ॥१५॥
 चउ-सत्त-अट्ठ-नवगे-गारसकूडेहिं गुणह जहसंखं;
 सोलस-दुदु-गुणयालं, दुवे य सगसट्ठि सय-चउरो ॥१६॥
 चउतीसुं विजएसुं, उसहकूडा अट्ठ मेरुजंबुम्मि;
 अट्ठ य देवकुराए, हरिकूड-हरिस्सहे सट्ठी ॥१७॥
 मागह वरदाम पभास तित्थ विजयेसु एरवयभरहे;
 चउतीसा तिहिं गुणिया, दुरुत्तरसयं तु तित्थाणं ॥१८॥
 विज्जाहरअभिओगिय, सेढीओ दुन्नि दुन्नि वेयड्ढे;
 इय चउगुण चउतीसा, छत्तीससयं तु सेढीणं ॥१९॥
 चक्किजेअव्वाइ, विजयाइं इत्थ हुंति चउतीसा;
 महदह छप्पउसाई, कुरुसु दसगंति सोलसगं ॥२०॥
 गंगा सिंधू रत्ता रत्तवई चउ नईओ पत्तेयं;
 चउदसहिं सहस्सेहिं, समगं वच्चंति जलहिम्मि ॥२१॥
 एव अम्भितरिया, चउरो पुण अट्ठवीससहस्सेहिं;
 पुणरवि छप्पन्नेहिं, सहस्सेहिं जंति चउ सलिला ॥२२॥
 कुरुमज्जे चउरासी-सहस्साइं तह य विजयसोलससु;

वत्तीसाण नईणं, चउदससहस्साइं पत्तेअं (यं) ॥२३॥
 चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिच्छा,
 सीओयाए निवडंति तहय सीयाइ एमेव ॥२४॥
 सीया सीओयावि य, वत्तीससहस्सपंचलक्खेहिं;
 सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥
 छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधुण वित्थरो मूले;
 दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥२६॥
 जोयणसयमुच्चिद्धा, कणयमया सिहरिचुल्लहिमवंता;
 रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥२७॥
 चत्तारि जोयणसए उच्चिद्धो निसद नीलवंतो अ;
 निसदो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरी ॥२८॥
 सव्वेवि पव्वयवरा, समयविस्वत्तम्मि मंदरविहूणा;
 धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥२९॥
 खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबुदीवस्स;
 संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभदसूरीहिं ॥३०॥

ધાર્મિક પુસ્તકોની યાદી

સામાયિક સૂત્ર સાર્થ	૩-૦૦	આનંદધન ચોવીશી સાર્થ	૬-૦૦
બે પ્રતિ. મૂળ (ગુજ.)	૮-૦૦	દ્રવ્યગુણ પર્વાય રાસ	૧-૦૦
બે પ્રતિ. હિન્દી	૧૧-૦૦	જિનગુણ પદાવલી	૧૧-૦૦
બે પ્રતિ. સાર્થ	૨૨-૦૦	સમકિત ૬૭ બોલ સજગ્રય	૨૬-૦૦
પંચ પ્રતિ. મૂળ (ગુજ.)	૧૮-૦૦	આત્મહિતકર આધ્યાત્મિક	
પંચ પ્રતિ. હિન્દી	૧૮-૦૦	વસ્તુ સંગ્રહ	૧-૦૦
પંચ પ્રતિ. સાર્થ	૪૪-૦૦	અભક્ષ્ય અનંતકાય વિચાર	
જીવ વિચાર સાર્થ	૧૮-૦૦	" ગુજરાતી	૧૭-૦૦
નવ તત્ત્વ સાર્થ	૧૪-૦૦	" હિન્દી	૨૪-૦૦
દંડક-લઘુસંગ્રહણી	૨૫-૦૦	સમાસ સુબોધિકા	૪-૦૦
ભાષ્યત્રયમ્ સાર્થ	૨૦-૦૦	સિદ્ધહેમ રહસ્યવૃત્તિ	૬-૦૦
કર્મગ્રન્થ ભા. ૧લો (૧-૨)	૩૫-૦૦	પહેલી ચોપડી	૨-૫૦
કર્મગ્રન્થ ભા. ૨જો (૩-૪)	૨૦-૦૦	ધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન	૦-૨૫
કર્મગ્રન્થ ભા. ૩જો (૫-૬)	૨૧-૦૦	મુક્તિકે પથ પર	૧-૦૦
તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર	૩૨-૦૦	તત્ત્વાર્થ ભા. ૧	૮૦-૦૦
(આચાર્યશ્રી રાજશેખર વિ.મ.)		વિવેચક - પ્રભુદાસભાઈ	
પંચાશક ભા. ૧	૮-૦૦	તત્ત્વાર્થ ભા. ૨	૨૨૫-૦૦
પંચાશક ભા. ૨	૬-૦૦	(વિવેચક - પ્રભુદાસભાઈ)	
પંચાશક ભા. ૩	૩૦-૦૦		
પંચ પ્રતિ. સૂત્રો (વિવેચક પં. પ્રભુદાસભાઈ)	૨૦૦-૦૦		

★ પંડિત ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતાનાં પ્રકાશનો ★

યોગવિશિકા	૨૫-૦૦	જૈન પારિભાષિક શબ્દકોષ	૩૦-૦૦
જૈન તત્ત્વપ્રકાશ	૩૧-૦૦	જૈન પ્રશ્નોત્તર માળા	૩૦-૦૦
યોગશતક	૪૧-૦૦	બંધ સ્વામિત્વ	૩૫-૦૦
કર્મ વિપાક	૪૦-૦૦		
કર્મસ્તવ	૩૫-૦૦		

ગ્રાહકોને સૂચના : (૧) પુસ્તકો અગાઉથી નાણાં મળ્યા પછી કે વી. પી. થી મોકલી શકાય છે.
(૨) પોસ્ટેજ પેકીંગ વગેરે ખર્ચ અલગ સમજવાનું છે.

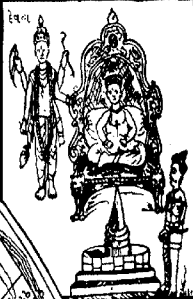
★ પ્રાપ્તિસ્થાન ★

શ્રી જૈન ગ્રેયસ્કર મંડળ
સ્ટેશન રોડ, મહેસાણા (ઉ. ગુજરાત)
પીન. : ૩૮૪ ૦૦૧

શ્રી જૈન ગ્રેયસ્કર મંડળ
તાળેટી રોડ, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)
પીન. : ૩૬૪ ૨૭૦

૧. લેવાયાના પુણ્યકથા

સર્વેશ્વર -
શ્રીગુરુકિંતક
શ્રીપતિનામવા

૨૪ સંકલ્પ

આપના બાળકોને
શ્રદ્ધાળુ, જ્ઞાનવાન
અને
ચારિત્રસંપન્ન બનાવવા
❧
મહેસાણા પાઠશાળામાં
દાખલ કરો
પ્રવેશપત્ર મંગાવી ભરી મોકલો

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી
જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
ઠે. સ્ટેશન રોડ
મહેસાણા (ઉ. ગુ.) ૩૮૪ ૦૦૧